

**ATTILA İLHAN'IN AYNANIN İÇİNDEKİLER
ROMAN SERİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME**

(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyma BALIKCIGİL

Kütahya - 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ATTİLA İLHAN'IN AYNANIN İÇİNDEKİLER
ROMAN SERİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK

Hazırlayan:
Şeyma BALIKCIGİL

Kütahya - 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK (Danışman)

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi İlteriş YILDIRIM

(İmza)

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Attila İlhan’ın Aynanın İçindekiler Roman Serisinde Toplumsal Değişme” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Şeyma BALIKCIGİL

Özgeçmiş

Şeyma BALIKCIGİL 4 Kasım 1990 yılında Kütahya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kütahya'da tamamladı. 2008 yılında Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2012 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yılda Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimine başladı. 2014 yılında Felsefe Grubu Öğretmeni olarak Şırnak'a atandı. Şu an Ali Güral Lisesi'nde Felsefe Grubu Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

ÖZET

ATTILA İLHAN' IN AYNANIN İÇİNDEKİLER ROMAN SERİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME

BALIKCIGİL, Şeyma
Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Işlay GÖKTÜRK
Mayıs, 2019, 158 sayfa

Bu çalışmada, Attila İlhan'ın “Aynanın İçindekiler” serisindeki *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlıkta Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* romanları aracılığıyla Türkiye'deki toplumsal değişme olgusu incelenmiştir. Değişim her toplumun karşılaştığı bir olgudur. Bu nedenle toplumbilimlerinin temel konusu haline gelmiştir. Romanların toplumdan izler taşıdığı düşünülerek edebiyat sosyolojisinin verdiği imkânlarla Türkiye'deki değişme romanlar üzerinden analiz edilmiştir. İlhan da Türkiye'nin modernleşme sürecinde meydana gelen olaylara kayıtsız kalmayan bir düşünür, aydın ve edebiyatçıdır. Diğer tüm eserleri ve başta yazdığı edebi eserlerle de dönemin Türkiye'sini ele alarak yakın dönem tarihine ışık tutmuştur. Aynanın İçindekiler serisindeki romanlarında da 1908 ve 1960 yılları arasında gerçekleşen olayları ele alan İlhan, toplumsal gerçekçi bir gözle okuyucuya toplumsal değişme izleklerini sunmuştur. Bu nedenle modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal değişme romandan ve romanın karakterleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Attila İlhan, Edebiyat Sosyolojisi, Toplumsal Değişme, Aynanın İçindekiler

ABSTRACT**SOCIAL CHANGE IN ATILA ILHAN’S NOVEL SERIES AYNANIN İÇİNDEKİLER**

BALIKCIGİL, Şeyma
Master Thesis, Department of Sociology
Thesis Advisor: Asst. Prof. Işıl GÖKTÜRK
May, 2019, 158 pages

In this study, the phenomenon of social change in Turkey has been analyzed through the novels of Attila İlhan; *Dersaadet’te Sabah Ezanları*, *O Karanlıkta Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* in “Aynanın İçindekiler” series. Change is a phenomenon that every society faces. For this reason, it has become the main subject of sociology. Considering that novels carry traces from society, with the opportunities provided by literature sociology change in Turkey has been analyzed through novels. İlhan is a writer, thinker and intellectual who is concerned about the events that took place during Turkey's modernization process. In his all and literary works, handling Turkey of the period, he shed light on the recent history of the period. In the novels of “Aynanın İçindekiler” series İlhan discussed the events that took place between 1908 and 1960 and presented the reader with a social realistic vision the traces of social change. For this reason, Social Change emerged as a result of modernization has been tried to be explained through the novel and the characters of the novel.

Keywords: Attila İlhan, Sociology of Literature, Social Change, “Aynanın İçindekiler”

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması edebiyat sosyolojisini konu edinmektedir. Sosyal bilimler zamanla edebi eserlere ilgi duymaya başlamış ve edebi eserler üzerinden insanı ve toplumu analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bu durum bazı bilim insanları ve edebiyatçılar tarafından eleştirilse de sosyal bilimlerle edebiyat arasında köprü kuran çalışmalar edebi eser üzerinden toplumsal olay, olgu, değişim ve dönüşümlerin incelenebileceğini göstermiştir. Bu çalışmada da Attila İlhan'ın romanları üzerinden Türkiye'deki toplumsal değişim incelenmeye çalışılmıştır.

Kısaca çalışmanın kapsamı üzerine verdiğim bilgiden sonra; tez danışmanlığım süresince danışmanlığımı yapan vaktini ve emeğini esirgemediği ayrılan ayrıca bana olan inancı, desteği, anlayışı, değerlendirmeleri, önerileriyle yardımcı olan ve bana benden çok güveniyle yanımda olan sevgili danışmanım, hocam Dr. Öğr. Üyesi Işıl Yayı Gökçürk'e teşekkür ederim.

Bugün beni ben olduran koşulların en iyisini her zaman bana sunan bugünlere gelmemde bana en büyük desteği ve imkânı sağlayan tezimin bitmesini dört gözle bekleyen aileme; ilham veren konuşmaları ve sohbetiyle canım babama, tüm manevi desteğiyle ne zaman ihtiyacım olsa yanımda olan canım anneme ve gözümde hiç büyümemeyen biricik kardeşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin her aşamasında sabırla yanımda olan maddi ve manevi hiçbir desteğini benden esirgemeyen tez aşamasındaki tüm duygu durumuma sabır ve sevgi gösteren umudumu her yitirdiğimde beni yapabileceğime inandıran tez aşamamda kızımıza da sabırla bakan sevgili eşim Burak'a teşekkür ederim.

Tüm bu süreçte ondan aldığım vakitler için özür dileyerek varlığıyla bana güç veren tezi yazarken gelip bir gülüşü ve sarılışıyla tüm sıkıntılarımı ve umutsuzluklarımı alan zorluk çıkartmadan tez yazmama müsaade eden en değerli varlığım, canım kızım Azra Zeynep'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyor ve "*İyi ki varsın.*" diyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ANLAMININ SOSYOLOJİK ÖNEMİ: TOPLUM, YAPI, DEĞİŞME

1.1. TOPLUM, TOPLUMSAL YAPI VE DÜZEN	7
1.2. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KURAMLARI.....	12
1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	20
1.4. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN ANA HATLARI.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT VE TOPLUMUN İLİŞKİSELLİĞİ

2.1. EDEBİYATTAN TOPLUMA TOPLUMDAN EDEBİYATA	43
2.2. EDEBİYATIN SOSYOLOJİYE YANSIMASI	50
2.3. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	59
2.3.1. Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi.....	67
2.4. ROMANIN SOSYOLOJİK DİLİ	69
2.4.1. Türk Edebiyatında Roman	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATTİLA İLHAN’IN HAYATI VE ESERLERİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME

3.1. ATTİLA İLHAN’IN HAYATI VE ESERLERİ	81
3.2. ATTİLA İLHAN’IN DÜŞÜNCE DÜNYASI VE ROMAN ANLAYIŞI.....	87
3.3. AYNANIN İÇİNDEKİLER SERİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN RENKLERİ.....	92
3.3.1. Dersaadet’te Sabah Ezanları	94

3.3.2. Karanlıkta Biz	104
3.3.3. Yaraya Tuz Basmak.....	111
3.3.4. Bıçağın Ucu	118
3.3.5. Sırtlan Payı.....	129
SONUÇ.....	136
EKLER.....	141
KAYNAKÇA	145
DİZİN	158

TEZ METNİ

GİRİŞ

Toplumlar tarihsel süreç içerisinde sürekli dinamik bir yapıda olup bu dinamik yapı, değişim ve dönüşüm ile birlikte anılmaktadır. Geleneksel toplumdaki modern topluma, modern toplumdaki postmodern topluma olan süreçte insan hem bir özne hem de aktör olarak bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Değişim ve dönüşüm varoluşun getirdiği bir olgudur. Birey, toplum ve doğa zamanın getirdiği şartlarla birlikte değişime uğramaktadır. Değişme istenilsin ya da istenilmesin her bireyin ve toplumun karşılaşacağı bir durumdur. Bu nedenle değişim toplumsal bir gerçekliktir. Toplumun bu denli karşı koyamayacağı bir durumu toplumbilimleri de göz ardı etmeyip değişmeyi en temel konuları arasına almıştır. Değişimin toplumlarda somut bir şekilde gözlemlenebilmesi de değişim konusunu daha cazip hale getirmiştir. Değişen ve dönüşen toplumlarda düşünürler bu değişim ve dönüşümü kaleme almışlardır. Değişimin neden olduğuyla ilgili ya da ne yöne doğru gittiğiyle ilgili birçok görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin amacı toplumu daha iyi anlayabilmektir. Bu bağlamda değişimi anlayabilmek toplumu anlamaktır. Toplumun anlayabilmek ise toplumun edebiyatını anlamaktır. Çünkü edebiyat toplumun bir yansımasıdır.

Toplum, toplumun sorunları ya da toplumun değişimi ve dönüşümü edebi eserler üzerinden aktarılmaya çalışılmış ve şiirler, rubailer, hikâyeler ve romanlar gibi tüm edebi eserler toplumdaki kopmadan ortaya çıkmıştır. Edebi eserler, toplumun aynası konumundadır. Modernleşme serüveninin bir sonucu olarak ortaya çıkan roman bireyin hayatına dair önemli izlenimleri sunmaktadır. Topluma çevrilen bir ayna vazifesi gören edebiyat, duygu durumundan düşüncesine, psikolojisinden ekonomik durumuna kadar bireyi ve toplumu ayrıntılı bir biçimde ortaya koymakta ve irdelemektedir.

Edebi eserler ortaya çıktığı toplumların olay ve olgularına dair de çıkarsamalarda bulunur, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreleri ayrıntılı bir biçimde irdeler, toplumu yazarın kendi bakış açısına göre değerlendirir. Bu bakımdan edebi eserler için bir tür “*insanlığın öznel tarihi*” denilebilir. Cemil Meriç’ten mülhemle “*her edebi eserin sosyal bir olgu*” olduğu gerçeği edebi eserleri farklı açılardan değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Edebi eserlerin kendi içerisinde toplumsal pratikleri barındırması, dolayısıyla toplumdaki bağımsız olamadığı gerçeğine ulaştırır. Özellikle romanlar toplumun siyasi, kültürel, kurumsal, dini ve ekonomik yapısını

okuyucuya sunmaktadır. Romanlar, toplumun yapısı ve düzeni hakkında ipuçları vermektedir. Toplumbilimleriyle kesiştikleri yer de burasıdır. Çünkü ikisi de bireyi, toplumu ve sosyal yaşamı ele almaktadır. Birinci kişinin kaleminden gözlemlenebilecek olan edebi eserler de toplum incelemesinde fırsattır. Edebi eserler sayesinde geçmiş dönem ya da bulunan dönem toplumunun analizi, tarihsel gelişimi, toplumun değişimi analiz edilmektedir. Romanlar her ne kadar edebiyata atfedilmişse de sosyolojik açıdan bakıldığında toplumu çözümlenmekte önemli bir yer tutmaktadır.

Romanlar kurgusal olsa da yazar kendini toplumdan ayıramaz ve kurguladığı karakterler ve olaylar yaşadığı çevrenin etkisiyle yazılır. Özellikle büyük değişimlerin yaşandığı toplumların yazarları değişime neden olan faktörleri romanlarında ele almayı kendilerine vazife bilir. Bu bağlamda Türkiye'nin değişim döneminde yaşadığı Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet, Cumhuriyetin ilanı, Milli Mücadele, 1960, 1971 ve 1980 darbeleri gibi değişime neden olan önemli olaylar romanlarda ele alınmıştır. Aynı zamanda toplumsal sorunlara çözüm aranmış ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde din, aile, ekonomi, kadınların yeri gibi konularda romanın karakterleri üzerinden iyi ya da kötü eleştirilmiştir. Bu nedenle dönemin toplumunu yansıttığı romanlar, sosyoloji için önem arz etmektedir.

Bu bağlamda edebiyat, toplumu incelemede önemli bir yer tutmaktadır. Bir toplumu tanımak için o toplumun geçmişini de tanımak gerekmektedir. Toplumbilimcinin tarihe olan ilgisi de bu nedendir. Toplumların tarihi sadece tarih kitaplarından değil edebi eserlerinden de çözümlenebilir. Hiçbir zaman bulunulamayacak bir döneme, doğru bakış açısıyla bakılırsa sosyolojik analiz çıkarılabilir. Bu çalışma da ise Attila İlhan'ın "*Aynanın İçindekiler*" serisi edebiyat sosyolojisinin verdiği imkânlar doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. İlhan'ın Aynanın İçindekiler serisi, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlıkta Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* romanlarından oluşmaktadır. Bu seri, birbirleriyle bağlantılı olup karakterler romanlar arasında geçiş halindedir. İlhan, Aynanın İçindekiler serisinde 1908 II. Meşrutiyetin ilanı sonrası ve 27 Mayıs 1960 darbesi arasındaki yılları ele almıştır. Türkiye'nin çağdaş romanında önemli bir yer tutan İlhan, Türkiye'nin değişim sürecini romanlarına yansıtmıştır. Değişim sürecini ele alırken tarihsel bir zeminle olay ve olguları incelemiştir. Romanlarını yazmadan önce yazacağı dönemi araştırmış ve romanlarında bu araştırdığı belgeleri de okuyucuya vermiştir.

Toplumsal gerçekçi görüşle ele aldığı romanları sosyolojik analizde daha da kolaylık sağlamış ve belirli verilerle toplumu inceleme fırsatı sağlamıştır. Toplumlarda meydana gelen değişim içerisinde Türk toplumundaki gelişim ve değişimi irdelenmesi bakımından Aynanın İçindekiler serisi önemlidir. İlhan, Türk toplumunun bu değişim sürecini eserlerinde yansıtmıştır. Bu nedenle bu çalışma edebi eserlerin farklı açılardan nasıl okunabildiğinin de bir göstergesi olarak literatüre bir katkı sağlama amacı taşımaktadır.

İlhan, edebiyat dünyasında birçok esere sahiptir. Şiirinin ödül almasıyla daha çok şair kimliğiyle tanınan İlhan, kendisini roman yazarı olarak görmüştür. Aynı zamanda Türkiye'nin sol kesiminde de önemli yere sahip olan bir edebiyatçıdır. İlhan toplumsal gerçekçi bakış açısıyla düşüncelerini eserlerine yansıttığı için değeri artmıştır. Düşüncelerini halka aktarmak için televizyon programlarını kullanmış ve daha da tanınan bir edebiyatçı haline gelmiştir. Kendine özgü tavrı, dili ve üslubu olan İlhan, düşünce dünyasına sunduğu kültürel ve siyasi bilgilerle katkı sağlamıştır. Bu katkısı İlhan'ın ölümünden sonra araştırılmaya ve çalışılmaya başlanmıştır. Akademik anlamda çalışmaları yapılan İlhan'ın edebi kişiliği, romanları ve şiirleri araştırılmıştır. Bu çalışmalar, İlhan'da kültür sorunu, aydın sorunu, İlhan'ın siyasal düşüncesi, milliyetçiliği, Batı algısı gibi konuları incelemiştir. İncelenen çalışmalar İlhan'ın yazdığı şiirlerinden, romanlarından, köşe yazılarından elde edilmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında İlhan'ın romanlarında Türkiye'deki toplumsal değişimin ele alınmamış olması bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran bir durum olmuştur. Aynı zamanda edebiyat sosyolojisi alanında yine toplumsal değişimin romanlar üzerinden incelenmemiş olması da bu çalışmanın literatüre sağlayacağı bir başka katkıdır. İlhan'ı ve İlhan'ın romanlarını ele alan bu çalışma Türkiye'nin değişimini romanlardan nasıl ele alınabileceğini göstermektedir. Edebiyat sosyolojisi alanında ise romanlarda toplumsal değişim analizinin eksikliğinden söz edilmektedir. Ayrıca İlhan'ın akademik anlamda sosyolojide aydın ve siyasi kimliği üzerine durulmuş fakat edebiyatçı kimliğine sosyolojik bir bakış açısı getirilmemiştir. İlhan'ın edebiyatçı kimliğine getirilen bu sosyolojik bakış açısı da bu çalışmanın diğer önemli boyutudur.

Romanlar toplumun birer aynasıdır. Özellikle de İlhan gibi romanlarında toplumsal gerçekçiliği amaç edinen yazarların romanları, o dönem toplumunun yansımasıdır. Bu nedenle bir toplumun geçmişe dair yapısı, düzeni, değişimi ve

dönüşümü romanlar üzerinden incelenebilir. Çünkü yazar hayal gücünü ne kadar kullansa da bulunduğu toplumdan kuşkusuz etkilenmektedir. Aynı zamanda yazarın yaşadığı dönemin şartları da romana yansır. Bu durum ise romanın edebiyat sosyolojisi açısından önemini göstermektedir.

Bu çalışma, temelde bir değişim ve dönüşüm ekseninde Türkiye'nin toplumsal yapısını eserler üzerinden incelenmesine dayanmaktadır. Bu eserler üzerinden Türkiye'nin değişim sürecini nasıl yaşadığı ortaya konularak topluma ayna olan edebi eserlerdeki yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde dinamik bir yapıya sahip olan toplumun değişimi ve Türkiye'nin toplumsal değişim süreci ele alınmıştır. Bölümde toplumsal yapı, düzen ve değişme kuramlarıyla birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumların farklı gerçekliklere sahip oluşu birçok değişim kuramını da beraberinde getirmiştir. Toplumlarda fiziki çevre, din, siyaset, kültür, ekonomi, teknoloji gibi faktörler toplumun değişmesini etkileyen belli başlı faktörlerdir. Bu faktörler gerek olumlu gerek olumsuz yönde değişimi etkilemiştir. Değişimin etkilenmesinde önemli rol oynayan bu faktörler yine ilk bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, edebiyat ele alınarak toplumla olan ilişkisinden bahsedilmiştir. Bu durum ise beraberinde edebiyat sosyolojisini getirir. Edebiyat ve sosyolojinin ortak noktaları olduğu belirtilmiş ve bir bütün oldukları gösterilmiştir. Hem edebiyat hem sosyoloji bireyi ve toplumu ele almaktadır. Aynı zamanda her ikisi de toplumsal sorunları ele alırken bu sorunlara çözüm odaklı da yaklaşırlar. Kültürel, siyasi, ekonomik, dini vb. gibi toplumu ilgilendiren bu sorunları sosyoloji incelendiği gibi edebi eserlerde de görmek mümkündür. Yine bu bölümde disiplinler arası bir çerçeveye edebiyat ve sosyoloji incelenerek sosyolojinin toplumu incelerken edebiyattan nasıl faydalandığı ve neden faydalanması gerektiği belirtilmiştir. Edebiyatın sosyolojideki yeri sorgulanılmış ve önemi belirtilmiştir. Bu nedenle dünyadaki ve Türkiye'deki edebiyat sosyolojisinin gelişimi araştırılmıştır.

Son bölümde ise Attila İlhan'ın hayatı, eserleri ve roman anlayışı ele alındıktan sonra, edebiyat sosyolojisinin sağladığı imkânlar çerçevesinde İlhan'ın "*Aynanın İçindekiler*" serisindeki romanları incelenmiştir. Romanlar incelenirken romandaki toplumsal, kurumsal, dini, ekonomik ve siyasal yapılar değerlendirilmiş ve değişimler bu yapılar üzerinden okuyucuya sunulmuştur. İlhan, Türkiye toplumunun geçirdiği bu

değişim sürecini diyalektik bakış açısıyla ele almıştır. Çünkü İlhan, romanların toplumsal olayları anlatması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlıkta Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* romanlarında toplumsal gerçekçiliği görmek mümkündür. İlhan, romanlarında aydın kesiminin Batılılaşma sürecinde bulunduğu durumu da ele almıştır. Tarihsel döneme oldukça önem veren İlhan, bu nedenle de okuyucuya dönemin gerçekliğini yansıtmaktadır.

İlhan, Türk romanına katkı sağlayarak Türkiye'nin tarihinden, kültüründen, siyasetinden, dininden, kurumlarından ve ekonomisinden önemli ipuçları bırakmıştır. Bu çalışmada ise bu ipuçlarından faydalanılarak Türkiye'nin değişim süreciyle ilgili ortaya bir edebiyat sosyolojisi araştırması bırakılmak istenilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

**TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ANLAMANNIN SOSYOLOJİK ÖNEMİ: TOPLUM,
YAPI, DEĞİŞME**

1.1. TOPLUM, TOPLUMSAL YAPI VE DÜZEN

Rönesans'ın doğuşuyla birlikte akıl ön plana çıkarak hümanizm akımı ortaya çıkmıştır. Bireyin öneminin olmadığı bir dönemden değerinin anlaşıldığı bir döneme geçilmiştir. Bu nedenle toplumun sorunları ele alınmaya çalışılmış ve toplum incelenmeye başlanmıştır. Toplumun incelenmeye başlanması da toplum hakkında birçok görüşü oluşturmuştur. Toplumun ne olduğu sosyoloji kurulduğundan beri tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar da birçok toplum kavramını beraberinde getirmiştir.

Pitirim A. Sorokin toplumu, belli anlam, değer ve kurallara sahip olan belli bir çerçevede bu anlam değer ve kuralları birbirleriyle yaptıkları etkileşimlerde kullanılan bilinçli kişi ve gruplardan meydana gelen bir kavram¹ olarak tanımlamıştır. Sorokin toplumu sosyo-kültürel bir olay olarak görmekte ve bunu bilinç durumuna göre açıklamaktadır. Sorokin'e göre önemli olan konu, bilinçli kişilerin birlikteliğidir. Talcott Persons için toplum, uzun vadeli var olmanın temel fonksiyonel gereklerini kendi kaynaklarından alan bir toplumsal sistemdir.² Bauman ise toplumu tanımlarken ve toplumsal düzeni anlamlandırırken, modern etiğin sorgulanması yerine ikame ettiği postmodern etik anlayışından hareket etmektedir. Toplum bireylerin dâhil olduğu bir olgudur. Aynı zamanda toplum, onları saran bir güç olarak tanımlanmaktadır.³ Gordon Marshall ise toplumu tanımlarken ortak kültüre önem vererek; ortak bir kültürü paylaşan belli bir toprak parçasına yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir gruptur şeklinde toplumu tanımlamaktadır. Marshall, toplum olabilmek için ortak kültürel değerlerin önemine vurgu yaparak ortak toprak parçasını ve yurdu ön plana çıkarmaktadır. Kültürel değerleri toplum olabilmenin ön koşuluna bağlayarak toplumu, belirli bir toprak bütünlüğü üstünde uzlaşıya bağlamaktadır.⁴

Ziya Gökalp toplumu, maddeten birbirinden ayrı olan bireylerin çeşitli nitelikteki, manevi, zihinsel ve ruhsal bağlarla birbirine bağlanması sonucunda ortaya

¹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018), 41.

² A.g.e., 42.

³ Fatih Kahraman, "Zygmunt Bauman'da Toplum ve Toplumsal Düzen Kavramsallaştırması", *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. 6, S. 2 (2016): 396.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 732.

çıkan insan toplulukları⁵ olarak tanımlarken, Mustafa Erkal, ortak hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde aynı coğrafi alanda yaşayan bir sosyal grup,⁶ Emre Kongar ise insan ömründen uzun yaşayan göreceli bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğu⁷ olarak tanımlamıştır. Baykan Sezer'e göre toplum öncelikle tarihsel bir olgudur. Bireylerin ilişkisi ve değişmesiyle toplum hareketlilik halindedir. Bu hareketlilik açık ya da belirsiz olduğu gibi planlı ya da plansız, aniden ya da uzun bir süreç içerisinde gerçekleşir. Bu nedenle toplum birçok kişinin oluşturduğu bir olay olarak tanımlanamaz. Bir topluluğun zamanla değişmesi ve değişirken biçim ve kimlik kazanması da bir toplumdur. Bu nedenle toplum incelenirken tarihi boyutu da ele alınarak incelenmelidir.⁸

Bir toplum kendi içinde ne kadar ortak değerlere sahipse ve ne kadar bir bütün olmayı başardıysa değişimin ve dönüşümün karşısında o kadar güçlü bir uyum sağlar. Bu durum toplumu doğal bir şekilde aynı olabilmeyi hedefliyor gibi göstermektedir. Fakat insan doğası nesneyi kendine uydursa da dış koşullara rahat ve hızlı bir şekilde adapte olamamaktadır. Bu nedenle toplum homojen bir yapıda olamaz. Cinsellik, cinsiyet, ekonomik, sosyal, etnik, dini, ahlaki, ideolojik, kültürel, coğrafik gibi birçok unsur toplumda ayrıştırıcı güçlerdir.⁹ Toplum değişkenlik gösteren dinamik yapıya sahip olan bir olgudur. Toplum incelenirken toplumun değişkenliğinden faydalanılmaktadır. Toplumsal yapı da toplumun incelenmesinde düzeni sağlamaktadır. Çünkü toplumsal yapı daha sistemli ve kurallara sahip olan bir olgudur. Toplumun ekonomisi, siyaseti, dini, kültürü, kurumları, göçü, kentleşmesi, eğitimi gibi toplumu ve bireyi ilgilendiren her şey toplumsal yapının içinde yer almaktadır. Bu bağlamda toplumla ilgilenen toplumsal yapıyla ilgilenmektedir. Toplumsal yapı da bu nedenle geniş kapsamlı bir kavramdır.

Toplumda yaşamın devam etmesi için bazı temel toplumsal fonksiyonlar vardır; neslin devam etmesi, toplumsallaşma, anlama, amaç edinme, üretim, dağıtım, toplumun düzeninin sağlanması gibi. Bu temel fonksiyonları yerine getirmek için oluşan

⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 106.

⁶ Mustafa Erkal, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul; Der Yayınları, 1997), 67.

⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 46.

⁸ Baykan Sezer, "Değişim Sosyolojisi Ders Notları", *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2011), 305.

⁹ Vedi Aşkaroğlu, "Toplum ve Birey: Yabancılaşma Üzerine Kuramsal Bir Tartışma", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C. 35, S. 35 (2017), 74.

öğeler, toplumsal yapıyı oluşturmaktadır.¹⁰ Toplumsal yapı, toplumsal davranışlarda yinelenen kalıplar ya da daha özgül kapsamda bir toplumsal sistemin veya toplumun farklı öğeleri arasındaki düzenli ilişkiler için esnek biçimde kullanılan bir terimdir.¹¹ Toplumsal yapı, karmaşık olan toplumun genişleyen bir durumunu ifade etmektedir. Bu durum da toplumsal yapının farklı bakış açılarıyla ele alınmasına neden olmuştur. Yapı konusunda üzerine anlaşmaya varılmış bir tanım olmadığı gibi özlü bir tanım getirmeye yönelik çalışmalar da başarıya ulaşmamıştır. Bu nedenle sosyologlar konuya farklı tanımlar getirmiştir.

Raymond Firth toplumsal yapıyı, insanların toplumsal yaşamlarında nasıl davrandıklarını anlamak için tasarlanmış analitik bir araç olarak tanımlar.¹² Radoliffe Brown belirli bir toplumu yine belirli bir kültür ve mekânda düşünür. H. Spencer ve İbni Haldun ise toplum yapısını yaşayan bir organizma şeklinde ele alır. Levi Straus ise; toplumsal yapıyı insanların kurduğu sosyal organizasyonlardan meydana gelen ve somut olarak gizlenen örneklerin genelleştirilmiş sisteminden ibaret görmektedir.¹³ Altan Eserpek'e göre de toplumsal yapı, aralarında fonksiyonel bağlar ve karşılıklı bağımlılık bulunan ve birbirini tamamlayan parçalardan meydana gelen bir bütündür.¹⁴ Bu bağlamda toplumsal yapı kurumlar bütünlüğüdür.

Toplumsal yapıda bulunan bir kurumda meydana gelen bir değişme diğerlerini de etkileyerek onların da değişmesine neden olur. Toplumsal bağlar sadece olay ya da eylemlerin rastgele olarak bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaz. Belirli yollardan yapılaşmış ya da kalıplaşmıştır. Bu kalıplar toplumsal yapı, toplumsal eylem ve etkileşim kalıplarıdır. Toplumsal yapıya farklı yaklaşımlar olsa da bütün tanımların ortak noktası toplumsal yapıda düzenli insan ilişkileri olduğu konusudur. Toplumsal sistemin aktörü bireydir. Toplumsal yapı da bu aktörlerin ve toplumsal ilişkilerin kalıplaşmış sistemidir. Ayrıca toplumsal sadece kalıtıma ya da insan dışı çevreye dayalı olarak açıklanması olanaklı olmayan ortak insan davranışlarının tümüdür.¹⁵ Bu

¹⁰ Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar* (Ankara: Savaş Yayınları, 1996), 3.

¹¹ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 804.

¹² A.g.e., 805.

¹³ Erkal, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, 263.

¹⁴ Altan Eserpek, *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme* (Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, 1979), 4.

¹⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 33-35.

bağlamda toplumsal yapı, toplumsal eylem ve etkileşim kalıplarıdır. Karmaşık bir özellik göstermesi de insan etkileşimi sonucu ortaya çıkmasından dolayıdır.

Sosyoloji genelde toplumu incelese de özelde toplumsal yapıyla sınırlı kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise tüm sosyal birliktelik tarzlarının topluma indirgenmesidir. Sosyolojinin toplumu incelemesi için gerekli olan ölçme araçlarından biri toplumsal yapı kavramıdır. Fakat modernleşmeyle birlikte toplumsal yapı kavramı toplumu açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle toplumsal yapı kavramının hem modernleşme sürecinde hem de şimdiki dönemde kavramsal açıdan evrensel bir tanımı yapılamamaktadır.¹⁶ Toplumsal düzen ise sosyolojinin diğer temel konularından biridir. Toplum kendi içinde neden ve nasıl uyum halinde yaşadığı üzerine odaklanarak bu sorunsala cevap arayan bir konudur. Toplum içinde uyum ise bireylerin kendinden gelen içgüdüleriyle birlikte öğrenerek ulaştığı yazılı ve sözlü kurallar sayesinde devam eder. Bu konuda hukuk, toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemli unsurlardan biridir.

Kant'a göre insanın akıl yoluyla ulaştığı ahlak yasaları, insanın eylemlerinin ahlaksal değerini belirlemede tek yasa olduğu gibi insanların birlikte oluşturacağı toplumsal düzenin sağlanmasının da tek kuralıdır. Toplum düzeninin sağlandığı bir yerde toplum barış içinde de yaşıyorsa toplumun temel ilkesi bireyin değerli bir varlık olduğudur.¹⁷ Bu bağlamda ancak bireyin değerli olduğunu bilen toplumlar düzeni sağlar ve barış içinde yaşar. Karl Popper ise toplumu *kapalı toplum* ve *açık toplum* olmak üzere ikiye ayırır. Kapalı toplumlar, yarı biyolojik bağlarla, ortak çabalar, kaderler, sevinçlerle birbirine bağlanmış yarı organik toplumlardır. Açık toplumlarda ise, bireyler kendi kararlarını kendi verirler ve aralarındaki bağ ise işbölümü ve mal değiş tokuşudur. Popper'a göre insan olarak kalmak için açık toplum olunmalıdır. İdeal toplumsal düzenini, kapalı toplumun karşısına açık toplumu koyarak açıklamaya çalışır. Çünkü açık toplumun temelinde akıl, akılcılık ve eleştirel akılcılık vardır. Bu nedenle düzen de ancak açık toplumun varlığıyla mümkün olur.¹⁸

¹⁶ Serkan Güzel, “‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’ Bileşkesinde Sosyo-Kültürel Yapı Kavramı”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, C. 0, S. 34 (2006): 86-87.

¹⁷ Ogün Ürek, “Toplumsal Düzen Oluşturmaya İlişkin Üç Yaklaşım: Kant, Popper ve Sartre”, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 4 (2003): 47.

¹⁸ K. R. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları 1*, çev. M. Tuncay (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994), 180-198.

Her toplumda din, ahlak, örf ve adet gibi kuralların dışında hukuk kuralları da bulunmaktadır. Toplum, değişime ve değişen toplumsal şartlara hızlı bir şekilde ayak uyduramamaktadır. Toplum ne kadar dinamik bir yapıya sahip olsa da toplumsal düzen kurallarının (din, örf, adet, ahlak vb.) statik bir yapısı vardır. Kurallar değişime uğrasa dahi bu durum yavaş ve kendiliğinden olan bir değişimdir. Kuralların herhangi bir düzenli yaptırımını da söz konusu değildir. Yaptırımın olmadığı yerde de insanların kuralı ihlal etmesi ve bunun sonucunda kargaşanın ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Bu nedenle hukuk kuralları bir toplumda olmazsa olmazdır. Bir birey hukuk kurallarına uymazsa güçlü nitelikte maddi yaptırımlarla karşı karşıya gelir.¹⁹ Denilebilir ki toplumun düzenini sağlama da hukukun ve hukuk kurallarının da rolü büyüktür. Toplumun kendi içerisinde doğal bir şekilde belirlediği ahlak kurallarının yaptırımını manevi olarak kendini gösterirken hukuk maddi bir yaptırım uygular. Birey dışlanmamak için toplumun ahlak kurallarına, gelenek ve göreneğine hatta dinine bile uymak zorunda kalır. Bu durum da hukuk kuralları gibi toplumda düzeni sağlayan diğer önemli faktörlerden biridir.

Toplumsal düzen problemi her dönemde tartışılan bir konu olmuştur. Fakat bu konuya ayrıntılı bir şekilde eğilme endüstrileşmeyle birlikte başlamıştır. Batı'da sanayi devriminden önce anti demokratik de olsa bir düzen söz konusuydu ve bunun adına feodal sistem veya derebeylik sistemi denilmekteydi. Düşünce dünyasında ise adı skolastik düşüncedir. Bu iki duruma aykırı her söylem veya davranış cezasız kalmamıştır. Bu duruma karşı çıkanların fazla olmaması veya zayıflığı skolastik düşünceyi 5. yy.dan 16. yy.a kadar ayakta tutmuştu. 16. yy.dan sonra ise dünyada özellikle de Batı'da aklın ön plana çıkmasıyla, çeviri faaliyetleriyle, bilimin, sanatın, felsefenin, edebiyatın gelişmesiyle, yeni ticaret yollarının bulunmasıyla, sanayileşmeyle din geri planda kalarak skolastik düşünce ortadan kalkmaya başlamıştır. Matbaanın yaygınlaşması da yayınların halka kadar ulaşmasını sağlamış ve çeviri faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır. Batı'daki endüstrileşme toplumsal yapı da ve kurumlarda değişimleri meydana getirmiştir. Endüstrileşme toplumsal değişimin en belirgin örneklerinden biridir. Endüstri, toplumsal gelişmelere yön vermiştir. Endüstri devrimiyle de yeni bir dönem başlamıştır. Eskiye bağlı geçmişteki etkenler ya da

¹⁹ Ali Şafak Balı, "Hukukun Bilimselliği Sorunu", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1-2 (2004): 224.

sorunlar önemin kaybetmiştir. Etkisi ise tüm ülkeler üzerinde görülmüştür.²⁰ Rönesans'la birlikte ise düşünce, bilim ve sanatta değişimler olmuştur. Bu nedenle Batı'da hatta dünyada yeni bir toplumsal düzen arayışı başlamış ve köklü değişimler olmuştur. Bu değişimlere toplumun adapte olmasıyla toplumsal düzen sağlanmıştır.

1.2. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KURAMLARI

Toplumunu anlayabilmek için toplumun nasıl değiştiğini ve ne yöne doğru değiştiğini anlamak önemlidir. Değişim toplumu gösteren ve anlatan önemli bir etkidir. Herhangi bir edebi eserin ele aldığı toplumu da anlamak için değişim ve değişim kuramlarını bilmek eseri sosyolojik açıdan incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Toplumbilimlerin temel konusu olan değişim ve önemli düşünürler tarafından ortaya atılan kuramları gözetilmeden roman incelemesi yapıldığında incelemelerin sosyolojik bir değeri olamamaktadır. Bu nedenle tezin de temel konusu olan toplumsal değişme ve kuramları irdelenmektedir. Attila İlhan gibi Türkiye'nin geçirdiği toplumsal değişmeyi eserlerinde gerçekçi bir gözle ele alan yazarların roman incelemesinde değişim konusu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Değişim ve kuramlar anlaşıldığında ise İlhan'ın romanları daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

Değişim toplumların önüne geçemeyeceği bir durumdur. Bir toplumun başına gelen her olay (siyasi, ekonomik, kültürel vb.) değişimi de beraberinde getirmiştir. Tarihsel sürece bakıldığında toplumların durağan bir şekilde yaşam sürdüğü görülmemiştir. Zaman, tarih, akıl, bilinç, bireyler ve olaylar gibi her şey değişmektedir. Herhangi bir bireyin hayatı bile kısa bir zamanda değişiyorsa yüzyıllardan beri birçok bireyin oluşturduğu toplumun değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Durağan bir toplumun sorunu, ilerlemesi, gerilemesi ya da gelişmesi olanaklı değildir. Bu nedenle sosyoloji de tüm gücünü bu değişimden almıştır. Sezer'e göre de, toplumsal değişme sosyolojinin var oluş sebeplerinden biridir. Sosyolojinin amacı toplum aşamalarını incelemek ve aralarındaki ilişkiyi açıklamaktır. Bu nedenle de tarihi bilinç önemlidir.²¹

Toplumsal değişme konusunda ise bir kargaşa söz konusudur. Bunun sebebi değişme nedenlerinin, yönlerinin, hızlarının kısacası değişme kanunlarının bilinmemesi yatmaktadır. Genel olarak ifade edilecek olursa toplumsal değişme, toplumun temel

²⁰ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 363-368.

²¹ A.g.m., 315.

düzenindeki kaymalar olarak ifade edilebilir.²² A. Giddens'in tanımına göre değişim ise bir zaman dilimi süresince bir nesnenin ya da durumun temelini oluşturan ne ölçüde başkalaşma olduğuna karar vermektir.²³ Toplumsal değişme, zaman içinde gözlemlenebilen, geçici olmayan, toplum yapısı üzerinde etkili ve toplumun tarihi akışını değiştiren olaylar olarak da tanımlanabilir.²⁴ Toplumsal değişme, toplumbilimin tüm dalları ile ilintilenen bir olgudur.²⁵ Toplumsal değişme tanımlarında da her düşünür kendi düşünce platformuna uyanları ele aldığı için ortak bir tanım ortaya çıkmamıştır. Bu bağlamda toplumsal değişme toplumun yapısında ortaya çıkan bir yayılımdır veya toplumsal yapıda zamanla ortaya çıkan değişik yöndeki farklılaşmadır. Toplumun tüm yapılarında meydana gelmektedir. Bu nedenle tanımlaması da çok yönlü yapılmaktadır.

Değişim toplum gerçeğini oluşturan önemli bir yöndür. Özellikle 19. ve 20. yy.ın ilk sosyologları değişmeye büyük önem vermişlerdir. Auguste Comte sosyolojiyi statik ve dinamik olmak üzere ikiye ayırarak statik sosyolojinin düzeni incelemesi gerektiğini, dinamik sosyolojinin ise gelişmeleri ve değişimleri incelemesi gerektiğini savunmuştur. Comte'un 'üç hal kanunu' görüşü de dinamik sosyoloji görüşünden kaynaklanmıştır. Aynı zamanda Marks ve Engels'in sosyolojisinde değişme ön planda olmuştur. Herbert Spencer'in evrensel gelişme yasası, Durkheim'in işbölümü, Simmel'in çatışmalar görüşü, Pareti'nun seçkinler dolaşımı ve Max Weber'in tarihsel çalışmaları da yine değişimin sosyolojide temel unsur olduğunu göstermiştir. Bu nedenle sosyologlar da toplumların değişimlerini kendilerine konu edinmişlerdir.²⁶

Toplumsal değişme evrendeki değişim anlayışına paralel olarak hareket etmektedir. Zaman ilerledikçe her çağa özgü değişim faktörleri oluşur. Bu dönemde değerlerin, sosyal ilişkilerin, toplumsal kurumların ve yapıların değişim içinde olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yaşanan toplumsal değişimlerin temelinde toplumsal değerlerin değişmesi yer almaktadır.²⁷ Bu değişimlerin bazıları toplum tarafından o

²² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 55.

²³ Anthony Giddens, *Sosyoloji* (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 551.

²⁴ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 311.

²⁵ Alev Erkilet, *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton* (Ankara: Hece Yayınları, 2007), 10.

²⁶ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 305-306.

²⁷ Mehmet Yazıcı, "Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkic Or Turkic*, C. 8, S. 8 (2013): 1492.

dönem içerisinde gözlemlenememektedir. Çünkü bazı değişimler toplumun farkına varmaksızın gerçekleşmektedir. Uzun bir süreç sonunda farkına varılır.

Toplumda gerçekleşen bu değişmelerin bazılarının yapısal olduğunu savunan Eisenstadt toplumsal sistemin değişiminde ortaya çıkan tepkilerin çeşitli biçimlerde kendini gösterdiği savunmaktadır. Örneğin, Kongo gibi ülkelerde değişimin sonucunda tüm sisteyi ya da sistemin bir kısmı parçalanmıştır. Antik Yunan'da tüm sistem başka bir toplum içinde yok olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda değişim geriye doğru olmuş ve imparatorluk, kabile ve feodal sistem olarak ayrılmıştır. Diğer ülkelerde ise değişimin sonucu, toplumun belirli sektörlerinde kısmi farklılaşma, farklılaşmayı aşağı çekme ya da farklılaşmanın toplumu başarıya ve uyuma götürmesi gibi kendini göstermiştir.²⁸ Denilebilir ki toplum değişim sürecini geçirdiğinde bu duruma uyum sağlayarak değişimi olumlu yönde kullanabilir. Eğer değişime uyum sağlayamazsa özellikle kültürel ve yapısal anlamda parçalanabilir ya da yok olabilir. Bu nedenle değişimin toplumda yarattığı sonuç ve toplumdaki bireylerin değişimi nasıl karşılayacağı önemlidir. Sonucunda toplum ileri de gidebilir aksine gerileme de yaşayabilir.

Toplumsal değişim konusunda sosyal bilimciler ve bu konuya ilgi duyan düşünürler bir birinden çok farklı kuramlar geliştirmiştir. Değişim konusunda bu çeşitliliğin olması toplumun tam bir tanımının verilememesinden kaynaklanmakta ve bu yönde paralellik arz etmektedir. Değişim konusunda farklı kuramcılarının farklı görüşleri vardır fakat değişim ender olarak toplumun temel yapısının dönüştürülmesi biçiminde algılanmıştır.²⁹ Bu genel değişim modellerinin dışında değişimin toplumdan topluma nasıl yayıldığını ve evrensel olarak bütün insanlığı nasıl etkilediğini açıklamaya çalışan kültürçülerde vardır.³⁰

Toplumsal değişim kavramının ortak bir tanımının olmaması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunları çözmek için de sosyolog tarafından ortaya teoriler ve kuramlar atılmıştır. Geliştirilen teori ve kuramların daha anlaşılır hale gelmesi için sınıflandırma yapılmıştır. Kuramlarını ortaya koyan sosyologlar sınıflandırma yapmasa

²⁸ Shumel Noah Eisenstadt, *Social change, differentiation and evolution*, A.S.R., (3), 375-86'dan akt. Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişim Anlayışı*, çev. Prof. Dr. Ülgen Oskay (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996) 111-112.

²⁹ Richard Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, çev. Türker Alkan (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 63.

³⁰ Kongar, *Toplumsal Değişim Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 58.

da dönem itibariyle artık sınıflandırma yapılarak hem kuramlar hem de toplum incelenmiştir.

Emre Kongar toplumsal değişim kuramlarını büyük boy, orta boy, küçük boy ve modernleşme olarak ayırırken³¹ Sezgin Kızılcılık ise tarihsel bir yol izleyerek klasik sosyolojik teori, çağdaş sosyolojik teori ve postmodern sosyolojik teori olmak üzere değişme olgularını üçe ayırmıştır.³² Birçok sosyolog tarafından da farklı sınıflandırmaları görmek mümkündür. Büyük boy kurama göre toplumsal değişme sosyo-kültürel değişmedir. Bu değişimin tüm insanlığı kapsayan bir değişme olduğunu ve bütün insanlığın kendi kurmuş oldukları modellere göre değiştiği ileri sürülmektedir. Bütün insanlığın değişme kanunları bulunmaya çalışılmakta ve kanunları özel toplum bilimlerine uyarlayarak buradaki değişimler açıklanmaktadır. Büyük boy kuram kendi içinde organizmacı model, evrimci model ve diyalektik model olmak üzere üç modeli barındırmaktadır.³³ Evrimci model ve diyalektik model sosyologları, klasik sosyolojik teorideki 19. yy sosyologlarıyla aynıdır. Kongar'ın evrimci olarak ele aldığı Herbert Spencer, Max Weber, Emile Durkheim ve Auguste Comte, diyalektik olarak ele aldığı Karl Marks; Kızılcılık'ın klasik sosyolojik teoride ele aldığı sosyologlardır.

Comte, sosyolojinin önemli noktasını sosyal değişme olarak görmektedir. Sosyolojiyi statik sosyoloji ve dinamik sosyoloji olarak ayırmaktadır. Statik sosyoloji, sosyal düzeni incelerken dinamik sosyoloji de sosyal değişmeyi ve ilerlemeyi incelemektedir.³⁴ Comte'un pozitivizmi değişmeye dayandığından dinamik sosyoloji daha ön plandadır. Değişme de düzenden doğduğu için statik sosyolojiyle dinamik sosyoloji birbirine bağlantılıdır. Comte toplumların değişirken üç aşamadan geçtiğini söylemektedir. Doğaüstüne önem verilen *teolojik dönem*, niteliği belli olmayan kuvvetlerin (ruhlar) önemli olduğu *metafizik dönem* ve pozitif bilimin önemli olduğu

³¹ A.g.e., 58.

³² Sezgin Kızılcılık, "Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek", *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2011), 158-169.

³³ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 56-58.

³⁴ Auguste Comte, *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman (İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1986), 184-185.

pozitif dönemdir.³⁵ Comte toplumların bilim ve endüstri yönünden gelişmeden önce belli aşamalardan geçtiğini belirterek toplumsal değişmeye vurgu yapmıştır.

Spencer, *işlevselci, organizmacı ve evrimci* görüşün öncülerindedir ve evrimci sosyal değişme teorisinin temellerini atmıştır.³⁶ Spencer' a göre evrim hareketin dağılması ve maddenin tamamlanmasıyla beraber oluşan ve birbirini tutmayan homojenlikten birbirini tutan heterojenliğe doğru giden bir süreçtir.³⁷ Bu bağlamda evrim düzene doğru giden bir yoldur. Toplumların geçtiği aşamalar belli olmayan bir düzenden belli olan bir düzene doğru giden ilerleme ve değişmedir. Örneğin; göçebe olan bir kabilenin düzenli bir yaşamı olmadığı için toplumsal ilişkileri karışıktır ve yerleşmemiştir. Siyasal otorite, sınıf, statü ve endüstri farkı yoktur. Bu toplum zamanla yerleşik hayata geçerek değişmeye ve ilerlemeye başlar. Askerler, toprakla uğraşanlar ve din adamları da ortaya çıkarak ayrışır. Toplumlar geliştikçe de bu ayrışma ve farklılaşma daha üst seviyede olmaktadır.³⁸ Spencer aynı zamanda toplumların değişme yönünün askeri toplumdan endüstriyel topluma doğru olduğunu söylemektedir.³⁹

Marks, toplumun temel birimini *sınıflar* olarak kabul etmiştir. Bu nedenle toplumsal değişme de bu sınıflar arası çatışmaların sonucu meydana gelir. Sınıfların ya da çatışmaların ortadan kalkması sonucu da toplumda denge oluşur.⁴⁰ Mark'a göre toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür ile köle, senyör ile serf, usta ile çırak kısacası ezen ile ezilen hep karşıtlık halinde bulunarak mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadele ise ya devrimle ya da mücadele eden sınıfın çöküşüyle son bulmuştur.⁴¹ Denilebilir ki sınıfların mücadelesi toplumsal değişmenin en önemli olayı olmuştur. Marks'a göre üretim, toplumsal ilişkileri belirleyen bir aktördür. Toplumlar, üretim güçlerini yenileştirmek için üretim biçimlerini değiştirirler ve bu değişim de

³⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 95-96.

³⁶ Kızılcılık, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 160.

³⁷ Herbert Spencer, *İlk Prensipler II*, çev. Selmin Evrim (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1947), 87.

³⁸ A.g.e., 103-104.

³⁹ Kızılcılık, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 161.

⁴⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 128.

⁴¹ Karl Marks & Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, 9. bs. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2015), 42.

bütün toplumsal ilişkileri değiştirmiştir.⁴² Ekonomideki değişim toplumun yapısını da değiştirmiştir.

Durkheim ise toplumsal değişmeyi *mekanik dayanışmanın* egemen olduğu toplumlardan *organik dayanışmanın* egemen olduğu topluma geçiş olarak görmektedir.⁴³ Mekanik dayanışma bireylerin birbirine benzemesini gerektirir ve bireyin kişiliği toplumsal kişilik içinde yok olur. Fakat organik dayanışma da bireyler birbirinden farklıdır ve her bireyin kendine özgü kişiliği vardır. Bu durum *işbölümünün* ilerlemesiyle ilgilidir. İşbölümü arttıkça birey topluma bağlandığı gibi her birey belli işte uzmanlaşarak kişiselliğini kazanır.⁴⁴ Durkheim, toplumsal değişmeyi işbölümüne bağlamaktadır. Nüfus arttıkça işbölümü de gelişmektedir. Bu nedenle nüfusun az olduğu toplumlarda işbölümü olmadığı gibi mekanik dayanışma vardır ve toplum homojendir. Nüfusun artmaya başlaması ise işbölümünü ortaya çıkarır. İşbölümünün ortaya çıkmasıyla da toplum organik dayanışmaya geçiş yapar. Bu toplumda ise bireycilik geliştiği gibi evrensel değerler de gelişir, din evrenselleşir ve yerel bağlar zayıflar.⁴⁵

Son olarak Weber ise toplumsal değişmeyi statü gruplarından sınıflara doğru olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Bu değişme ancak *karizma* özelliğine sahip kişiler tarafından meydana gelmektedir. Karizma Weber'e göre, bireyin toplumdaki diğer bireylerden daha güçlü ve doğüstü güçlere sahip olmasıdır. Toplum doğruluğunu ya da yasallığını yitirdiğinde karizmatik lider ortaya çıkarak toplumu değiştirir. Eski toplum düzeninin yerini yeni toplum düzeni alır. Karizmatik liderin meydana getirdiği bu değişim ise değerler ve inançlar alanında olmaktadır.⁴⁷ Geleneksel otoriteler, toplumun ihtiyaçlarını karşılayan devamlı otoritelerdir. Kültürel anlamda toplumun gelişmesi sonunda toplumsal yapıda düzen bozulmaya başlar ve buhran ortaya çıkar. Buhran döneminde

⁴² Karl Marks, *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, çev. Ahmet Kardam (Ankara: Sol Yayınları, 1992), 100.

⁴³ Kızılçelik, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 163.

⁴⁴ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2006), 163-164.

⁴⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 103.

⁴⁶ Kızılçelik, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 164.

⁴⁷ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, ing. çev. A. M. Henderson ve Talcott Parsons (New York: Oxford University Press, 1947), 358-373.

karizmatik lider önem kazanır. Lider yeni bir düzen kurarak yeni örgütlenmeler (izleyici, kilise, siyasal parti vb.) meydana çıkar. Liderlerin sözleri ise dogmatikleşir ve karizma kurumlaşarak değişme meydana gelir.⁴⁸

Kongar'ın ifade ettiği gibi orta boy kuramına göre bütün insanlığı kapsayan değişme modeline ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle demografik ve ekolojik değişmeler, iç güçler, kentleşme, alt kültürler ve sapan davranışlar, toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik gibi konulara eğilmektedir.⁴⁹ Denilebilir ki orta boy kuramları, insanlığın daha büyük bir birimi olan varlığın işleyiş ve dolayısıyla değişme mekanizmasını ele almıştır. Orta boy kuramlar yapısal-fonksiyonel ve çatışmacı model olmak üzere ikiye ayrılırlar.⁵⁰ Talcott Persons ve Robert Merton yapısal-fonksiyonel kuramının temsilcileri iken Ralph Dahrendorf ve Vilfredo Pareto ise çatışmacı kuramının temsilcileridir. Kızılçelik ise Persons, Merton, Lewis Coser ve Dahrendorf'u çağdaş sosyolojik teoride değişme olgusu olarak ele almaktadır.

Persons ve Merton, *işlevselci* teorinin önemli temsilcilerindendir. İşlevselci teori, toplumu; uyum, denge, bütünlük gibi görevleri olan birbirleriyle uyum halinde olan alt sistemlerden meydana gelen bir sistemdir. İşlevselci teorisyenler Batı'nın toplumsal düzenini ideal bir düzen olarak görmüşlerdir.⁵¹ Parsons *toplumsal farklılaşma* modeli ve kişilik sistemiyle toplumsal değişmeyi basitten karmaşığa doğru giden toplumun evrimi olarak görmektedir.⁵² Merton ise sistemi açık ve gizli fonksiyon olarak ikiye ayırır. Açık fonksiyon sistemde arzulan ve bilinen fonksiyonken gizli fonksiyon ise arzulanmayan ve bilinmeyen bir fonksiyondur. Toplumsal değişme de ancak açık ve gizli fonksiyonlar anlaşılınca olmaktadır.⁵³

Merton toplumsal değişmeyi *anomi* ile açıklayarak değişmeyi toplumun kendi içinde işleyişine bağlamaktadır. Anomi, kültürel amaçlara ulaşmayı sağlayacak

⁴⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 99.

⁴⁹ A.g.e., 153.

⁵⁰ A.g.e., 58.

⁵¹ Kızılçelik, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 165.

⁵² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 160.

⁵³ Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (Glencoe: The Free Press, III. 1964), 51.

kurumsal araçlar arasındaki kopukluğun ortaya çıkardığı bir sonuçtur.⁵⁴ Anomi geliştikçe kültürel ve toplumsal yapısında değişim olur.⁵⁵

Dahrendorf ve Coser *çatışma* teorisinin temsilcileridir. Çatışmacı modele göre toplum uyum içerisinde değildir. Aksine toplum birbiriyle çatışan birimlerden oluşur. Bu birimlerin çatışma gücü toplumun değişmesine yol açmaktadır. Toplumsal bütünlük ise toplumdaki çatışmaların ortaya çıkardığı zıt güçlerin dengelenmesiyle olmaktadır. Ayrıca toplumsal değişimin olabilmesi için yönetici sınıfının değişmesi gerekmektedir.⁵⁶ Toplum içerisinde bulunan yönetici, burjuva kesimin uygulamalarını zorlaması neticesinde toplumsal değişme meydana gelmektedir. Çatışma teorisine göre her toplum her an değişebilir ve toplumdaki her öge, toplumun değişmesine yardım eder.⁵⁷ Ayrıca Dahrendorf ve Coser'a göre çatışma toplumdaki silinemez ve toplumsal yapının değişimi ve gelişimi için işlevseldir.⁵⁸

Küçük boy kuramlar, toplumsal değişmeyi grupsal süreçlere ve psikolojik öğelere bağlayan sosyal psikolojik kuramlardır. Küçük boy kuramcılar tarafından kişi ve gruplardan hareket edilerek toplumsal değişme açıklanmaya çalışılmaktadır. Kuramcılarının ilgilendikleri birim küçük olduğu için deneysel yöntemler kullanılarak toplum incelenmektedir. Grupsal modeller ve bireyci modeller bu kuram içerisinde yer almaktadır.⁵⁹ Kızılçelik'in çağdaş sosyolojik teoride ele aldığı *modernleşme teorisinde* ise modernleşme toplumsal değişme süreci olarak görülmektedir.⁶⁰ Modernleşme ise eski zamanların toplum tipinden şimdinin toplum tipine doğru bir değişim sürecidir. Denilebilir ki geçmişteki endüstrileşmemiş toplum tipinden günümüz ileri düzeyde endüstrileşmiş toplum tipine doğru bir değişimdir. Endüstrileşmiş toplumlar teknolojik anlamda gelişmişlik gösteren toplumlardır. Teknolojinin geliştiği toplumlarda modern toplumlar olarak sayılabilir. Neil Smelser, Daniel Lerner, Marion Levy, Shlomo N.

⁵⁴ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Dr. Hayriye Erbaş (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 38.

⁵⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 165.

⁵⁶ A.g.e., 185-187.

⁵⁷ Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, 74.

⁵⁸ Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, 122.

⁵⁹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 58.

⁶⁰ Kızılçelik, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 167.

Eisenstadt modernleşme teorisinin temsilcileridir.⁶¹ Eisenstadt'a göre modernleşme, tarihsel olarak Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişme sürecidir.⁶² Modernleşme batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş olan bir kavramdır. Modern kelimesi ise o döneme ait olan demektir. Eski Latince'den gelen modern kelimesi *Modernustan* alınmış olup kökü olan *Mode* kelimesi de 'şimdi' anlamına gelmektedir.⁶³ Bu bağlamda modern toplum bulunduğu dönemin toplumu ya da şimdinin toplumu demektir. Lyotard, Baudrillard, Jameson, Bauman, Foucault, Bell ve Beck gibi düşünürler ise modern toplumların postmodern toplumlara dönüştüğünü savunarak postmodern sosyolojik teoride yer almaktadır.⁶⁴

Değişimin neden meydana geldiği ve ne yöne doğru gittiği sosyoloji tarihinde her zaman ele alınan bir konu olmuştur. Görüşler ve kuramlar ne kadar farklı olursa olsun her toplum değişime uğramıştır. Bu nedenle değişim, sosyolojinin vazgeçilmez bir konusu olmuştur. Bu nedenle geleneksel, modern ve postmodern toplumlarda değişime ait farklı kuramlar ortaya çıkmıştır. Postmodern dönemin devam ettiği bir dünyada da farklı kuramlar ortaya çıkmaya devam edecektir. Çünkü toplumlar durağan bir yapıya sahip değildir. Zaman, dönem, tarih, bireyler değiştikçe toplum da değişmek zorunda kalacaktır.

1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Edebi eserlerde toplumun kendisidir. Çünkü eseri yazan kişi yaşadığı toplumdan etkilenerek ortaya bir eser çıkarmaktadır. Bu durum yazarın isteği dışında ya da dâhilinde olmaktadır. Toplumun kültürü, ekonomisi, siyaseti, kurumları gibi toplumu ilgilendiren her şey eserlere yansımaktadır. Eserlerde, toplumda meydana gelen değişimler de kendini göstermektedir. Toplumda oluşan değişim ya da dönüşümü tetikleyen unsurlarda özellikle tarihsel gerçeklikle yazılmış eserlerde kendini

⁶¹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 228.

⁶² S. N. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1966), 1.

⁶³ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 227-228.

⁶⁴ Kızılcıkelik, *Türkiye'deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek*, 170.

göstermektedir. Bu nedenle toplumun geçirdiği değişimin neden olduğu sosyolojik bir analizle eserlerden bulunabilir. Eserler toplumu yansıttığı için toplumun değişimini kültür, ekonomi, siyaset, fiziki çevre ya da teknoloji sayesinde olup olmadığını da yansıtmaktadır.

Değişme olgusu oldukça karmaşık bir durum olduğu için ortak bir kuram elde edilememiştir. Her toplumun kendine özgü kültürü, dini, siyaseti, ekonomisi ve kurumları olduğundan tüm toplumların yapısına uygun evrensel bir değişim modeli ortaya koymak mümkün değildir. Fakat toplumsal değişmeye etki eden faktörler ortak başlıklar altında toplanabilir. Hemen hemen bütün toplumlarda değişmeyi hızlandıran ve etkileyen temel unsurlar şu şekildedir; fiziki çevre, politik örgütlenme, kültürel etkenler, ekonomik etkenler, teknolojik etkenler.

Fiziki Çevre

Toplumsal değişim üzerine çevrenin doğrudan etkisi yoktur. Fakat özellikle coğrafya konusu toplumsal değişmeyi tetikleyen önemli bir unsur olarak ele alınması gerekmektedir. Coğrafya; insanoğlunu hem değiştiren hem de dönüştüren bir olgular zinciridir. Özellikle insanlık tarihine bakıldığında denilebilir ki, insanlık tarihi bir nevi coğrafyaların tarihidir. İlkel insandan modern insana doğru evrilen bir süreç içerisinde insanlık kendi yol haritası çizmiş ve farklı coğrafyalardan geçmiştir.

Batı, toplumsal düzenin ve değişimin sağlanması ve korunması konusunda uğraşlar vermiştir. Her toplumun da kendine ait özel yasaları olmuştur. Bu yasalar ise coğrafya koşullarına bağlı olmuştur. Bu durum da toplumsal değişmeyi isteğe bağlı olmaktan çıkarmıştır. Toplumsal değişme ya da düzen çokluğun isteğine göre şekil almıştır.⁶⁵ Bir toplumun bulunduğu yerleşim yeri de toplumsal değişmeyi etkilemiştir. Yerleşim yerinin karasal veya denize kıyısı olması, dağ, ova veya vadide yerleşimin bulunması, doğa yükseltiye sahip olması da o topluluğun yaşantısını etkilemiştir.⁶⁶

Doğal barınaklar olan mağaralardan başlayan süreç daha sonra ağaçtan ve kerpiçten yapılara dönüşmüş ardından da iklim bilgisinin elde edilmesiyle taştan ve farklı materyallerden oluşan yapılara sürüklenmiştir. Bu gün ise çok daha farklı biçim

⁶⁵ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 326.

⁶⁶ Lütfi Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar* (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 21.

ve materyallerle oluşturulmuş mekânlarla insanlık kendi serüvenine devam etmektedir. Yerleşim yerleri, şehirler, kentler, ülkeler, coğrafi sınırlar bir tarihsellik içerisinde sürekli değişim ve dönüşüme uğramış, insanlık da bu değişim ve dönüşüm serüveni içerisinde kendini var etme mücadelesine girişmiştir. Bu bir nevi doğaya karşı insanın mücadelesi haline bürünmüştür.

Toprak erozyonu, seller, depremler, göllerin kuruması, ormanların tahribi gibi doğal afetler de toplumsal değişmeye yol açmaktadır. Kültürün değişmesiyle de fiziki çevre değişmektedir. Karşılıklı etkileşimin olduğu bir durum söz konusudur. Fakat fiziki çevre üzerinde ortaya çıkan büyük değişimler uzun vadede olmaktadır.⁶⁷ Doğal afetlerin sonucunda ortaya çıkan olumsuz şartlar, insanları korunma içgüdüsünden dolayı değişime uğratmıştır. Bu nedenle ortaya medeniyetler çıkmıştır. Toplum doğal afetlerden daha az zararlar kurtulmaya çalışmanın yolunu ararken değişmiş veya dönüşmüşlerdir.⁶⁸

Toplumlardaki büyük salgınlar da toplum yapısını etkilemiştir. Veba, kızamık, çiçek, tifo, kolera, zatürre, grip, cüzzam, kabakulak gibi salgın hastalıklar ölümlere yol açarak toplumsal yapıyı sarsmıştır. 14. yy.da Avrupa'da milyonlarca insanın ölümüne sebep olan veba hastalığından dolayı nüfus azalmıştır. Nüfusun azalması üretimi de azaltmıştır. Üretimin azalmasından dolayı da toprağa bağlı serflere kira karşılığı topraklar verilmiş feodal yapıda değişim meydana gelmiştir. Bu durum ise modern topluma geçişin önünü açan önemli etkenlerden biri olarak görülmüştür.⁶⁹

Politik Örgütlenme

Politika eski dönemlere kadar uzanan bir olgudur. Bireyler, içindeki gücü ve karşı tarafı etkileme isteğini bir şekilde toplumda gösterirler. Bu nedenle örgütlerde politika konusu, politik davranış, politik davranışın ortaya çıkışı, nasıl oluştuğu ve bunun örgüte etkisi gibi konular yönetim bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Örgütlenmeler her ne kadar aynı amaca hizmet eden insanlar tarafından oluşturulsa da kendi içinde de

⁶⁷ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim* (İstanbul: Beta Yayınları, 1999), 411.

⁶⁸ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji* (İstanbul: Filiz Yayınları, 1995), 278.

⁶⁹ D. Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West*. Massachusetts: Harvard University Press'ten aktaran Lütfi Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar* (Ankara: Nobel Yayınları, 2018), 21.

belli çatışmalar oluşmuştur.⁷⁰ Bu durumda yine toplum içinde değişime neden olmuştur. Çünkü insanın haliyle toplumun eylemlerinde düzensizlik söz konusudur.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda topluluğu harekete geçirecek hiçbir politik otorite olmadığı için toplumsal değişimde bu etki en az düzeydedir. Fakat bu zamanla değişmiştir. Erkların savaşı haline gelen süreçte yönetime sahip olmak, gücü elinde bulundurmak insanların bir nevi temel ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir. Çünkü güç, iktidar insanın fizyolojik olarak gereksinim duyduğu durumlardandır.

İlkel toplumlarda genelde birbirinden bağımsız topluluklar halinde yaşayan insanlar toplum bilinci olmadan yaşamaktaydılar. Yalnız tarihin ilerleyen safhalarında topluluk bilinci kazanınca kendilerini yöneten farklı politik özneler seçilmeye başlandı. Bu da insanlığın geçirmiş olduğu değişimin bir göstergesidir. Beyler-şefler, lordlar, krallar, hükümetler, padişahlar gibi erk mekanizmaları insanlığın ürettiği otoriter yapılar ve kurumlardır. Bu gibi kişiler toplumdaki değişimin gidişatına etki etmektedir ve toplumu yönlendirme kabiliyetine sahip kişilerdir.

Her çağda farklı toplumlarda farklı liderler sahneye çıkarak insanlığa ve kendi toplumuna yön vermeye çalışmıştır. Toplumun olduğu her yerde liderlik olgusu da bulunmaktadır. Lider, toplumun motivasyonunu iyi ya da kötü yönde etkilediği gibi aynı zamanda önemli bir haberleşme kaynağıdır.⁷¹ Hareket ettirici siyasetler takip etmeye yetenekli, kitleleri peşinden sürükleyen ya da düşüncenin önceden oluşmuş şeklini değiştirebilen bir lider eski düzeni yıkabilir.⁷² Örneğin, İlkçağlarda İskender, Ortaçağ'da Attilâ, Yeniçağ'da Martin Luther, 20. yy. da Hitler ve Mustafa Kemal Atatürk sayılabilir. Bu karizmatik liderler hem kendi toplumlarını hem de diğer toplumları değiştirmeye sürüklemiştir. Denilebilir ki politik örgütlenme ve liderler toplumları değiştirmede büyük rol oynamıştır.

Sosyal hareketler de grev, parti ve siyasal katılım gibi durumları kullanarak toplumsal değişmeyi meydana getirmiştir. Modern toplumun dönüşümü, bu sosyal hareketlerin ortaya çıkardıkları toplumsal değişimden kaynaklanmıştır. Değişim

⁷⁰ Yeliz Mohan Bursalı, "Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı ve Politik Davranış Arasındaki İlişkiler" (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2008), 9-10.

⁷¹ Çetin Bektaş, "Beklentiler, Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler", *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.7 (2016): 43.

⁷² Giddens, *Sosyoloji*, 554.

talebiyle ortaya çıkan sosyal hareketler, istedikleri değişimi yapamaları da toplumda hareketliliği ve farkındalığı sağlamışlardır. Küreselleşme ve iletişimin kolaylaşmasıyla da sosyal hareketler toplumsal değişimde önem kazanmışlardır.⁷³

Kültürel Etkiler

Kültürel faktör, toplum içinde öğrenilmiş inanç ve davranış normlarının tümünü ifade etmektedir.⁷⁴ Bu duruma toplumun kendi öz yapısının ve diğer toplumların kültürel yapısından gelen unsurlar etki eder. Kültür dayanıklı bir güç, işlevselliğini uzun yıllardan alan bir tür dinamizmdir. Kültür kendisini toplumun hemen hemen her kurumunda gösterir. Örf adetler, sosyal kurumlar, araçlar, değerler, din kültürel faktörlerin içinde yer almaktadır.

Toplumlar yüzyıllardan beri gelen alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini kolay değiştiremezler. Bu nedenle toplumsal değişim konusunda gelenek ve görenekler değişime engel olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürel anlamda değişimler genelde toplumların birbirleriyle olan ilişkileri sırasında olmaktadır. Genelde güçlü olan toplum güçsüz olan toplum tarafından taklit edilerek değişim başlar. Bu süreç ise alışkanlıkların zor değiştirilmesinden dolayı uzun sürede gerçekleşmektedir.

Din ise toplumsal değişmeyi olumlu olarak etkilerken engelleyici bir faktör olarak da etkilemiştir. Ortaçağ'da kiliselerin ve dinin baskısı Avrupa'yı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Ortaçağ'da bilim, sanat, teknoloji, felsefe, edebiyat anlamında olumlu yönde gelişme görmek mümkün değildir. Felsefi eserler verilmiş olsa dahi felsefenin amacına hitap eden eserler ortaya çıkmamış sadece felsefe araç olarak kullanılmıştır. Marks'ın "*Din afyondur.*" sözü de gelişimi engellemesinden kaynaklanmıştır. Max Weber ise, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı kitabında dinin, insanların yaşayış biçimlerine, ahlakına, davranışlarına ve hatta ilişkilerine yön verdiğini bununla birlikte ortaya düzenleyici kuralların çıktığını savunmuştur.⁷⁵ Bu bağlamda Weber, Protestanlığın Batı toplumunu modernleştirdiğini savunmuştur ve Protestanlığın kapitalizmin ortaya çıkmasındaki rolünü de açıklamaya çalışmıştır. 17. ve 18. yy.da Batı'da güçlenen Calvinist Protestanlık düzenli ve akılcı bir kar anlayışını da

⁷³ Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 50-51.

⁷⁴ Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, 280.

⁷⁵ H. Ezber Bodur, "Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü (Kapitalizmin Ruhu ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki)", *Atatürk Ü.İ.F.Dergisi*, S. 9 (1990): 80.

beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Weber Calvinizmi kapitalizmin kaynağı olarak görmüş dinden yola çıkarak ekonomiyi açıklamaya çalışmıştır.⁷⁶

Marx dini tutucu olarak görürken Weber dini farklı boyuttan ele alarak bazı dinlerin toplumsal dönüşümlere el attığını belirtmiştir. Özellikle Protestanlığın Batı'nın gelişmesinde etkili olduğunu, toplumsal ve ekonomik etkilediğini belirtmiş ve kapitalizmin ortaya çıkışını tetiklemiştir. Doğu dinlerinin ise sanayi kapitalizminin gelişiminde önüne engel koyduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle Hinduizm maddi dünyaya değer vermeyip ruhsal varoluşu önemseydiği için değişimin önünü tıkamıştır.⁷⁷ Bu bağlamda din toplumsal değişmeyi tetiklediği gibi önleyen de bir olgudur. Okumuş ise, “*Dinin toplumdaki muhafazakâr ve yaratıcı işlevleri, ilk bakışta birbirleriyle çelişki içinde görünseler bile, aslında onların her ikisi de toplumu dinamik bir biçimde canlı olarak ayakta tutma amacına yöneliktir*”.⁷⁸ diyerek dinin muhafazakar ve yaratıcı görevlerinin birbirini tamamladıklarını belirtmiştir. Dinin değişimdeki etkisi yadsınamaz. Dinle genel anlamda toplumun kültürüne, ekonomisine, yaşam tarzına etki ederek değişime yön verirler.

Sekülerleşme özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir.⁷⁹ Din ve devlet ayrımı için de Cermen dillerinde laiklik yerine sekülerizm kelimesi kullanılmaktadır. Laiklik ve sekülerizm kavramları aynı algılsa da, laiklik devlet katında istenilen bir durumken sekülerleşme, o dönemin toplumunun dönüşümü olarak ifade edilir.⁸⁰ Denilebilir ki sekülerleşme, din ve dinlerden kaynaklanan batıl inançların toplumdaki gücünü kaybetmesi anlamındadır. Bu nedenle insanlar kendi üzerlerindeki dini baskıdan ve otoriteden zihinsel planda kurtulmuş olup her istediğini yapar hale gelmiş, dini toplumsal yaşamdan tecridi sonucunda toplumda her türlü faaliyet çağdaşlık olarak yapılmaya başlamıştır. Bu durumda toplumda değişime yol açmıştır.

Marshall ise sekülerleşme tezini, sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmüştür. Ayrıca modern

⁷⁶ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 362-363.

⁷⁷ Giddens, *Sosyoloji*, 533-534.

⁷⁸ Ejder Okumuş, “Toplumsal Değişme ve Din”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 30 (2009): 343.

⁷⁹ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 645.

⁸⁰ Volkan Ertit, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 9, S. 1 (2014): 111-113.

bilimlerden dolayı geleneksellik daha az akla yatkın hale gelmiştir. Dinsel semboller ise kırılmaya başlamıştır. ⁸¹ Dinin toplumda geri planda kalması toplumun yaşam tarzını biraz daha rahatlatmıştır. Bu nedenle toplumda gelişim ya da değişim söz konusu olmuştur.

Modernleşme kuramlarında sosyal bilimcilerin farklı yaklaşımları söz konusudur. Tönnies, modernleşmeyi *Gemeinschaft*'tan (cemaat) *Gesellschaft*'a (cemiyet) geçiş olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda duygusal ve kendiliğinden oluşan ilişkiler ortadan kalkarak bunun yerini yapaylık ve akılcılığa bırakacağını belirtmiştir. Durkheim, modernleşme sürecini *mekanik dayanışma* ile *organik dayanışma* arasındaki ilerlemeyle açıklamaktadır. Max Weber ise *akılcılaştırma* ya da *rasyonelleştirme* olgusuna yönelerek süreci açıklamaktadır. Weber'e göre insan zamanla kusursuz hale gelen kurumlar sayesinde gerçekliği daha iyi kavramaktadır. Daniel Lerner'e göre ise modernleşme *Batılılaşma* ile eşdeğerdir.⁸² Modernleşme süreci sosyal bilimcilere göre farklı tanımlamalarda olsa da toplumu genel anlamda değiştirdiği görülmektedir. Modernleşmeyle birlikte toplum bir geçiş sürecine girmekte ve toplumu değişime ya da dönüşüme sürüklemektedir. Toplumda bu değişime uyum sağlamaya çalışmıştır.

Ekonomik Etkenler

Ekonomik yapı, Marks'a göre toplumun kimliğini belirleyen bir olaydır. Ekonomik yapıyı alt yapı sayarak toplum gelişmelerinin ekonomik yapıya göre belirlendiğini savunmuştur. Ekonominin toplumdaki yeri önemlidir. Zamanla ekonomiye verilen önem üretime tanınmıştır. Üretim de toplumlara kimliklerini kazandırmakta ve tarihi gelişim çizgisini belirlemiştir. Toplumlar da üretim biçimlerine göre belirli aşamalardan geçerek değişmektedir.⁸³

Modern dönemle birlikte dünya toplumsal alanda hızlı bir ilerleme göstermiştir ve değişmiştir. Bunun nedenleri arasında doğrudan etkisi olan ekonomi de vardır. Sanayi kapitalizmiyle birlikte toplum değişime uğramıştır. Giddens'a göre "*Kapitalist dünya ekonomisi ile dünya sistemi oluşmuş bu ekonomik model ile ilerleyen sanayicilik*

⁸¹ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 646-647.

⁸² Bünyamin Solmaz, "Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 32 (2011): 40-43.

⁸³ Sezer, *Değişim Sosyolojisi Ders Notları*, 353-354.

de ulus devletin yükselişini sağlamıştır”.⁸⁴ Bu nedenle kapitalist sistemle birlikte ekonomi, değişimi anlamada önemli bir rol üstlenmiştir.

Modern toplumlarda yaşanan ekonomik değişimlerden dolayı klasik sosyoloji ekonomiyi değişimin etkisi olarak görmüştür. 16. yy.dan sonraki ekonomik değişimle yeni sınıflar ortaya çıkmış, değerler ve normlar değişmiş modern devlet ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumu ekonomik etkenlerce daha fazla şekillenmeye başlamıştır. Ekonominin toplumsal yapıda değişime etki ettiğinin en genel örneği küreselleşmedir. Üretim sürecindeki değişimler toplumun her alanında toplumsal değişmeye yol açmıştır.⁸⁵

Batı sanayi devriminden önce gelişmemiş bir yapıya sahipti. Zamanla kapitalist sistemle birlikte sermaye arttıkça bilimsel buluşlarında etkisiyle sanayi dönüşmeye başlamıştır. Bu durum sanayi devrimini başlatmıştır. Büyük ölçekli fabrikalar artmış ve bu fabrikalarda çalışmak üzere işçi alımları başlamıştır. Böylece toplumda yeni bir emek sınıfı oluşmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte teknoloji gelişmiş, insan gücüne olan ihtiyaç azalmış, sağlık sorunları çözümlenmiş, nüfus artışı başlamış ve ortaya işsizlik çıkmıştır.⁸⁶ Ekonominin gelişmesi kadınların toplumdaki yerini değiştirmiştir. Denilebilir ki toplumsal değişimde ekonomik faktörler doğrudan toplumu etkilemektedir. Ekonominin değişmesi toplumun dönüşümü demektir. Çünkü ekonominin değişmesiyle her şey bir zincirleme gibi değişmeye başlar. Toplumun refah düzeyi artar veya azalır, yeni iş alanları oluşur ya da işsizlik artar, yeni hayat tarzı ortaya çıkar. Bu bağlamda toplumun her alanında değişim kendini gösterir.

Teknolojik Etkenler

Toplumsal değişimin ortaya çıkmasında teknoloji önemli bir yere sahiptir. Teknolojik üstünlüğü olan toplum ürettiği malla neticesinde hem bundan etkilenerek değişime uğrar hem de farklılaştığı diğer toplumların da değişmesine sebep olur. Zaten

⁸⁴ Nesrin Akıncı Çötök, “Giddens Sosyolojisinde Toplumsal Dönüşümün Temel Kavramları ve Bağlantılar: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5 (2017): 204.

⁸⁵ Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 41-43.

⁸⁶ Muhammed Çelik ve Mehmet Dağ, “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm*, C. 2, S. 3 (t.y.): 57-58.

toplumsal değişme; temelinde teknolojik değişmenin yattığı insanlar arası ilişkilerin değişmesidir.⁸⁷

Toplumsal değişmenin gerçekleşmesi için hem üretim ve mülkiyet ilişkisinin değişmesi, hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesi gerekir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse toplumsal değişmenin temelinde belli bir alanda veya belli bir toplumda ya teknoloji ya da ideoloji yatmaktadır. Toplumsal değişmenin temelinde teknoloji ya da ideoloji yatmaktadır. Toplumun değişebilmesi için öncelikle teknolojik bir gelişme gerekir. Teknolojik gelişme de ideolojik gelişmeyle mümkündür. Bu nedenle aralarında paralellik bulunmaktadır. Toplum teknolojisini üretmeyip ithal ediyorsa büyük oranda ideolojisini de ithal etmektedir. Bu bağlamda teknolojik gelişmeyle beraber gelen ideoloji, geldiği toplumun kültür materyalidir.⁸⁸

19. yy.da bilimin gelişmesi ve teknolojik yeniliklere bağlı olarak toplumsal değişme de doğru orantılı bir şekilde ilerlemiştir. Teknoloji doğrusal bir gelişme izler ve bu gelişme sayesinde toplumsal kurumlar teknikteki değişimin belirlediği biçimleri almaktadır.⁸⁹ Bilim insanları tarafından yapılan çalışmalar sonucunda maddenin en küçük çekirdeği olan atom parçalanmıştır. Parçalanma sonucunda ise ortaya enerji açığı çıkmıştır. İnsanoğlu bunu kendi cinsini yok etmek için de kullanabilir ya da ısı, elektrik gibi toplumun yararına olacak yerlerde de kullanabilir. Bu durum bir ideoloji sorunudur. Olumlu yönde kullanılırsa toplumsal ilerleme meydana gelirken olumsuz yönde kullanılması o toplumun gerilemesine neden olacaktır. Dolayısıyla teknolojinin ve bilimin doğurduğu sonuç ne olursa olsun toplum bir değişim yaşayacaktır.

Teknoloji ve bilim gibi eğitim de toplumsal değişmeyi hızlandıran bir faktördür. Modern toplumlar eğitime değişim konusunda merkezi bir rol vermiştir.⁹⁰ Zamanla eğitim toplumsal işlevlerinin yerine getirilmesi bakımından daha fazla önem kazanmıştır. Bu nedenle toplumsal yaşamın şekillendirilmesinde eğitimin rolü daha da artmıştır.⁹¹ Eğitim sisteminin iyi ve kaliteli olması o toplumun ilerlemesine destek sağlamaktadır. Eğitimin kaliteli olmadığı toplumlarda bilim, sanat, edebiyat, teknoloji, felsefe gibi alanlar gelişme gösterememekte ve o toplumu ilerletememektedir.

⁸⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, 23.

⁸⁸ A.g.e., 24.

⁸⁹ Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 36.

⁹⁰ Roy Lowe, *Schooling and Social Change 1964- 1990*, London (New York: Routledge, 1997) 1.

⁹¹ Sunar, *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 39.

1.4. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN ANA HATLARI

Bir toplumun değişimini anlamak ve açıklamak için o toplumun tarihsel sürecini araştırmak zorunlu görülmektedir. Bu çalışmanın ele aldığı “Aynanın İçindekiler” serisi Türkiye’deki toplumu ve toplumsal değişmeyi yansıtmaktadır. İlhan’ın 1908 ve 1960 yıllarındaki Türkiye’yi yazdığı bu seride Türkiye’nin o dönemdeki kültürü, siyaseti, ekonomisi, askerisi, dini yapısı ve kurumları doğrudan gözlemlenmektedir. Çünkü İlhan, Aynanın İçindekiler serisindeki romanlarını yazarken dönemin haberlerini, gazete yazılarını okuyucuya vererek yazmıştır. Türkiye toplumunu yazarken eleştirel bakış açısını kaybetmeyerek ortaya gerçekçi romanlar çıkarmıştır. Türkiye’nin geçirdiği değişimlere İlhan olumlu ya da olumsuz eleştiriler getirerek gelecek nesillere de 1908 ve 1960 yıllar arasındaki Türkiye’yi romanlardan da inceleme fırsatı vermiştir. Yazarın bulunduğu çevreden etkilenerek eserlerini yazdığı düşünülürse, İlhan’ın Aynanın İçindekiler serisini yazdığı 1970’li yıllar ve serisinde ele aldığı 1908 ve 1960 yıllar arası araştırılmıştır.

Toplumların geneli bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde. Toplumsal yapı ve kurumlar ayrıca ilişkiler sürekli olarak bir değişim sergilemektedirler. Bu değişim kimi zaman hızlı kimi zaman ise yavaş bir süreçte işler. Değişimin hızlı olduğu dönemler, devrimlerin ve rejimlerin yapıldığı dönemlerdir. Toplumdaki siyasi, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimler ya da siyasi, ekonomik ve sosyal güçlerin etkisi sonucu yapılan reformlar toplumu ileriye ya da geriye doğru götürebilir.⁹² Bu değişmeyi ortaya çıkartan sebepler farklı olduğu gibi toplumdan topluma değişim koşulları değişiklik gösterebilmektedir. Değişim konusunda veya diğer hususlarda olsun bir toplumun izlemiş olduğu gelişim ve değişim toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu bağlamda Fransız toplumunun devlete isyanı sonucu meydana gelen değişimi neden göstererek Türk toplumuna uyarlamak zordur. Hem tarihsel süreç hem de toplumların farklı olması değişimi etkilemektedir

Osmanlı İmparatorluğu, 17. yy.da gittikçe artan bir biçimde askeri, idari ve mali sorunlarla yüz yüze gelmeye başlamıştır. İdari ve mali sorunlar, sistem içi bir takım tedbirlerle giderilmeye çalışılsa da askeri alandaki sorunları Avrupa devletlerinin askeri sistemlerini model alarak çözüme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı’nın

⁹² Ahmet Eskicumalı, “Eğitim ve Sosyal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1 S. 1 (2001): 110.

gerilemesine Avrupa karşısındaki askeri yenilginin yol açtığı, dolayısıyla bu gidişata son vermenin yolunun da askeri donanım ve eğitim tekniklerinin model alınmasıyla son verilebileceği fikri ağırlık kazanmıştır. Avrupa'nın model alınması sadece ordunun modernizasyonu ile sınırlı kalmamıştır. Bu nedenle siyasal, ekonomik, yasal, kültürel, felsefi ve toplumsal alanlarda da Türkiye'nin son iki yüzyılına damgasını vuran topyekûn modernleşme serüveni başlamıştır.⁹³ Bu modernleşme süreci Osmanlı Devleti'nde birçok değişime yol açmıştır. Özellikle 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı tahtı geri planda kalmış yeni devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Osmanlı, 19. yy.ın son döneminde Batılılaşmayı felsefe ve ekonomi sistemi olarak görmemiş daha yüzeysel yönlerini ele almıştır. Batı'nın görgü kuralları ya da modası değerlendirilip kullanılmıştır. Batı'yı taklit edenler de dönemin yazarları tarafından eleştirilerek Ahmet Mithat'ın "Felatun Bey"i, Ömer Seyfettin'in "Efruz"u gibi karakterler edebiyatta yerini bulmuştur.⁹⁴ Siyasetçiler, yazarlar ve sosyologlar da Türkiye'nin Batılılaşma serüvenini; medenileşme, asrileşme, muasırlaşma, çağdaşlaşma, modernleşme, kültür değişimleri, sekülerleşme, sanayileşme, gelişme gibi kavramlarla açıklamışlardır.⁹⁵

Bir toplumun, başka toplumların karşısında geri kalmışlığını kabul etmesi, kaçınılmaz olarak bir kültür alışverişini beraberinde getirir. Genel anlamda, maddi unsurlar manevi unsurlara göre daha kolay kabul edilir. Bu nedenle Osmanlı devlet adamları Batı'nın önce askeri teknolojisini kendi bünyesine katmak istemiştir. Osmanlı modernleşmesinin eğitim alanında başlamasının nedeni de, modernleştirilmeye çalışılan ordunun gereksinimleridir. 1795'te bir askeri mühendislik, 1836'da bir askeri okul açılmıştır. Ancak devletin gereksinimleri sadece askeri alanla sınırlı kalmamış, devlete bürokrat yetiştirmek amacıyla, sivil okullar açılmaya başlamıştır. İlk kez, Müslümanlara yönelik olmak üzere 1860'ta Amerikan ve 1868'de Fransız tipi iki lise açılmıştır. Sonraki yıllarda, bu okulları birçok orta dereceli okulun yanı sıra, tıp ve siyasal bilimler eğitimi veren okullar takip etmiştir. Osmanlı modernleşmesi, II. Mahmud dönemiyle birlikte bazı idari; Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde ise bazı siyasal

⁹³ Celalettin Vatandaş, "Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 65.

⁹⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 15. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 15.

⁹⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, "İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi", *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2011), 140.

kurumların ve yasaların Batı Avrupa ülkelerinin model alınarak düzenlenmesiyle devam etmiştir. Osmanlı'nın değişimi, ülkenin kendi iç dinamiklerinin ürünü değildir, neredeyse bütünüyle Osmanlı devlet adamlarının dış dinamiklerin cazibesine kapılmasıyla başlayıp devam eden bir süreç olmuştur. Bu bağlamda Batı dönüşümü belirli aşamalardan geçerken Batı olmayan toplumlarda dönüşüm ve değişim Batı'yı model olarak gerçekleştirmiştir.⁹⁶ Bu nedenle Batı'nın dönüşümü daha sağlam temellere atılmıştır. Uzun bir süreçte gerçekleştiği gibi dayatma şeklinde olmamıştır. Düşünsel olarak da akla ve mantığa yatması da yine değişimin düzenli bir şekilde olmasını sağlamıştır. Osmanlı da ise değişimler devlet eliyle gerçekleştiği için daha dayatmacı ve hızlı bir yapıya sahiptir. Bu durumda halkın değişime zor uyum sağlamasını ortaya çıkarmıştır. Çağa ayak uydurmak için kendi kültürüne, ekonomisine, siyasetine, askeri sistemine uygun değişimler yapmak yerine Batı'yı model olarak değişimi tercih etmiştir.

Batılılaşmanın ne düzeyde olacağı ve nerede başlayıp nerede biteceği Cumhuriyet'in ilânına dek bir tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet'le birlikte bu tartışmanın en azından resmi düzeyde son bulmasının nedeni, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere devletin kurucu kadrosunun bu konudaki fikrinin hayli net oluşudur. Atatürk, Ziya Gökalp'in savunduğu gibi bir hars-medeniyet ayrımı olduğu kanaatinde değildir. Cumhuriyet modernleşmesi, Batı'yı iktisadi, kültürel ve siyasal yönleriyle bir bütün olarak kavramış ve "muasır medeniyet" olarak adlandırmıştır.⁹⁷ Suna Kili'ye göre de "*Türkiye'nin son yüzyıldaki 'çağdaşlaşma' sürecinin eksenini teşkil eden Atatürk Devrimi'ni orijinal kılan özellik, çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda devleti, toplumu eyleme sokan ilk Türk çağdaşlaşma hareketi*".⁹⁸ olmasıdır. Taner Timur da, Atatürk'e göre Batı medeniyetinin ilme dayanması ve ilmin de evrensel oluşunun Türk Devrimi'ni dar bir taklitçilikten kurtardığını belirtmektedir. Fakat ideolojik anlamda Batı kanunlarının kabul edilmesi '*Batılılaşma*' olarak gösterilmiştir. Bu durum ise belirli sınıf ve zümreler arasında kültürel anlamda çelişkilere yol açmıştır.⁹⁹

⁹⁶ Vatandaş, *Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi*, 66-81.

⁹⁷ A.g.m., 74.

⁹⁸ Suna Kili, *Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983), 110.

⁹⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası* (Ankara: İmge Kitapevi, 2001), 120-121.

Osmanlı ise toplumu birleştirmek için eğitim kurumunu kullanmış ve Batı tipi eğitim sistemini uygulamıştır. Bu durum toplumsal kesimler arasındaki farkı daha da arttırmıştır. 19. yy.ın sonu ve 20. yy.ın başında Batı tipi okullarda eğitim görenler politik kültürü değiştirmek için çabalamıştır. Fakat bu çabanın da sonucunda Batı tipi okullarda okuyanların, misyoner ve azınlık okullarında okuyanlara karşı üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁰ Denilebilir ki Osmanlı'nın değişiminde ve dönüşümünde büyük rol alması beklenen eğitim sınıf farklılıklarına da yol açmıştır. Ayrıca haberleşme kanallarının gelişmesiyle de halkta kültür farklılaşması olmuştur. Bu farklılaşmanın bir sonucu Batı kültürünü benimseyenlerin halktan kendini daha da uzaklaştırmasıdır. Diğer bir sonucu ise haberleşme imkânlarının gelişmesiyle sınıflar arasındaki duvar yok olmaya başlamıştır.¹⁰¹

Türkiye'nin imparatorluktan ulus devlete geçişi, Tanzimat, Meşrutiyet ve Atatürk'ün siyasal, toplumsal, askeri önderliğinde Cumhuriyet'in kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın bu değişim tarihi aslında eğitim sisteminin değişim tarihiyle paraleldir. Çünkü devletin inşası ve yeniden yapılandırılması ancak eğitimle olmuştur. Meşrutiyet döneminde Türkçülük, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık gibi düşünce akımları ortaya çıkmış ve bu ideolojiler Cumhuriyet dönemine de etki etmiştir.¹⁰² 1924 yılında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim, Eğitim Bakanlığı altında toplanmış medreseler kaldırılıp yerine İmam Hatip okulları ve İstanbul Üniversite'sinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1928'den sonra da din eğitimi zorunlu olmaktan çıkarılmış ve din öğretimiyle ilgili maddelerde kaldırılmıştır. Arapça ve Farsça dersleri de kaldırılarak bu diller üniversite düzeyinde bilimsel araştırmalarda kullanılmıştır. Eğitimin bu devrimi toplumsal çevre alışkanlıklarının, din sorununun ve bu sorun karşısında ortaya çıkan politik kültürün etkilerinden daha çok olmuştur.¹⁰³ Eğitimin bu değişimi toplumsal yapıya da yansımıştır. Okuma yazma zorunlu tutularak halkın da okuması ve bilgi sahibi olması sağlanmıştır. Toplum da bu sayede hem kendini hem çevresini daha iyi tanıma ve bilme fırsatı yakalamıştır. Bu durumda

¹⁰⁰ Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü* (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999), 308-309.

¹⁰¹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 27.

¹⁰² Osman Konuk, "Bir Sorun ve Bir Çözüm Kaynağı Olarak Türk Eğitim Sistemi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 342.

¹⁰³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 533-534.

toplumun değişimini beraberinde getirerek bilgi toplumu olma yolundaki sürece götürmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Mustafa Kemal, okuma yazmanın bireyin ulusal bir görevi olduğuna inandığı için “Ulusal Okullar” açmıştır ve her kesimden bireye yeni Türk alfabesi öğretilerek okuma yazma öğretme çabaları başlamıştır. Böylece Türkiye’de okuma yazma oranı artmıştır. Eğitim çabaları daha çok kent ve kasabada olduğu için kırsal kesimde bulunan köylüler eğitim konusunda geri kalmışlardır. Bu durum daha çok toprak ağalarının köylüleri bilgili görmek istememelerinden kaynaklanmıştır. Zamanla askere alınan köylülere askerde okuma yazma öğretilmiş askerden dönen bu kişilerde köylerinde okuma yazmayı öğretmişlerdir. Bu bağlamda köylülerde değişime ayak uydurmaya başlamışlardır. 1948’de Türkiye’de 20 enstitü kurulmuştur. Bu enstitülerde birçok öğrenci eğitilerek köylere öğretmen olarak gönderilmişlerdir. Bu öğretmenlerin etkisi Anadolu’daki muhafazakâr kesimi rahatsız etmiştir. Muhafazakâr kesim, öğretmenleri statükonun düşmanı olarak gördükleri gibi enstitüleri de karma eğitime sahip olduğu için ahlaki bozan bir yapı olarak görmüşlerdir.¹⁰⁴

II. Meşrutiyetten sonra birçok yazılar yayımlanmıştır. Yayımlanan bu yazılar arasında da kadınların toplumdaki durumu, eğitimi, kıyafetleri ve toplumsal rolleri gibi yazılar da yazılmıştır. Bu yayınların topluma vermek istediği mesaj ise Türk toplumunun geriliğinin başlıca nedeninin kadın olduğu vurgusudur. Kadının toplumdaki yeri aşağıda görülmüş ve bunun sorumlusu olarak da din gösterilmiştir. Peçe ve çarşafa karşı savaş açılmış, kadının toplumda daha özgür olması gerektiği belirtilmiş ve çok eşli evlenmelere müsaade edilmesi tartışma konusu olmuştur. Bu gelişmeler de toplumsal değişimin aile kurumuna doğru gitmesine yol açmıştır. Zamanla kadınlar için açılan okullar artmaya başlamış ve kadınlar çalışma hayatında görev almaya başlamışlardır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında kadınlar dikiş, dokuma ve tütün yerlerinde işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. Yine kadın öğretmen yetiştirilmesinde de ilerlemeler olmuştur. Kadınların rolünün toplumda değişmesine ve önemi artmasına rağmen bazı grupların dini bakış açısından dolayı kadınların tam olarak özgürleşmesi mümkün olmamıştır. Ziya Gökalp’e göre de kadınların toplumsal hayata katılması, eğitim

¹⁰⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 2. bs. (İstanbul: Doruk Yayınları, 2002), 108-111.

fırsatlarından erkekler gibi eşit şekilde faydalanması, evlenme ve boşanma gibi hukukta kadınlara eşit haklar sunulması için; ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi gerekirdi.¹⁰⁵ Zamanla reformların gerçekleşmesiyle kadının toplumsal hayata ve iş hayatına katılması sağlanmış toplumda da önemi ve değeri artmaya başlamıştır.

19. yy.ın son dönemlerinde Osmanlı aile tipinde de değişimler görülmüştür. Burjuva aileler Jön Türk ve İttihat ve Terakki ideologlarını etkilemiştir. Kadının çalışma hayatına girmesi, II. Meşrutiyetten sonra Batı tipi okullarda kızlar için ayrı ve karma eğitimin başlaması, kadın derneklerinin kurulması ailenin de değişmesini tetikleyen unsurlar olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise erkek nüfus kaybı yaşanması yine kadınların toplum ve çalışma hayatına daha çok girmelerine yol açmıştır. Bu değişim sürecinde ailelerin yaşam tarzı, batılı hale gelmeye başlamıştır. Kadın erkek ilişkileri daha rahat seviyeye gelmiştir. Bu durum medeniliğin ve çağdaşlığın ölçüsü olarak sayılmıştır.¹⁰⁶ Osmanlı'nın mahremiyet anlayışından uzak bir şekilde bu ilişkiler devam etmiştir. Ayrıca kadınlar 1930'lu yıllarda ekonomik gelişmeyle birlikte daha da özgürleşmişlerdir. Kadınlar artık sadece toprak işinde değil büyük endüstri dallarında da çalışmaya başlamıştır. Kadınlar seçim haklarını da 1930'dan sonra elde etmeye başlamıştır. Endüstrileşme, kadınların istediği kişiyle evlenmesinin de yolunu açmıştır ve çekirdek aileler oluşmaya başlamıştır.¹⁰⁷ Kadının toplumdaki bu hızlı değişimi de reformlar sayesinde olagelmıştır. Kadınların boşanma haklarının genişletilmesi, çokeşliliğin yasaklanması, kadınların evlenme yaşının 16 olarak belirlenmesi de evlilik olgusunun değişmesine neden olmuştur. Bu değişim bir zincirleme gibi aileyi de etkilemiştir. Artık kadınların eşleriyle birlikte tiyatrolara, gösterilere gitmesi de ailenin değişimini gösteren başka bir durumdur.

1923 yılından sonra Türkiye'nin hiçbir alanda Batı'dan geri kalmaması amaç edinilmiştir. Bu durum Atatürk'ün ölümüne kadar da sürmüştür. Bu nedenle 1924'te Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmış gençler müzik öğrenimi için Avrupa'ya gönderilmiştir. 1936'da Devlet Konservatuarı kurulmuş tiyatro ve opera gelişmeye

¹⁰⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 444-448.

¹⁰⁶ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 34-35.

¹⁰⁷ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 116-117.

başlamıştır. 1949’da ise bale bölümü açılmıştır.¹⁰⁸ Sanat gelişmeye başlamıştı ve sanatın gelişmesi toplumun, toplumun gelişmesi ise devletin gelişmesi demektir. 1940 ve 1950’li yıllarda ise sanat yabancılaşmayı meydana getirdi. Çünkü bazı sanatkarlar sanat gösterilerinde Türk niteliklerini aşağılayarak Batılılaşacaklarını zannettiler ve bu durumda halktan sanatkarları koparttı. Toplumdaki bunalımı, kötümserliği ve yabancılaşmayı doğuranda Batılılaşmak uğruna aydın kesimin geçmişten tamamen kurtulmayı istemesi oldu.¹⁰⁹

Türkiye’de değişimin ve modernleşmenin başlama süreci Tanzimat dönemine dayanır. Tanzimat döneminde siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal hayatı düzenleme amacıyla birçok yapılanmaya doğru gidilmiştir. Islahat Fermanı’yla da Osmanlı toplum yapısında değişimler olmuş müslim ve gayrimüslim arasındaki ayrım sona ermiştir. Gayrimüslimler de askeri ve idari okullara gidebilmiştir. Modernleşmenin ayağı olarak yapılan Tanzimat ve Islahat Fermanlarına rağmen Osmanlı’nın geriye gitmesinin önüne geçilememiştir. Bu nedenle Osmanlı aydını ve bürokrati politik düzlemde gelenekten sapmadan daha farklı adımlar yapılması gerektiğini savunmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Suavi gibi isimler hürriyet, eşitlik ve adalet gibi kavramların önemini vurgulayan yazılar yayınlamışlardır. Bu yazılarda padişahın otoritesini sınırlamadan parlamenter düzene geçmenin toplumu ve ülkeyi daha ileriye götüreceğini savunmuşlardır.¹¹⁰ Böylece 1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilmiş fakat padişah tarafından 1878 yılında feshedilmiştir. 1908 yılında ise II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle değişimlerin önü açılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi de Cumhuriyet’in ilan edilmesine kadar sürmüştür. II. Meşrutiyet döneminde ise Jön Türkler’in uzantısı olarak devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti etkili olmuştur.

İTC, Osmanlı’da ilk defa dine dayanmayan ve buna rağmen görüşlerini birçok kişiye yayabilen bir teşkilattir. İTC’nin amacı ise toplumu ve devleti köklü bir şekilde değiştirerek çağa uydurmaktır. Bu durum İTC’nin sosyal kökenleri ve eğitimlerinin bir sonucudur. Batı devletlerinin sömürüsüne ve siyasi müdahalelerine karşı çıkmışlardır.¹¹¹ Bu bağlamda Osmanlı siyasi anlamda da değişme sürecine girmiştir. Batı’da yetişen

¹⁰⁸ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 15. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 209-210.

¹⁰⁹ Attila İlhan, *Hangi Batı?*, 11. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 100-101.

¹¹⁰ Levent Börklüoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Türkiye’de Siyaset”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 103-104.

¹¹¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 8. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 99.

grup Osmanlı'ya dönüş yapmış ve Batı'daki siyasi, kültürel, ekonomik boyutun Osmanlı'da da olması gerektiğini savunmuştur. Çünkü diğer uygarlıklar gelişmekte ve değişmekteydi. Osmanlı'nın da geri kalmasını istemeyenler, değişmeyen ve gelişmeyen bir uygarlığın çöküşü olabileceğini düşünenler köklü değişikliklere destek vermişlerdi. Bu bağlamda 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı Milli Mücadele'ye hem halk hem de ordu destek vermiştir. Milli Mücadele de siyasi ve sosyal gelişimlerden biri olmuştur. 1922 yılında ise saltanatın kaldırılması siyasi anlamda değişmeyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın değişime uyum sağlaması ve çağa ayak uydurması için de 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir.

1923 yılında ise Türkiye, savaşın içinden çıkmış, nüfusu azalmış, yoksullaşmış ve harap olmuş hale gelmiştir. Göçler ve ölümler nüfusa etki etmiştir. Savaşlar, altyapının bozulmasına ve tarımda emekçinin az olmasına neden olmuştur. Bu durum ise açlığa ve salgın hastalıklara yol açmıştı. Ayrıca savaşlar ekonomik anlamda da büyük tahribata yol açmıştır. Ülkenin çoğu yeri fiziksel anlamda savaş felaketine uğramış haldeydi.¹¹² Bu nedenle Türkiye'nin siyasi, kültürel özellikle ekonomik yönden toparlanması uzun zaman almıştır.

Türkiye'de değişim sürecinde birçok inkılaplar yapılmıştır. 1924'te halifeliğin kaldırılması laikleşme sürecini başlamıştır. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması siyasi anlamda büyük bir değişime yol açmıştır. 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesi de hukukta değişime ve çağdaşlığa götürmüştür. Kadının hakları arttırılmıştır. Laiklik ise 1937 yılında anayasaya konmuştur. İslamiyet'i kabul eden ve geçmişinde yönetimi İslam dinine göre olan bir devletin laikliği kabul etmesi de büyük bir reformdu.¹¹³ Bu bağlamda yapılan inkılaplar yönetimde dini geri planda bırakmış ve yönetimin ve hukukun daha adaletli olmasını sağlamıştır. Yönetimin ve hukukun değişmesi topluma da yansiyarak Türkiye daha çağdaş bir ülke olma yolunda ilerlemiştir. Toplumsal alanda yapılan şapka ve kıyafet inkılabı, tekke ve zaviyelerin kapatılması, soyadı kanunu; eğitim alanında harf inkılabı, Türk dil kurumunun kurulması, güzel sanatların açılması gibi inkılaplar da toplumsal değişme de büyük rol oynamışlardır.

¹¹² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 4. basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 195-196.

¹¹³ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 187-188.

Türkiye inkılapların içinde en çok gündelik hayat düzeyinde yapılan inkılaplara direnç göstermiştir. Bu durumun nedeni ise halkın alışkanlıklarının, inanışlarının, değerlerinin kısaca zihniyetinin zor değişmesidir.¹¹⁴ Bu değişimlere, kılık- kıyafet konusunda yapılan düzenlemeler, tekke ve zaviyelerin kapatılması, uluslararası saat ve takvimin kullanılması, ölçü ve ağırlık sisteminin kabulü, soyadı kanunu ve hafta tatilinin Cuma'dan Cumartesi- Pazar' a geçmesi örnektir.¹¹⁵

Niyazi Berkes'e göre de yapılan inkılapların korunması ve sürekliliği önemlidir. Toplumlar bilinçli halde tutulmazsa maddi ve manevi yaşam düzeyinde ilişkilerde de tutarlılık sağlanamaz. Bu tutarsızlıklarda devlet içinde çatışmalara yol açar. Tutarlılıklar eski dönemlerde "gelenek" sayesinde sağlanırdı. Zamanla gelenekler tutarlılık sağlamadaki gücünü kaybetmeye başlamıştır. Çünkü çağdaş olan insan gelenekten ziyade özgürlüğün atılımıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle devletin inkılaplarına dair geriye dönük bir sorun yaşamaması gerekmektedir. Bu da ancak objektif tarih bilinciyle olmaktadır. İleriye dönük ise özgürlük mirası korunmalıdır.¹¹⁶ Özgürlük mirası da toplumun yapısında ve kişilerin yaşantısında değişimlere yol açmıştır.

Atatürk inkılapları, felsefi anlamda bir aydınlanma devrimidir. Aydınlanma hümanizm hareketiyle Rönesans döneminde başlamıştır. Aydınlanma, aklın daha özgürce kullanılması ve bilinçlenmektir. Yapılan inkılapların amacı da daha özgür hareket edip özgürce düşünebilmektir. Fakat bazı kesimler bu durumu kimlik ya da kişilik değişimi olarak algıladıkları için inkılaplara ön yargılı davranmış ve bu durum da isyanlara yol açmıştır.¹¹⁷

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin demokratik bir sürece girmesini istediğinden dolayı çok partili sistemi savunmuştur. Bu nedenle 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Böylelikle çok partili hayata geçiş dönemi başlamıştır. 1925 yılında ise Şeyh Sait isyanıyla kapatılmış ilk deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ardından 1930 yılında koşullar elverişsiz olmasına rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Başarısız geçen bu süreçte parti

¹¹⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 26-31.

¹¹⁵ Fatma Acun, "Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 58.

¹¹⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 551-552.

¹¹⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 222-223.

sadece üç ay ayakta kalmıştır.¹¹⁸ Çok partili hayata geçiş süreci Türkiye'nin siyasi anlamda henüz bu duruma hazır olmamasıyla ilgilidir. Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi anlamda devrimler yapılarak Türkiye değişim içerisine girip 5bu değişime ayak uydurmak zorunda kalsa da demokratikleşmeye 1945 yılına kadar hazır olamamıştır.

Türkiye'nin demokratik sürece geçememesinin temelinde muhalefet partinin olmaması yatıyordu. İlk olarak 1945'de Milli Kalkınma Partisi kuruldu fakat etkili olamadı. 1946'da ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan bazı kişiler, 1946'da Demokrat Parti'yi kurarak demokrasinin temelini attılar. 1950 yılında ise Türkiye'yi yönetecek parti olarak seçildi. DP Türk siyasetinde, ülkenin modern tarihinde, desteğini serbest bir şekilde gösterebilmiş ve gerçek taraftara sahip olan ilk siyasi partiydi. Türkiye sosyo-ekonomik açıdan gelişen ve değişen bir ülke olmasına rağmen 1908-1913 ve 1923-1925 yılları arasında ve 1930'daki çok partili demokrasi mirasına sahipti. Demokrasi, zaman zaman engellense de demokratikleşme süreci baştan başlamayacaktı.¹¹⁹ Bu nedenle demokratik ülke olma yolunda ilerleyen Türkiye büyük bir siyasi değişime uğramıştır. Zamanla daha çok muhalefet partinin kurulmasıyla da halkın her sınıfına hitap eden partiler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye demokratik bir ülke olma yolunda ilerlemiştir.

Halkın seçimlere katılması da ülke için büyük önem arz etmektedir. Seçime katılımı arttırmak için seçim propagandaları başlamıştır. Sinemalarda kısa filmler gösterilmiş, radyolar kullanılmaya başlamış ve basından da yararlanılmıştır. Şehirler süslenip taklar kurulmuştur. 1943 yılında propaganda plakları hazırlanarak halka dinletilmiştir. Seçimler coşku havasıyla kutlanılmaya başlamıştı. Amaç ise seçime katılımı arttırmaktı.¹²⁰

1930'lu yıllarda, Türkiye'de ulusalcı, Batıcı ve laik bir toplumsal değişme anlayışı vardı. Batılılaşmaya dair değişimin destekçileri özellikle bürokrat-aydın kesim olmuştur. Bürokrat-aydın kesimin Batılılaşma yönündeki toplumsal değişme anlayışı vatan, millet, özgürlük, ilerleme ve uygarlaşma yönünde olmuştur. Halkçılık ve köylülük yüceltilmiş, milliyetçilik akımına öz olarak sağlam temeller aranmıştır. Aynı

¹¹⁸ A.g.e., 204-205.

¹¹⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 245-253.

¹²⁰ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş Dergisi*, S. 48 (Mayıs 1999): 53.

zamanda Batı düşünceleriyle şekillenen felsefi kavramlar da ortaya çıkmıştır. Dönemin Türk sosyologları ise, değişimleri ve inkılapları gelecek kuşaklara tanıtma ve sevdirmeye görevini üstlenmişlerdir.¹²¹ Dönemin önemli sosyologlarından olan Hilmi Ziya Ülken gibi sosyolog ve aydınlar, Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında ortada kaldığını düşünmüşlerdir. Sosyolog ve düşünülere göre, Türkiye Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş fakat eski düzeninden de vazgeçmemiştir. Bu durum ise bunalıma ve zıtlıklara yol açmıştır. Fakat yapılan inkılaplar bu durumu değiştirmiş ve Türkiye'ye Rönesans'ı getirmiştir.¹²² Ankara ekolü ise Türkiye'nin değişmesini Marksist bir bakış açısıyla köylüler üzerinden ele almıştır. Köyden kente göç sonucunda köylülerin emekçi sınıfa katılmalarıyla değişim başlamış olacaktır. Türkiye'nin değişim sürecindeki sosyologlar ve aydınlar değişimi, "Batılı toplumlara benzemek" olarak algılamışlardır. Bu nedenle de Cumhuriyet ideolojisi, değişme ve Batılılaşmak için toplumsal hareketliliğini savunmuştur.¹²³

1950 yıllarından sonra Türkiye ekonomik açıdan gelişmeye başlamıştır. Tarıma açılan alanlar, hava koşullarının iyi olması ve Kore Savaşı sırasında dünya piyasasında tarımın önemli hale gelmesi bu durumun etkileri arasındadır.¹²⁴ Yine 1950 yıllarından sonra Türkçe okunan ezan Arapça okunmaya başladı, imam hatip okulları açıldı, din dersleri okutuldu. Makineleşme artmaya başlayınca köylerde tarım işçileri işsiz kalmaya başladı ve şehirlere göç başladı. Bu nedenle şehir nüfusu arttı. Nüfusun artmasıyla da Türkiye'nin toplumsal yapısı değişmeye başladı. Şehirlerde gecekondulaşma, alt yapı sorunu, arsa sorunu, eğitim yetersizliği, göç edenlerin kültürel, ekonomik anlamda şehre uyum sağlayamaması gibi bazı sorunlarda oluşmaya başladı. Toplumsal değişme sürecinde son dönemlerde büyük kentlere göç edenler uyumsuzluk süreci geçirmemişlerdir. Çünkü bu kentlerde 'kentli nüfus' azınlıkta olmuş ve göç edenler kültür şoku yaşamamışlardır.¹²⁵

¹²¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, "İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi", *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2011), 141-143.

¹²² Maksad, *İnsan Dergisi*, S. 1 (15 Nisan 1938): 1'den aktaran Kaçmazoğlu, *İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi*, 145.

¹²³ Kaçmazoğlu, *İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi*, 146-147.

¹²⁴ Alkan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi*, 54.

¹²⁵ İnan Özer, "Türkiye'de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017), 265.

1950 yıllarına kültürel anlamda bakılacak olursa kentli burjuvazi sınıfında Amerikan yönelimli bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bu yaşam tarzı tüketim kültürünü de beraberinde getirmiştir. Modaya daha uygun giyilmesi, Amerikan arabalarının tercih edilmesi, partilerin düzenlenmesi, çizgi romanlar popüler olmuştur. Yollar genişletilmiş ve orta sınıfa uygun apartman daireleri yapılmaya başlanmıştır. Otuz yıl içerisinde de apartmanlar çoğalarak herkesin oturabileceği duruma gelmiştir.¹²⁶

1960 yılının Mayıs ayında DP yönetimine askeri darbe gerçekleşmiş ve yönetime el konulmuştur. Darbenin sonucunda toplu sözleşme ve grev hakkı, çoğulcu anlayış, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Cumhuriyet Senatosu gibi kurumlar kurulmuştur. 1971 ve 1980 darbelerinden sonra da Cumhuriyet Senatosu dışında kısıtlanırsa da hiçbir kurum kaldırılmamıştır.¹²⁷ 1960 darbesi, orta sınıfın yükselişine karşı olsa da istemeyerek orta sınıfın hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Çünkü 1961 Anayasası, toplum içinde gelişmekte olan birçok sosyal grubun kendini ifade etmesini ve farklı ideolojik düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum da en çok orta sınıfın işine yaramıştır.¹²⁸

1960'tan sonra Türkiye endüstrileşmiş ve şehirleşmiştir. Bu nedenle köyden şehre büyük göçler başlamıştır. Göç, köy ve şehrin sosyal ve kültürel anlamda etkileşim içine girmesini sağlamıştır. Ayrıca göç, modern bir millet olarak bütünleşmeyi de sağlamıştır. Köylerden göç edenler artık eğitim görmeye ve meslek edinmeye başlamış, sosyal ve siyasi yönden de bilinçlenen halk yeni bir toplum oluşturmuşlardır.¹²⁹ Göçler Türkiye'nin sınıf farklılığını azaltmakla beraber köklü değişimlere yol açmıştır. Türkiye 1960'lardan önce tarımsal bir ülkeydi fakat Türkiye'nin ekonomisi geliştikçe endüstrileşme de arttı. Endüstrileşmenin artış göstermesi ve tarımın önüne geçmesi toplumun karakterinde dönüşümler ve değişimler meydana getirmiştir. Değişimin sonucunda Türkiye'de iki yeni grup ortaya çıktı. Bu gruplar ise; bilinçlenen bir işçi sınıfı (DİSK) ve yine giderek bilinçlenen bir sanayi burjuvazisi (TÜSİAD) idi.¹³⁰

¹²⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 266.

¹²⁷ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 265-266.

¹²⁸ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 187.

¹²⁹ A.g.e., 199.

¹³⁰ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 172-173.

12 Mart Muhtırasından sonra sıkıyönetim ilan edilmiştir. Gençlik örgütleri kapatılmış sendikaların toplantıları ve seminerleri yasaklanmıştır. Gazete yayınları durdurulmuş bazı özellikle sol yayınların satılması yasağı getirilmiştir. Zamanla da siyasal şiddetler ortaya çıkmıştır.¹³¹ 1980'lerden sonra ise ekonomik ve eğitim gibi kültürel temelli sorunlar ön planda olmuştur. Sivil toplum örgütleri, vakıflar, mesleki örgütlenmeler, dernekler, dergiler, yayın evleri artmaya başlamıştır. Türkiye'de yatay ya da bağımsız örgütlenmeler çoğalmaya başlamıştır.¹³²

Türkiye gelişim ve değişim sürecinden uzun yıllarda geçmiştir ve hala geçmektedir. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet, Milli Mücadele dönemi, Cumhuriyetin kurulması, çok partili hayata geçiş, 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri Türkiye'yi ekonomik, siyasi, kültürel, toplumsal, dini, askeri yönden büyük ölçüde etkileyen olaylar olmuştur. Hızlı bir değişim sürecinden geçen Türkiye eğitim, bilim, sanat yönünden de gelişmeye başlamıştır. Bu değişim sürecinden edebiyatta etkilenmiştir. Siyasi anlamda edebiyat kullanılarak bazı gruplar görüşlerini topluma veya iktidara aktarmışlardır. *Kadro* ve *Yön* dergisi etrafında yapılan siyasi hareketler bunlardan bazılarıdır. Böylece edebiyatçılar, makalelerinde, şiirlerinde ya da romanlarında siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunları göstermişlerdir.

¹³¹ A.g.e., 192.

¹³² Vehbi Bayhan, "Demokrasi Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj Ve Nepotizm", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26 S. 1, (Mayıs 2002): 8.

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT VE TOPLUMUN İLİŞKİSELLİĞİ

2.1. EDEBİYATTAN TOPLUMA TOPLUMDAN EDEBİYATA

Edebiyat ve toplum tarihsel süreçte güçlü bir bağ içerisinde olagelmıştır. Bu tarihi süreçte bir edebi eser, ait olduğu toplumun sosyal, kültürel vb. unsurları hakkında ipuçları sunmaktadır. Edebiyat, farklı kaygılar içerisinde ifade edilse de toplumun edebiyata sunmuş oldukları edebi eserin perspektifini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu ilişkisellik sonucunda edebiyat ve toplum ayrı düşünülemez. Çünkü edebiyat, toplumun yansıması halinde olup toplumu anlatan bir olgudur.

Edebi eserlerde anlatılan; olay, olgu ve durumları irdelemek ve bunun toplumdaki yansımalarını gözlemek edebiyatın ve sosyolojinin ilişkisiyle anlatılabilir. Edebiyat, insana dolayısıyla topluma has bir uğraştır. İster şahsi ister toplumsal bir kaygı sonucunda doğmuş olsun, sonuçta edebiyatın yönü toplumdur. Toplum ile edebiyatı ayırtmak mümkün değildir.¹³³ Sosyolojik edebiyat incelemesine göre edebiyat kendi başına var olamaz. Edebiyat toplum içinde doğmuştur ve toplumun bir ifadesi olarak kabul edilir. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşullar belirler.¹³⁴

Edebiyat, toplum ilişkisi, edebiyatın var olduğu günden bu güne kadar devam etmektedir. Toplumdan muaf bir edebiyat eksik olacaktır. Hayal ürünü olan tüm eserler de bir şekilde toplumsal yansımaları sunmaktadır. Çünkü yazar/şair beslendiği ana kaynaklardan biri olan toplumdan muaf düşünülemez. Eser, bir şekilde toplumdan yansımaları sunar ve yine topluma nüfuz eden argümanlar taşır.

Toplumun edebiyatı şekillendirdiği gibi edebiyat da toplumu şekillendirir. Çünkü toplumların inşasında ve sosyo-kültürel perspektifinde toplumun asıl unsurları ve dinamikleri göz ardı edilememektedir. Bu anlamda edebiyat, toplumun vitrini görevini üstlenmektedir. Edebiyat, üstün niteliklerini gerek bireye, gerek topluma aşılır. Yeni bir yaşantının yepyeni görüşlerle duyuların müjdecisi olur.¹³⁵ Edebiyat kimi zaman toplumsal aktör olabilmektedir. Bu toplumsal aktörlük sonucunda farklı olgular oluşabilmektedir. Ortaçağ döneminde Avrupa'da dine ve kiliseye dayalı yönetimden dolayı ortaya çıkan eserler sadece din üzerine olmuş, sanat ve bilim gelişme gösterememiştir. Sadece dini yaymak amacıyla kullanılan edebiyat ve felsefe amacı

¹³³ Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, 2. bs. (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 40.

¹³⁴ Ahmet Cuma, "Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi - Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22 (2009): 87.

¹³⁵ Şaban Sağlık, "Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 309.

dışına çıkıp araç haline gelen olgular halini almıştır. Aquinalı Thomas gibi Ortaçağ filozoflarının “*bilim ve sanat mutluluk getirmez.*” gibi söylemleri Ortaçağ döneminde sanat, sanatın alt dalı olan edebiyat ve bilimi, dinin gölgesinde bırakmıştır. Cemil Meriç de Ortaçağ edebiyatıyla ilgili şunları ifade etmiştir:

“Feodal toplum sefahat ve ahlaksızlık içinde çürüyüp gitmektedir. Her yanda haksızlık, her yanda baskı. Temel faziletleri ayakta tutmak için bir takım insanların yola düşmesi, örnek olması lazımdı..çetin bir iş. Ufukta güdük ve çıkarıcı bir istikbal belirmişken yarına dur demek ve yıkılan bir mazinin köhne değerlerine ihtişam kazandırmak dile kolay. Hele bu ulvi çılgınlıkların en büyük düşmanı da adaletle iktidarın temsilcileri ise... Başka bir deyişle ondördüncü yüzyıldan itibaren roman kahramanları, hak ve adalet uğruna mızrağa sarılacak, mahvolan toplum düzenini ferdi zaferleri ile payandalamağa çalışacaklardır.”¹³⁶

Bu bağlamda hem edebiyatın toplumu hem de toplumun edebiyatı dönüştürdüğü görülmektedir. Aynı zamanda edebiyatın toplumu dönüştürebilme gücü, edebi ortamda meydana gelen yeni açılımlarla birlikte farklı ve alternatif bir dünya tasavvurunu düşünsel alanda cisimleştirerek, toplumu dönüştürebilme potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır.¹³⁷ Alan Swingwood’a göre de “*Sosyoloji gibi edebiyat da öncelikle insanın toplumsal dünyasıyla ona uyumuyla ve onu değiştirme arzusuyla ilgilenir. Bu nedenle edebi eserler özellikle de romanlar insanın toplumsal dünyasının ailesiyle, siyasetle ve devletle olan ilişkilerini yeniden kurmaya yönelik bir çabasıdır*”.¹³⁸

Edebiyat ile toplum arasındaki ilişkiler uzun zamandır hem eleştirmenlerin hem de romancıların ilgisi dahilinde olmuştur. De Bonald, Madame de Stael ve Taine bu ilişkiyi ilk inceleyenler arasında yer alır. Stendhal, Flaubert, Zola ve Balzac gibi romancılar, edebiyat ile toplum arasında sıkı bir ilişki tespit etmiştir. Özellikle Balzac tüm zamanların en hakiki “sosyolojik” romancısı olarak geçer. Bunun nedeni ise romanlarında ele aldığı 2400 farklı karakterler ve bunların sosyal etkileşimidir.¹³⁹ Çoğu eleştirmen de Balzac’ın romanları sayesinde 19. yy Fransız toplumunun

¹³⁶ Cemil Meriç, *Kırk Ambar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 97.

¹³⁷ Akif Öztürk, “Hakan Günday Romanlarında Sınır-Aşımı Bir Edebiyat Sosyolojisi Örneği”, *Doktora Tezi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 7.

¹³⁸ Alan Swingwood, “Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 118.

¹³⁹ Francis E. Merrill, “Bir Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 194-195.

anlaşılabildiğini belirtir. Denilebilir ki eseri ortaya çıkaran kişi istemeden de olsa bulunduğu toplumun dini, kültürel, kurumsal, ekonomi ve siyasi gibi tüm özelliklerini eserine yansıtır. Çünkü edebiyatçı yaşadığı toplumdan kendini izole edemez. Bu nedenle bulunduğu çağın toplumsal sorunlarına eserlerinde değinir. Yine 19. yy edebiyatçısı Emile Zola, *Germinal* adlı romanında döneminin sorunu olan maden ocaklarına değinmiş ve Marksist bir bakış açısıyla maden işçilerinin hakkını savunarak hangi koşullarda çalıştıklarını kaleme almıştır. Zola halkı düşünen bir yazardır. Zola sayesinde de okuyucu o dönemin içinde bulunduğu koşulları ve maden işçilerinin ne zorlukla çalıştığını, kültürlerini, ekonomik durumlarını ve tüm toplumsal sorunlarını görme imkânı bulmuştur.¹⁴⁰ Ayrıca gelecek kuşaklara da aktarılma fırsatı olmuştur.

Taine, edebiyatı toplumla ilişkilendirerek eserlerin gelişigüzel ortaya çıkmadığını, onların yaratıcıları, ülkelerinin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşulları tarafından belirlendiğini dile getirmiştir. Taine edebi eserlerin incelenmesinde “ırk, ortam ve dönem” koşullarının göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur.¹⁴¹ Taine için ırk, ulusal özelliklerdir. Ulusal özellikler ise doğuştan var olan özelliklerdir. Örneğin, Fransızların, Almanların ya da İngilizlerin kendileri özgü dünya algısı vardır. Ortam; iklimi, toprağı, coğrafi durumu ve toplumsal koşulları içinde barındırır. Bu ortam ise insanların mizaçlarını ve karakterlerini etkilemektedir. Dönem ise her zaman aynı kalmamakla birlikte belli bir dönem anlamına gelmektedir.¹⁴² Eleştirmen ve sosyolog olarak Taine edebiyatın arkasında yatan sebeplere değinerek edebi eserlerin toplumsal yanlarının olduğunu göstermiştir.

Madame de Stael ise edebi eserlerde din, gelenek, coğrafya ve kanunların etkisinin görüldüğü savunmuştur. Bu durumu coğrafya üzerinden de göstererek Kuzey ve Güney bölgelerde edebiyatların farklılığına değinmiştir. Güney ülkelerini saran güneşli ve sımsıcak iklim ile birlikte, cıvıl cıvıl doğa bu ülkelerin yazarlarının daha çok duygularını harekete geçirmiş, onlara aşk ilham etmiştir. Kuzey Avrupa ülkelerindeki zihinsel ve soğukkanlı edebiyat ise iklimlerinin sertlikleriyle ilişkilidir. Ayrıca Kuzeylilerin Protestan dinleri de onlara daha felsefi bir düşünce vermektedir.¹⁴³ Bu

¹⁴⁰ Nedret Öztokat, “Göstergebilimsel Bir Okuma: Germinal”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2004): 155.

¹⁴¹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 83-87.

¹⁴² A.g.e., 84.

¹⁴³ Madam de Stael, *Edebiyata Dair*, çev. Safiye ve Vahdi Atay (İstanbul: MEB Yayınları, 1967), 246.

görüşler de edebiyat ve toplum arasında basit bir ilişki kurulmaması gerektiğini göstermektedir. Edebi eserler özenle incelendiğinde aslında bir ayna görevi üstlenmektedir.

Edebiyatın toplumla olan ilişkisini tüm edebi eserler hatta şiiirler bile göstermektedir. Toplumun ilgilendiren her şey edebiyata yansımaktadır. Divan Edebiyatı ne kadar “sanat için sanat” görüşünü benimsese de Şeyhi ve Nefi gibi sanatçıların hicivlerinde toplumun durumunu görmek mümkündür. Ömer Hayyam da rubailerıyla 11. yy İıran dönemini en güzel biçimde gösteren edebiyatçılarıdır. Yine Âşık geleneğinin Türkiye’de son temsilcisi olan halk ozanı Âşık Veysel’in şiiirlerinde yaşadığı döneminin toplumunun yansıması görülür:

“Ağlasam ağlanmaz, gülsem gülünmez

Yusam temizlenmez, silsem silinmez

Ata nedir, baba nedir bilinmez

Atayı, babayı sayan kalmadı.”¹⁴⁴

Denilebilir ki toplumlarının sözcüsü konumunda olan âşıklar ve yazarlar, bireysel duyuş, düşünüş ve inanışlarının yanı sıra ortaya koymuş oldukları ürünlerle toplumlarının ortak değerlerini, sosyal yaşamlarını, yaşanan önemli olayları, toplumsal meseleleri kendi sanat süzgeçlerinden geçirerek dile getirmişler, toplumun söyleyemediklerini ya da söylemeye cesaret edemediklerini toplum adına ifade etmişlerdir.¹⁴⁵

Sanat yapıtı, içinde bulunduğu koşulların bir ürünüdür. Sanatçı bin yıllardır, içinde yaşadığı tarihsel kesitin, tüm her şeye ilişkin sorulara verdiği doğa bilimsel ve düşünsel yanıtlara koşut olarak oluşan estetik değer ölçütleri çerçevesinde biçimlendirir yapıtını. Dönemin egemen gerçeklik anlayışı, sanat ürününün gerek biçim gerekse konu düzlemlerinin oluşmasındaki ana belirleyicisidir.¹⁴⁶

Bu nedenle toplum incelemesinde edebi eserlerden de faydalanılabilir. Kuşku yok ki, edebiyat içinde inşa olunduğu toplumdan vazgeçmez; toplumu anlamak isteyen

¹⁴⁴ Doğan Kaya, *Âşık Veysel* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 177.

¹⁴⁵ Recep Tek, “Edebiyat ve Toplum İlişkisi Bağlamında Âşık Veysel’in Şiiir Dünyası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40 (Ocak 2016): 329.

¹⁴⁶ Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımları*. 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 17-18

zihin ise edebiyata uğramayı vazife bilir.¹⁴⁷

Edebiyat ne kadar kurgusal olsa da hayatın gerçekçiliğini de yansıtır. Çünkü edebi eserler özellikle de romanlarda ele alınan kişiler, olaylar, mekânlar yaşanan dünyadan ele alınarak tasvir edilmiştir. Hiçbir şey yoktan var olmadığı gibi kurgu da yoktan var olmaz. Bu nedenle kurgu hayatın içinden gelir. Hayatın içinde olan edebiyatçı da yaşadığı çevreden, kültürden, görüşlerinden etkilenerek yazdığı eserlerinde döneminin bilgilerini verir. Bu bilgiler ise etkileşimden dolayı sübjektif bir özellik taşır. Karpat'da gerçekliği edebiyatın özellikle Türk edebiyatının belli başlı temalarından birini olduğunu söyler. Yazarların sosyal gerçekliğe dair algısını belirleyen belli başlı değişkenler benimsedikleri gerçeklik mefhumu, sahip oldukları sosyal arka plan, meslek, eğitim ve ideolojik inançtır. Yine de gerçekliği anlamının temeli olarak gözleme başvurulur, sosyal olayların gerçekliğin bir parçası olduğu fikrinin yaygınlaşır ve bunlar kısa hikâye ve roman formu içinde yapılır.¹⁴⁸ Bu bağlamda yazarların gerçekliği algılamaları sosyal ve kültürel hayatlarının durumuna bağlı olarak değişkenlik gösterir ve sosyal gerçeklik ile edebiyat arasında kopmayan bir bağ oluşturduğu görülür.

Bir eserin toplumla ilişkisi dil, eser, yazar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Edebi eserler, dil sayesinde hayata geçtiği için o dile sahip bireylerin ilgi, yönelim ve isteklerinden etkilenerek ortaya çıkarlar. Çünkü dilin gelişiminde toplumsal unsurlar bulunmaktadır. Toplumun yetiştiği dönem, kültür, çevre, kurumlar ve ilişkisinin olduğu topluluklar o dilin gelişmesinde etkili olmuştur.

Edebi eserlerin ortaya çıkması her ne kadar dil ile ilintili olsa da sosyal olay ve olgular da büyük oranda etkilidir. Karpat, sosyal çevrenin edebiyatın sosyal içeriğini belirleyen temel faktör olduğu vurgusunu yaparak somut olay ve olguların edebi düşünce ve ifadeye yaslanması edebiyatın sosyal içeriğini oluşturduğunu ifade eder. Toplumsal gerçekliğin edebiyata nasıl yansıdığı araştırmak akademik bir durumdur. Edebiyat ne kadar gerçekçi olursa olsun yazarın yorumunu da yansıtmaktadır. Bu nedenle toplumsal olayları yazarın nasıl yorumladığı ve anladığı önemlidir. Toplumsal şartlar objektif olsa dahi yorumlar yazarın eğitiminden, ideolojisinden, deneyimlerinden

¹⁴⁷ Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, 41.

¹⁴⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 2. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 180-182.

etkilendiği için subjektiftir.¹⁴⁹

Edebiyatın temel meselesi insan olduğu için, insan ile ilgili her şey edebiyatın da ilgisini çekmekte ve edebiyatın o ilgiyi kendine dâhil etmektedir. Nitekim Karpat da bu konuya değinerek “*Ekonomik rejim, iç ve dış politika, sosyal grupların ortaya çıkışı ve bunların zenginliği, gücü ve statüyü paylaşma biçimleri ve birbirleriyle değişen ilişkileri, edebiyatın sosyal içeriğini belirleyen ve yazarın tarihin belli bir dönemindeki toplumsal gerçekliği algılayışını şekillendirebilen bazı somut sosyal faktörler*”.¹⁵⁰ olduğunu ifade etmiştir. Edebiyatın da bunlardan yola çıkarak sosyal olana yönlendiğini belirtmiştir.

Edebiyat her zaman kullanılan “gündelik” dilden farklı “özel” bir dildir. Ancak bir sapmayı belirlemek aynı zamanda, onun saptığı normu da belirlemeyi içerir.¹⁵¹ Bu bakımdan edebiyat, kurduğu özel dil ile insanların hayal dünyasına etki ederek anlam dünyasının gelişmesine katkılar sunar. Cemil Meriç’in edebi eserlerin sosyal olgu olduğu ifadesi de bu bağlamda dikkate değer bir yaklaşımdır. Meriç, edebi eserlerin sosyal bir olgu olduğu gerçeğine değinirken, edebi eserleri ortaya çıkartan unsurlardan hareketle bu kanıyı ortaya koymaktadır. Edebi eserler ortaya konulduğu toplumun rengini yansıtmaktadır. Bu da edebiyat ve toplum arasında bir ilişkinin olabileceği konusunu gündeme getirir. Çünkü edebi eserler ortaya çıkarken beslendiği toplumun sesini, rengini, zevklerini, ilgi alanlarını, dinini ve ideolojik anlayışını da ortaya çıkartır. Bu nedenle ortaya çıkan edebi eserle toplum birbirinden bağımsız düşünülemez.

Edebiyat gelişmesi içinde her zaman, ya açık ya üstü kapalı ya da bilincinde olunmayan bir taraflılık düzeyi göstermiştir. Daha sınıflı toplumun ilk gelişme evrelerinde bile edebiyat, toplumsal bilincin özel bir bileşeni olmuş ve eserlerinde, toplum düzeninin belirli temellerini ve gelişim perspektiflerini, olumlayan ya da yadsıyan bir ideolojik yönsemeyi dile getirmiştir.¹⁵² Bu nedenle bazı toplumsal hareketlerin başlangıcı edebi eserlere dayanmaktadır. Zamanın en çok satan kitaplarından biri olan Harriet Beecher Stowe’un *Uncle Toms Cabin (Tom Amcanın Kulübesi)* Amerikan İç Savaşı’nın çıkmasını sağlayan kölelik karşıtı düşünceye destek

¹⁴⁹ A.g.e., 172.

¹⁵⁰ A.g.e., 172.

¹⁵¹ Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990), 29.

¹⁵² Gennady N.Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Onay, (İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 1995), 182.

sağlamıştır.¹⁵³ Edebiyatçı bu amacı gütmese de okuyucu kendinden bir şeyler bulduğu eser sayesinde aydınlanma yaşar. Bu da edebi eserlerin toplum üzerindeki etkisini ve gücünü ortaya koyar. Ziya Gökalp de edebiyatın etkisini “*Ah romancılar, ah romancılar! Bugün siz elinizdeki kuvveti bilseydiniz az zamanda memleketin ahlakını değiştirebilirdiniz*”.¹⁵⁴ sözüyle göstermiştir.

Türklerin yüzyıllar boyu süren yaşam mücadeleleri, göçebe hayatları, savaşları, kahramanlıkları gibi durumlar da Türk edebiyatının epik türde gelişmesine neden olmuştur. Özellikle “halk hikayeleri” bu mücadeleleri yansıtır. Çok defa bu mücadele hissini, muhtelif temayülde şahsiyetlerin, arzularının, iştiaklarının ifadesini veren sözlerde ve sahnelerde, hikâyenin nescini bu arzu ve iştiaqlara göre ören sanatkârın kullandığı hikâye tekniğinde, hayal saraylarında, kahramanını, erişilmesi güç şeylere erişirmek isteyişinde bulmak mümkün olur. *Köroğlu*, bu halk hikayelerinin en güzel örneklerinden biridir. *Yine Dede Korkut Hikâyeleri* de Oğuzlar’ın çevredeki boylar ile mücadeleleri ve 15. yy döneminin toplumunu gösterir.¹⁵⁵

Toplumsal değerler de edebiyatın şekillenmesinde önemli bir yer tutar. *Romeo ve Juliet* eseri düşünüldüğü zaman sonunda; Romeo’yu ölmüş gören Juliet hançeri kalbine saplayarak kendini öldürür. Çünkü o dönemin sevgi kavramı sevdiği öldüğü zaman onunla bir ölmektir. Erdem; sevgi yolunda can vermeyi gerektiriyordu. Oysaki 1999 yılında çıkan Erich Segal’in *Aşk Hikayesi* adlı romanında kanserden ölen sevdiğinin arkasından eş ölmeyi değil yaşamayı seçiyordu. Çünkü dönemin sevgi değeri ölenle ölmek değil ayakta kalmayı öngörüyordu. Bu açıdan edebiyatta toplumun değerleri ön plana çıkıyordu.¹⁵⁶

Denilebilir ki toplumun yaşam şartları, yaşam biçimi edebi eserlerin konularına yön vermiştir. Türklerin “İslamiyet’i kabul etme” sürecindeki din, savaş gibi konuları, Avrupa’nın *Aydınlanma* çağındaki özgürlük, eşitlik gibi konuları o dönemin eserlerinde görülen bazı konulardır. Bu durum toplumsal yaşama bağlıdır. Michaud’a göre de “*Bir dönemdeki toplumsal yapının, sadece yazarları tarafından ifade edilen düşüncelere, onların imajlarına ve hatta bazen kurdukları cümlelerin sözdizimine değil, onların*

¹⁵³ Jonathan Culler, *Yazın Kuramı*, çev. Hakan Gür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2007), 61.

¹⁵⁴ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 257.

¹⁵⁵ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002), 59-62.

¹⁵⁶ Adnan Binyazar, *Toplum ve Edebiyat* (İstanbul: Can Yayınları, 2010), 25.

metafiziklerine kadar yansiyacak ve bu dönemin stili hem tam hem kesin bir şekilde tanımlanabilecektir".¹⁵⁷ Edebi eserlerin topluma dair ipuçlarından daha fazlasını verdiği görülmektedir. Hem edebiyat toplumdan hem de toplum edebiyattan ayrı düşünülemez. İkisi de içinde 'hayat' barındırmaktadır. Hayatın olduğu her yerde insan, insanın olduğu her yerde de toplum vardır. Toplumlarda da içinde yaşadığı dönemi dile getirmek isteyen düşünürler, filozoflar, yazarlar ve sosyologlar bulunmaktadır. Bu nedenle eğer bir toplum hakkında belli nüveler elde edilmek isteniyorsa o toplumun edebi eserlerine bakılmalıdır. Edebiyat toplumla ilgili değerler, toplumun kültürünü, siyasi yapısını, dinini, ekonomisini, kurumlarını, yaşama tarzını, yaşam biçimini, toplumsal değişimlerini içinde barındırır. Edebiyat toplumun bir yansımasıdır.

Madalyonun diğer tarafından bakılacak olursa; edebiyatın şekillenmesi de topluma bağlı olarak gerçekleşir. Toplumun edebiyatına bakılarak o toplumun niteliği hakkında bilgi sahibi olunabilir. Çünkü edebiyat kendini toplumun isteklerine göre şekillendirir. Nasıl ki bireyin okuduğu edebi eser sayesinde bireyin karakter analizi yapıp duygu durumu anlaşılabiliriyorsa, toplumun en çok tercih ettiği edebi eser de toplumun karakterini gösterebilir. Gidilen herhangi bir kitapçının en çok satanlar listesi, toplumun neyi önemseydiğinin listesi olarak görünebilir. Bu durum aşk, sevgi, eğitim, siyaset, din, ekonomi, tarih, psikoloji, felsefe vb. gibi listelere ayrılabilir. Escarpit bu durumu daha da genişleterek bir kitapçı dükkanının düzeninden bile toplumun tanınabileceğini savunmuştur.¹⁵⁸ Bu durum doğru sosyolojik analizler yapılarak üzerinde çalışılabilecek bir konudur.

2.2. EDEBİYATIN SOSYOLOJİYE YANSIMASI

Edebiyatın tarihi eski zamanlara dayansa da toplumbilimleri edebiyat incelemelerini daha yeni yapılmaya başlamıştır. Edebiyatın toplumu yansıttığı düşüncesi yayıldıkça edebiyat incelemeleri de artmaya başlamıştır. Son zamanlarda toplumu anlamak için toplumun edebiyatıyla ilgilenilmesi sosyoloji alanında da tarih araştırmalarına dair boşluğu doldurmuştur. Çalışmanın da alanı olan edebiyat sosyolojisinin ne olduğu önemlidir. Aynı zamanda sosyolojinin edebiyatı, disiplinlerarası bir ilişki kurarak nasıl ele aldığı önemlidir.

¹⁵⁷ Guy Michaud, "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 69.

¹⁵⁸ Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ali Türkay Yazıcı (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968), 81-89.

Edebiyat sosyolojisi, edebiyat ve toplum arasındaki tüm ilişkiyi ele alarak bu ilişkinin farklı yönlerini ve aralarındaki bağı değişik bir perspektifle sunan bir disiplindir. Edebiyat, insanı ve toplumu anlatan zengin bir alan olduğu için toplumla ilgili siyasal, ekonomi, dini, kurumsal, ahlaki boyutta bilgiler verir. Toplumla ilgilendiren her şey sosyolojinin de alanı olduğu için sosyoloji bilimi edebiyatı da ele almıştır. Edebiyat sosyolojisi edebi eserlerle ilgilenirken Alver'e göre bu eserlerin içerikleriyle (konu, muhteva, tema, metin) ilgilenmemekte, edebiyatın tüm açılımlarını, yönlerini, etkilerini ve bir iletişim kurma yönleriyle ilgilenmektedir.¹⁵⁹

Edebiyat, bir toplumun gündelik hayatında yer edinen olay ve olguların estetik kaygı güderek, aktarımın yapıldığı ve insanlık tarihinin var olduğu günden bu güne devam eden bir tür olarak sürekli varlığını hissettiren bir alan olmuştur. İçerisine dâhil ettiği konular bakımından çok geniş bir çerçevede faaliyet gösteren edebiyat, insanla olan her şeyi yine insana anlatmak için kendi alanını sürekli genişletir. Yazılı ve sözlü tüm ifadelerin bu çatı altında toplanması, bu alanın ne kadar geniş olduğunun göstergesi sayılabilir.

Edebiyat, birçok farklı bilim dalıyla da ilişki içerisindedir. Tarih, siyaset, ekonomi, din, psikoloji, sosyoloji vb. alanlar edebiyat ile sıkı ilişkisellik içerisindedir. Bu ilişkisellik onun alanın genişliği ve diğer bilimlerin onunla olan sıkı teması neticesindedir. Çalışmanın konusu bakımından sosyoloji de edebiyatın alanına girmiş, edebiyat da sosyolojiyi irdlemiştir. Toplumların dünyevileşme serüvenini kültür olarak anlarsak, sosyoloji ve edebiyat da kültürün farklı yansımalarının izleğinde bir tür inceleme alanı olarak ifade edilebilir. Cemil Meriç'in ifade ettiği üzere her edebi eserin sosyal bir olgu olduğu gerçekliği bizleri edebiyat ve sosyolojinin ilişkisi üzerine düşünmeye itmektedir.¹⁶⁰ Çünkü edebiyat, insanlığın dünyevileşme serüveninin terennümüdür. Sosyoloji de bu terennüme bilimsel bir pencereden bakma telaşı olarak anlamlandırılabilir.

Edebiyat hayatın bir öncüsüdür. Edebiyat topluma istediği biçimi, istediği anlamı verir. Toplumsal gelişmelerin doğuşunu edebiyat hazırlar. Bu duruma Fransız İhtilali örnektir. Edebiyat kendisini gerek bireye, gerek topluma aşılır, yeni görüşlerle

¹⁵⁹ Köksal Alver, "Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 274.

¹⁶⁰ Bahtiyar Arslan, "Cemil Meriç'in Kişisel ve Sosyal Kimlik Arayışı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 57, S. 57 (2017): 48-49.

duyuşların müjdecisi olur. Edebiyatı sağlam olan bir uygarlık da kolay kolay tarihten silinmez. Bu bağlamda edebiyat insani olan her şeyi kapsamaktadır. Sosyoloji de her tür insan topluluğuyla ilgilenir. Bu toplulukla bir araya gelen insanlar değişik biçimlerde ilişki kurarlar. İnsanı her yönüyle ele alan edebiyatla insanı topluluk olarak ele alan sosyolojinin kesişme noktası “*insan hayatı*”dır.¹⁶¹

Edebiyat, sosyolojinin ana eksenini olan toplumsal olanın cisimleşmesinin hikâyesidir. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamanın bir yolu olduğunu temellendirmeye çalışır.¹⁶² Edebiyat sosyolojisi toplumsal olayların ve olguların anlaşılmasında başvurulan bir daldır. Çünkü edebiyat ve sosyolojinin ‘insan’ gibi ortak bir malzemesi vardır. Edebiyat sosyolojisi edebiyatın ve toplumun birbirleriyle olan ilişkisini, bağlantılarını, dönemin koşullarını, kültürünü edebi eser sayesinde analiz eder. Edebiyat bilimi, çok boyutlu olan edebiyatın bütünü, bu bilimin özel bir dalı olması gereken edebiyat sosyolojisi de edebiyat olayıyla toplumsal hayat arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyecektir.¹⁶³ Edebiyat ilişkilerine dahil olan tüm her şey edebiyat sosyolojisi alanına girmektedir.

Edebiyat ve sosyoloji ilişkisi, sosyolojiye bir alt disiplin olarak “edebiyat sosyolojisi” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Edebiyat sosyolojisi tabiri, edebiyatın sosyolojisi mi olur? sorusunu da beraberinde getirir. Sosyoloji insan hayatına nüfuz eden tüm olay ve olgulara dair çözümlemeler getiren bir bilim olduğu için edebiyatı da ilgi alanı içerisine alabilir, tıpkı tarih gibi, mekân gibi, mimari gibi, müzik gibi, spor gibi. Edebiyat sosyolojisinin Türkiye’deki serüveni çok eskiye dayanmamakla birlikte ilk çalışmalar dünyada 20. yy.ın başlarında iken ülkemizde 1960’larda başlamıştır. Bu alanda birçok isim anılsa da bu isim anılarak yapılan çalışmalar son zamanlarda gittikçe artmaktadır. Türkçe çevirisi de yayınlanan Robert Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* isimli eserinde belirttiği üzere; “*Edebiyat olayı kendini bize üç özel durumda gösterir: kitap, okuma, edebiyat. Günlük konuşma dilinde çoğu zaman bu üç sözcüğün biri diğerinin yerine kullanılır. Gerçekte bu üç kavram birbirini kısmen doğrular ve sınırları oldukça belirsizdir*”.¹⁶⁴ Bu açıklama bu gün daha da genişleyerek,

¹⁶¹ Sağlık, *Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi*, 309-312.

¹⁶² Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 17-74.

¹⁶³ Nurettin Şazi Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 2. S. 19-20 (İstanbul, 1964-1966): 10.

¹⁶⁴ Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (İstanbul: İletişim yayınları, 1992). 19.

sosyolojinin ilgisi edebiyat alanında farklı kollara ayrılarak daha derinlikli çalışmalara imza atılmıştır. Edebiyatın farklı türlerine ait kavramsallaştırmalar da yapılmış, edebiyatın sosyolojisi pekiştirilmiştir. Son zamanlarda özellikle romanın sosyolojisi, şiirin sosyolojisi, edebiyattaki mekânın izlekleri üzerine sosyolojik yaklaşımlar söz konusudur. Bu da alanın gittikçe genişleyen bir durumda olduğunun göstergesi sayılabilir. Alver ise edebi eserler ile o edebi eserin yazıldığı toplum arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu, fakat sınırın ne derecede olduğu kestirilemez olduğunu, edebiyat sosyolojisinin önemli kuramcılarında olan Escarpit'in, bu alanın temel olarak dört unsura bağlı olduğunu belirtmesi, bu disipline bir açılım kazandırdığını ifade etmiştir.¹⁶⁵

Edebiyat sosyolojisi iki temel yaklaşımdan oluşur. İlki edebiyatın çağına ayna tuttuğunu ileri sürerek edebiyatın belgesel yönünü vurgulamasıdır. Bu konuda Fransız filozof Louis de Bonald herhangi bir milletin edebiyatını dikkatlice okuyarak o milletin hangi yapıda olduğunu söyleyebileceğini savunan ilk yazarlardandır. Diğer yaklaşımda ise edebiyat, toplumsal yapının değişik kesimlerinin, aile ilişkilerinin, sınıf çatışmalarının, muhtemel boşanma eğilimlerinin doğrudan yansımasıdır. Bu konuda da Stendhal, romanın ana yolda seyrederken kimi zaman göğün derin maviliğini kimi zamanda çamur birikintilerini yansıtan bir ayna olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶

Edebiyat sosyolojisi, geleneksel değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında güçlü bir araç olan edebiyatın, yazar açısından ele alınışını, yazarın birey oluşundan hareketle psikolojik tabanının varsayımı ve okuyucu noktasındaki işlevini göz önünde bulundurur.¹⁶⁷ Edebiyat sosyolojisinde bütüncü bir çözümleme vardır. Köy romanı olarak bilinen metinlere yansıyan köylü-çiftçi topluluklarına ait gösterilen zihni alışkanlıklar ile ileri noktada duygu, entelektüellik ve dikkati yansıtan modern roman malzemesi hem edebiyat hem de sosyolojinin yaklaşımlarıyla bilimsel bir değer ve gerçeklik kazanır.¹⁶⁸

Edebiyatı sosyolojik olarak değerlendirirken “ortam” edebiyatı açıklamada en

¹⁶⁵ Köksal Alver, “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları*, No.52 (2015): 343-354

¹⁶⁶ Swingwood, *Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar*, 120.

¹⁶⁷ Ertuğrul Aydın, “Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 4 /1-I (Winter 2009): 360-361.

¹⁶⁸ Aydın, *Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler*, 360.

önemli rolü oynar. Ortamı meydana getiren koşullar arasında iklim, toprak, coğrafi durum ve toplumsal koşullar yer alır. Bu durum insanın mizacına ve karakterine yön verir. Güneşsiz, yağmurlu, sisli kuzey iklimi daha umutsuz ve mutsuz bir edebiyata yol açarken güneyin güneşli iklimi ise huzurlu ve mutlu bir edebiyata yol açabilir.¹⁶⁹ Bu ortam edebiyat eserine içkin kabul edilir. “Yazar, eser, okuyucu” üçgeninin arka planında kalır. Ortam değerlendirilirken incelenen edebi eserin ‘mekan ve zaman’ bağlamına oturtulması gerekir. Dolayısıyla eserin sanatçısı ve sanatçının da içinde yaşadığı çevre ve dönem ile ilişkisini açığa çıkarma amacındadır.¹⁷⁰ Bu değerlendirme topluma yönelik kurulur. Böylelikle toplumsal gerçekliğe daha bütünsel bakılarak toplumla ilgili bilgiler elde edilir.

Edebiyatın sosyolojik imkânı tartışması ayna kavramını merkeze alır, yazar eseriyle dünyayı resmeder; ele aldığı tüm olgu ve durumlar okuyucuya bir ayna tutar. Ayna yansıtma yapmaktadır; norm, tutum, davranış, gelenek ve görüngüleri yansıtmaktadır.¹⁷¹ Denilebilir ki edebiyat ve sosyoloji iç içedir. Bu nedenle edebiyat sosyolojisi toplumun anlaşılmasında gelecek nesillere de aktarılabilecek önemli bir disiplin halini almıştır.

Edebiyat zaman geçtikçe toplumda önemli bir yer almıştır. Edebiyatın toplumdaki görevi ve toplumsal konuları ele alması edebiyat sosyolojisinin de oluşmaya başlamasını sağlamıştır. Lowenthal’a göre edebiyat sosyolojisinin görevi de “*imgesel karakterlerin deneyimlerini, kendilerinin kaynaklandığı özel tarihsel iklimle ilişkilendirmek ve edebi yorumsamayı bilgi sosyolojisinin bir dalı haline getirmektir*”.¹⁷² Bu durumda edebiyat sosyolojisinin yönünün nasıl belirleneceği, nasıl yol izleyeceği üzerinde durulmalıdır. Alver’e göre edebiyat sosyolojisinin yönünü edebi metin dolayımında oluşan ilişkiler, kümeler, gruplar, aktörler ve ilişki ağları, yazar, metin, okur kitlesi, yazar kuşakları, yayıncılık, okuma sorunu ve okuma nedenleri/sonuçları gibi meseleler edebiyat ilişkileri kavramının alanını oluştururken edebiyat sosyolojisinin de mecrasını belirlemektedir.¹⁷³

¹⁶⁹ Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 84.

¹⁷⁰ Köksal Alver, “Sosyolojik Eleştiri”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 303.

¹⁷¹ Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2006), 18.

¹⁷² Leo Lowenthal, “Edebiyat Sosyolojisi Üzerine”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 102.

¹⁷³ Alver, *Edebiyat Sosyolojisi*, 185.

Ayrıca edebiyat sosyolojisi, edebiyatın ekonomik ve toplumsal koşullarını ele aldığı gibi yazarın yaşadığı dönemdeki konumunu, ekonomik durumunu, toplumdaki yerini, dünya görüşünü, eğitim durumunu ve döneminin moda eğilimlerine bağlılığını da inceler.¹⁷⁴ Edebi eseri oluşturan yazardır ve yazar eserlerini sosyal çevresinden, kültüründen, dininden, görüşlerinden etkilenerek meydana getirir. Bu bağlamda yazarın edebiyat sosyolojisi alanında yeri önemlidir. Herhangi bir eser incelenirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Edebiyat ve toplum arasında Susanne Langer sosyal etkileşimin en az üç görüşünü ilişkilendirir. Bunlar; a) Toplum ile bu topluma ait kültür arasındaki ilişki; b) Bu süreçler ile yazarın kişiliği arasındaki ilişki; c) Okuyucu ile edebi eser arasındaki ilişki.¹⁷⁵ Son madde ne kadar bireysel gibi görünse de okuyucunun sosyal olmasından dolayı sosyallik gösterir. Bu etkileşimler de edebiyat sosyolojisi incelemelerinde göz önünde bulundurulur.

Foucault'a göre yazar ve yazarın 'söz'ü belli bir söylemsel mecranın dışında, bağımsız ve özerk olarak durmaz. Metnin yorumlanması da bu bağlamda, devamlı devingen bir süreç olarak tezahür edecektir. Foucault'un üzerinde durduğu diğer nokta ise, bir kişi 'yazar' olarak kabul edildiğinde ondan kalan her şeyin onun yapıtı sayılıp sayılmayacağıdır. Yazarın yayınladıkları alıntılar ve bağlamlar, göndermeler göz önünde bulundurulduğunda başka yazarlarla ve metinlerle de ilişkilidir. Akman da yazarın ediminin, yazarın içinde bulunduğu söylemsel, kurumsal, hukuksal mekanizmalarla ve hatta yayın endüstriyle bağıntılı olduğunu vurgulamıştır. Çünkü yayınevlerinin yayınladıkları kadar, belki de daha çok yayınlamadıkları ilginç olabilir.¹⁷⁶

Edebiyatçının bulunduğu ortam da eserlerinin okunmasında sosyologlara ve okuyucuya önemli ipuçları verir. Aynı şekilde edebiyatçının dünya görüşü, hayata bakış açısı, bulunduğu sosyal grubu, sosyo-ekonomik durumu, bulunduğu düşünsel, duygusal durumu, ideolojisi eserin ortaya çıkmasında önemlidir. Çünkü yazar kendini eserlerinde

¹⁷⁴ Cuma, *Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi - Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi*, 84.

¹⁷⁵ Susanne K. Langer, *Feeling and Form* (New York: Charles Scribner' Sons, 1953), 394.

¹⁷⁶ Kubilay Akman, "Yazarlık Halleri: Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Yazar ve Toplum", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 101-109.

gizleyemez. İzzetbegoviç’de bu konuda “*Eser sanatkârdan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaz. Toplumsal bir varlık olan kişi eserine yansır. Eserden bahsetmek bir yönüyle eseri yapandan bahsetmektir*”.¹⁷⁷ der. Aynı zamanda edebiyatçı bulunduğu ortamı da etkileyen, değiştiren ve dönüştürendir.

Edebiyatçı eserini inşa ederken aslında hem yaşadığı döneme hem de gelecek dönemlere hitap etmeyi amaçlar. Özellikle ifade ve düşünce özgürlüğünün bulunmadığı ülkelerde edebiyatçılar döneminin şartlarını gizli ya da açık bir şekilde yazsa da yaşadığı dönem ülkesinin nasıl olduğunu gelecek kuşaklara aktarma kaygısını muhakkak taşır. Amin Maalouf ‘Semerkant’ adlı romanında; Ömer Hayyam dönemin koşullarından dolayı gizlice Rubaiyat’ını yazarken kimsenin okumamasını söylemekte ama Hayyam’ın içten gelen sesi de vefatından sonra kıymet bilecek kişinin eline geçmesini arzulamaktadır.¹⁷⁸ Nitekim Hayyam rubailerinin dünya genelinde bu kadar okunup yankı uyandıracakını düşünemezdi. Ya da herhangi bir edebiyatçı kendi toplumu için yazdığı eserlerinin farklı bir coğrafyada okunacağını öngöremezdi.

Karpat yazarların nasıl adını duyurduğu konusunu Anton Çehov ve Ahmet Mithat Efendi arasındaki farklara bakarak vermiştir. Karpat’a göre, Ahmet Mithat gelişmemiş bir halk diliyle yazdığı eserlerinde kişilerin iç dünyalarına, sorunlarına yer vermemiş sadece ahlakı, toplumu ve devleti ön plana çıkarmıştır. Ayrıca burjuvazinin boş vaktini doldurmak ve onlara modern eğitim vermek amacıyla yazmıştır. Çehov ise eğitim görmüş herkesin kullandığı bir dil konuşarak orta sınıfa hitap etmiş kişilerin, bunalımlarıyla ve yeni hayat sorunlarıyla nasıl mücadele ettiğini sade dille aktarmıştır. Bunu yaparken de edebiyatı toplumu değiştirmek için bir araç olarak görmüştür. Yazarların bu yönünden dolayı da Ahmet Mithat kendi yurdunda bile unutulma noktasına kadar gelmiş buna karşılık Anton Çehov Rusya’da baş tacı edildiği gibi hikâyeleri ve özellikle piyesleri Shakespeare’den sonra dünya sahnelerinde en çok oynayan eserler olmuştur.¹⁷⁹ Bu nedenle yazarın okuyucuyu göz ardı etmeden eserler vermesi yazdıklarının da yok olmasını sağlamıştır. Bir yazarın evrenselliğinin ya da sürekliliğinin yanılması Escarpit şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁷⁷ Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1987), 170.

¹⁷⁸ Amin Maalouf, *Semerkant*, çev. Ali Berktaş, 82. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 30-71.

¹⁷⁹ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 246-250.

Evrensel ya da ölümsüz yazarlar, kolektif yerleri uzam ve zaman içinde özellikle yaygın olan yazarlardır. Ve kendi klan kardeşlerini ya da çağdaşlarını daha uzakta ararlar. Biz 20. yy insanı için Moliere hala gençtir. Çünkü onun dünyası hala yaşıyor, onunla hala ortak bir kültürümüz var, çünkü komedisi hala oynayabilir, çünkü onun alaycılığı bizim için hala geçerli ama çember daralıyor ve Moliere'in Fransa'sı ile ortak uygarlığımız öldüğü zaman o da ölecek.¹⁸⁰

Bu nedenle yazar ve okuyucu arasındaki ortak kültür, ortak dil ve okuyucunun kendini eserde bulması son derece önemli bir durumdur.

Eserin hangi kitleye hitap ettiği bu konuda önemlidir. Aslında eserin kalitesini okuyucu kitlesi belirler. Yine okuyucunun kalitesini de okuduğu eserler belirler. Okuyucu da belli bir kültür içinde, belli bir toplumda doğmuş, belli bir eğitim görmüş, belli bir karaktere sahip kişidir. Bu nedenle okuyucu kendisiyle ve toplumuyla özdeşleştirdiği eserleri tercih eder. Kendi yaşamından ve yaşadığı dönemden paylar çıkartan okuyucu edebiyata ve o esere daha çok bağlanır. Bu konuda okuyucunun eserde kendini ve toplumunu bulması eserin yaşaması ve nesillere aktarılması adına önem taşımaktadır. Başarılı bir eser de okuyucunun beklentilerini karşılayan bir eserdir.

Okur edebiyatın muhatabıdır. Dahası edebiyatın görünür hale gelmesinin imkânıdır.¹⁸¹ Michaud'a göre de, edebiyat kendi içine kapanmaz, edebiyat sadece edebiyatı yaratan kişilerin kullanımına mahsus değildir. Oluşturduğu ve bir dereceye kadar kendisini oluşturan, az veya çok geniş, az veya çok dağınık bir kitleye hitap eder.¹⁸² Yazarın nihai amacı da eserin okura ulaşmasını sağlamaktır. Çünkü yazar önce kendisi daha sonra hitap ettiği topluma ulaşması için eserler verir.

Bütün yazarların yazdıkları sırada bilinçlerinde bir okuyucu vardır. Bu okuyucu da kendilerinden başkası değildir. Bir şey başkasına söylenmişse o zaman tümüyle söylenmiş olur ki bu da yayımlama eylemidir. Böylelikle yazar kendi okuyucusuyla karşılıksız olmayan bir diyaloga başlar. Bu diyalog heyecanlandırıcı, inandıran, bilgi veren, avutan, özgür kılan, hatta umutsuzluk bile veren bir diyalogdur. Yapıtın işlevsel olduğu da bu diyaloglarda geçen rastlantılar olduğu zaman anlaşılır. Edebi başarı bu rastlaşmada yatar. Bu yüzden yazarlar, kendi okuyucu ideolojisinin tutuklusudurlar. Bunu kabul edebilirler, değiştirebilirler, kısmen ya da bütünüyle

¹⁸⁰ Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (1992), 111.

¹⁸¹ Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, 39.

¹⁸² Michaud, *Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması*, 66.

reddedebilirler ama bundan kaçamazlar.¹⁸³ Escarpit bu duruma Shakespeare'in piyeslerini örnek vermiştir; Shakespeare piyeslerinde hayaletleri ve büyücüleri kullanır. Bu durumu yorumcular gerilimi arttırmaya yönelik olduğunu söylese de Shakespeare'in hitap ettiği okuyucular (20. yy Batılı aydınlar) doğaüstü şeylere doğal olarak inanıyorlardı.¹⁸⁴ Shakespeare'in eserleri gibi birçok edebi eser kendi döneminde okunduğu kadar ileriki dönemlerde de okunmaya devam etmiş. Burada da yazarın hem sanatının evrenselliğini hem de yeni okuyucu kitlenin eseri kendine göre yorumlayıp okuduğu görülmektedir.

Moran, edebi eserlerin analizlerinde iki önemli kategoriye ele almaktadır; tematik ve biçimsel. Moran'a göre, her iki kategori iç içe olup birbirinden koparılmamalıdır. Edebiyat sosyolojisi eseri sadece tematik boyutta ele alınırsa alanını kısıtlar. Oysaki Lukacs gibi biçimin toplumsal olduğunu savunan eleştirmenle de; biçimsel dönüşümler de toplumsal, siyasal, ekonomik yapıyı ele alabilir. Bu nedenle biçim bütünüyle dış dünyadan ayrı bir şekilde sadece edebiyatın kendi ikliminde oluşmaz.¹⁸⁵ Lukacs biçimin sosyolojik boyutunu tam olarak şu şekilde ifade eder:

Biçim sadece dolayımlayıcı bir unsur olarak, yazar ile alıcısı birbirine bağlayıp edebiyatı toplumsal bir olgu haline getiren bir ilke olarak değil, biçimlenecek malzeme ile olan ilişkisi bakımından da sosyolojiktir. Eserde biçim, kendisine konu olarak verilen hayatı kapalı bir bütün oluşturacak şekilde düzenleyen, bu hayatın zamanlarını, ritimlerini, dalgalanmalarını, yoğunluklarını ve akışkanlıklarını, sertliklerini ve yumuşaklıklarını belirleyen; önemli saydığı duyumları vurgularken daha az önemli olanları geriye iten; bazı şeyleri ön plana, bazı şeyleri fona yerleştirerek düzenleyen unsurdur. Her biçim hayata dair bir değerlendirme, bir yargıdır. Biçim en temelde aslında her zaman ideolojidir, gücünü ve etkisini de buna borçludur.¹⁸⁶

Böylece edebi eserlerin analizlerinde biçim arayışları edebiyat sosyolojisi alanına da girmiş sadece edebiyatta değil toplumsal alanda da yerini bulmuştur.

Edebiyatı, sosyoloji penceresinden değerlendirmek dikkatli bir okuma gerektirir. Çünkü edebi eserin lirik ve mecazi durumu sosyolojik anlamlara dönüştürülmeye karşı dirençli olabilir. Bu durumu göze almak oldukça güçtür. Fakat

¹⁸³ Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (1992), 99-103.

¹⁸⁴ A.g.e., 103.

¹⁸⁵ Köksal Alver, "Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26 (2011), 70.

¹⁸⁶ Franco Moretti, *Mucizevi Göstergeler*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 20.

mantıklı incelemede açık olanla lirik olan arasındaki ilişki de bir anlam, yorum ilişkisidir. Edebiyatın sosyolojik anlatım yoluyla sosyal dünyaya ilişkin öngörüler kazandıran yolları açtığını tespit etmek verimli bir mekanizmayı kullanmak demektir.¹⁸⁷ Bir edebiyat sosyolojisi incelemesi ne kadar kaliteli ve verimli olursa ancak o kadar bir sosyolojik analiz yapılmış olur. Kahramanlığın, aşkın, doğanın, şiddetin ve çoğu şeyin sanatsal olarak ele alındığı edebiyatta doğru noktalar sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınırsa ortaya olması gereken bir edebiyat sosyolojisi çıkmış olur.

Bu bağlamda L. Lowenthal edebiyat sosyologlarının görevinin; yazarın hayali karakterlerinin yaşadıklarını, bunların yaşandığı ortamların neşet ettikleri tarihsel şartlar ile ilişkilendirmektir. Edebiyat sosyoloğu, kişisel tematik sorunsalları ve söylemsel araçları toplumsal sorunsallara dönüştürmekle yükümlüdür.¹⁸⁸ Bunu yaparken de belirli dönemlerin tarihlerini bilmek önemlidir. Tarih bilindiğinde o dönemin şartları hakkında daha doğru bir bakış açısı sağlanabilir.

2.3. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Sosyoloji uzun bir süre edebiyattan uzak kalarak edebi eserlerin üzerinden toplumu ele almamıştır. Edebiyatı sadece sanata atfederek edebiyat üzerinden sosyoloji yapılamayacağı düşünülmüştür. Belirli edebi eserlere atıfta yapılırsa dahi ayrıntısına girilmeden yapılmıştır.

Örneğin; Marks ve Engels edebi sorunları ele alırken son derece tedbirli davranarak ele almışlardır. Sosyolojik bir sanat kuramını ilk olarak ortaya atan Plekhanov da edebiyatı yeterince ele almamıştır.¹⁸⁹ 19. yy.da Auguste Comte ve Herbert Spencer, 20. yy.da da Emilie Durkheim ve Max Weber gibi sosyologlar, ara sıra kurgusal edebiyata atıfta bulunsalar da sadece sosyal yapıyı incelemek için tercih ettikleri edebiyatı genel anlamda ikinci plana atmışlardır.¹⁹⁰

Edebiyat sosyoloji tam anlamıyla edebiyat eleştirmenleri ve tarihçilerin, sosyolojik yöntemleri kullanarak sosyolojik sorunlara cevap aramaya çalıştıkları zaman

¹⁸⁷ Austin Harrington, "Sosyal Dünyanın Edebiyat Yoluyla Kavranması: Robert Musil'in Niteliksiz Adam Romanı Üzerine Sosyolojik Düşünceler", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 215-216.

¹⁸⁸ Swingwood, *Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar*, 120.

¹⁸⁹ Robert Escarpit, "Edebiyat Sosyolojisi", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul, İz Yayınları, 2018), 79.

¹⁹⁰ Swingwood, *Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar*, 119.

ortaya çıkmıştır. Eleştirmenler bu sorunlara cevap ararken yazar ve edebi eser üzerinden gidilmiş fakat okuyucu kitlesi üzerinde fazla durulmamıştır.¹⁹¹ Her ne kadar toplumun sorunlarına cevap arasalar da sosyolojik bakış açısıyla eserleri inceleyemediklerinden seslerini duyuramamışlardır. Bir edebiyatın sosyolojisini yapabilmek için sosyoloji eğitimi, toplumu tanıma, toplumun sorunlarını bulma ve onları ele alıp inceleme bilgisi gerekmektedir. Ayrıca edebi eserlerin topluma olan etkisini ve toplumun edebi eserlere olan etkisini göz ardı ederek inceleme yapmışlardır.

Edebiyat ve sosyolojisi toplumu incelemek ve toplumu anlamak için birbirinden ayrı alınacak disiplinler değildir. İkisi de insanı ve sosyal yaşamı ele almaktadır. Sosyoloji biliminin din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, ekonomi sosyolojisi, aile sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, iletişim sosyolojisi gibi alt dalları sayesinde toplumsal incelemeler yapılırken birinci kişinin kaleminden inceleyebileceği edebi eserler, yazar ve okuyucu incelenerek de edebiyat sosyolojisi alt dalı kurulmuştur. Edebiyat sosyolojisi sayesinde de geçmiş dönem ya da bulunan dönem toplumunun analizi, tarihsel gelişimi, toplumun değişimi, toplumun yapısı analiz edilmiş olur.

Edebiyatın sosyolojiye girmesi 19. yy.ın düşünürleriyle birlikte olmuştur. Toplumsal kurumları edebiyat sayesinde coğrafya, ulusal özellikler, gelenekler ve siyasal yapıya bağlı olarak açıklamaya çalışmışlardır. Özellikle edebiyat sosyolojisinin temelleri Fransız düşünürler tarafından atılmıştır. Bu düşünürlerden ilk olarak kabul edilen Louis de Bonald edebiyatı ‘yaşanan çağa tutulan bir ayna’ olarak gördüğü için edebi eserleri incelemiştir. Bu nedenle ülkenin ulusal edebiyatına dair eserlerin okunması o ülkenin insanları hakkında fikir sahibi olunabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda edebiyat, madalyonun diğer yüzünü göstererek aile ilişkilerini, sınıf çatışmalarını, boşanma trendlerini, nüfus kompozisyonlarını doğrudan yansıtmaya görevi görür.¹⁹²

Madame de Stael’in 1800’lerde yazdığı Türkçe’ye ‘*Edebiyata Dair*’ adıyla çevrilen eseri edebiyat sosyolojisinin ilk metni olarak kabul edilmiştir.¹⁹³ Bu eserde Stael amacını “*Dinin, adetlerin, kanunların edebiyat üzerinde, edebiyatında din, adetler*

¹⁹¹ Escarpit, “Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver, 80.

¹⁹² Mustafa Kemal Şan, “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 147.

¹⁹³ Cemil Meriç, “Edebiyat ve Sosyoloji”, *Hisar Dergisi*, S. 83 (1970): 8.

ve kanunlar üzerinde ne gibi tesiri olduğunu incelemeyi kendime hedef tuttum”.¹⁹⁴ diyerek ifade etmiştir. Stael’in çalışmaları kendisinden sonra gelecek olan birçok edebiyat sosyoloğuna öncülük etmiştir.

Stael’e göre Homeros’tan bugüne kadar edebiyat eserleri incelendiğinde insanın ve toplumun nasıl geliştiği hakkında fikir sahibi olunabilir. Bu nedenle Stael edebiyat sosyolojisinin hedefini insan yetilerinin kaydettiği gelişim sürecini öğrenme olarak belirlemiştir. Ayrıca Stael, edebiyatın gelişmesini düşünce özgürlüğüne bağlayarak hem sosyal bilimciler hem de sanatçılar tarafından kabul görmüştür. Aristoteles’in *mimesis* (taklit) kavramından dolayı her sanat eserinin toplumu yansıtan bir *ayna* olduğu fikri benimsenmiştir. Sanat eserinin de toplumu yansıttığı düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁵ Bu nedenle Stael yansıtma kuramını benimseyerek edebiyat sosyolojisi üzerinde durmuştur.

Madame de Stael ile aynı dönemde yaşamış olan Herder de edebiyatı sosyolojik anlamda inceleyen düşünürlerdendir. Herder, Stael’den farklı olarak “*Belirli edebiyatlar neden belli başlı yerlerde ortaya çıkmaktadır?*” sorusu üzerine yönelmiştir. Bu soruya cevap verebilmek için iklim, ırk ve politik yapının incelenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹⁶

Edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiyi açıklayan bir başka Fransız düşünür ise François Guizot’tur. ‘*Shakespeare Üstüne İnceleme*’ eserinde Guizot, edebi eserlerin toplumsal tarihinin bir ürünü olduğunu ve eserde toplumdaki çok şey barındırdığını savunmuştur. Çünkü öncelikle yazar o toplumun bir çocuğudur. Eğer herhangi bir akım çağını doldurduysa, bunun en temel nedeni anlattığı toplumun değişmesi ya da var olmamasıyla ilgilidir.¹⁹⁷

Edebiyat eleştirisini en başarılı şekilde bilimsel bir temele oturtan metodolojisini edebiyat sosyolojisi alanına yerleştiren düşünür ise şüphesiz 19.yy eleştirmeni ve sosyoloğu Hippolyte Taine’dır. Taine edebi eseri incelerken edebiyat fenomeninin ortaya çıktığı ‘ırk’ı yani milleti ve kültürü, sonra fenomeni ortaya çıkaran ‘muhit’i yani sosyal çevreyi, en son olarak da fenomenin ortaya çıktığı ‘an kuramı’ni

¹⁹⁴ Stael, *Edebiyata Dair*, 1.

¹⁹⁵ Sağlık, *Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi*, 315.

¹⁹⁶ Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, 149.

¹⁹⁷ Jean Freville & Georgi Plehanov, *Sosyalist Açından Toplum, Sanat ve Eleştiri*, çev. Asim Bezirci (İstanbul: Yön Yayınları, 1991), 117.

yani o dönemin zamanını göz önünde bulundurur.¹⁹⁸ Taine ise yöntemini şu şekilde ifade eder:

İzlemeye çaba harcadığım çağdaş yöntem özellikle insan eserlerini, niteliklerinin belirlenmesi sebeplerinin araştırılması gereken olaylar ve ürünler olarak görmekten ibarettir. Böylece anlaşılan bilim ne yasaklayıcı ne de affedicidir: Yalnızca belirler ve açıklar. Kimi vakit portakal, kimi vakit çam, kimi vakitte kayın ağacını ilgiyle inceleyen bitki bilim gibi hareket eder. Esasında bu bilim bitkilere değil de insan eserlerine uygulanan bir çeşit bitkibilimdir.¹⁹⁹

Denilebilir ki Taine edebiyat eleştirisi yapmak için birçok araştırma içine girmiştir. Ve bu durumu ırk, çevre ve zaman kategorileri halinde incelemiştir. Edebi eser ortaya çıkarken hangi ülkede ortaya çıktığı önemlidir. Çünkü ırk denilen şey kalımsal olarak zihniyeti belirlemektedir. Böylelikle ırk sayesinde kültür hakkında da bilgi edinilir. Toplumun nereden geldiği, hangi şartlarda nasıl yaşadığı gibi soruların cevapları yine ırk sayesinde bulunabilir. Çevre de edebi eserlerin ortaya çıkışında yazarın etkilendiği ve bağlı olduğu boyuttur. Sosyal çevreden dolayı yazarın fikirleri, ideolojileri, ele alacağı konular şekillenmektedir. Bu nedenle eserin ortaya çıktığı çevre göz önünde bulundurulmalıdır. Son olarak edebi eserin yazıldığı tarih, dönemin toplumu hakkında çoğu bilgiyi veren boyuttur. Bu nedenle tarih bilincinin ve tarih bilgisinin ön planda olması gerekir. İçinde bulunduğu dönemin tarihsel boyutu edebi esere yansır. Çünkü yazar bulunduğu zaman üzerinden eserlerini üretir. Edebiyat incelemesinin bu üç kategoriyle sınırlandırılması sosyolojik incelemeyi daraltsa da zamanla gelişen edebiyat sosyolojisi alanını daha da genişleterek toplumu edebiyat üzerinden çok boyutlu şekilde ele almaya çalışmıştır.

Robert Escarpit, her ne kadar Taine'nin edebi eseri anlamak için ortaya attığı görüşleri dönüm noktası olarak kabul etse de eksik olduğunu belirtmiştir. Escarpit, ırk, çevre ve zaman şemasını karmaşık, zayıf ve eksik bularak eleştiri getirmiştir. Fakat Taine'den sonra edebiyat tarihçileri ve edebiyat eleştirmenleri dış koşulların özellikle de toplumsal koşulların edebiyat çalışmalarını etkilediğini söylemişlerdir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Sağlık, *Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi*, 315.

¹⁹⁹ J. C. Carlaui & J. C. Fillox, *Edebi Eleştiri*, çev. A. Hümevra Çakmaklı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 36.

²⁰⁰ Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (1992), 11.

19.yy sonlarına doğru Hermeneutiğin kurucusu olan Wilhelm Dilthey de edebiyat ve toplum ilişkisini inceleyerek edebiyat sosyolojisine katkıda bulunmuştur. Dilthey'in asıl ilgilendiği alan tarih ve kültür tarihi olmasına rağmen sanatın konularına da uzak kalmayarak edebi eserlerin içeriğinin kültürü ve tarihi dönemi yansıttığını söylemiştir.²⁰¹ Bu durum ise Dilthey'in yorumlama sanatından ve hermeneutik bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Dilthey, Shakespeare'in eserleri ile yaşadığı toplum arasında bir bağ kurmuştur. Dilthey'e göre Shakespeare Rönesans ve reform çağının etkisi altında eserlerini vermiştir. Derinlemesine yapılan bir inceleme eserde çağın etkisini göstermektedir. Othello, Machbet, Hamlet, Kral Lear ve diğer karakterler o toplumun şartları altında vücut bulmuştur.²⁰² Ayrıca Dilthey roman için "*Koşullu ve karmaşık yaşamı en dolu, en uç, en ayrıntılı ve en incelikli bir şekilde ama aynı zamanda fiziksel bağlantılar ve bu bağlantıların türevi olarak psikolojik/toplumsal bağlantılar çerçevesinde tasvir etme formudur*".²⁰³ diyerek romanın toplumsal bir olgu olduğuna değinmiştir. Çünkü roman toplumdan ayrı düşünülüp incelenemez. Hayat denilen şey sayesinde edebiyat var olmuştur. Tüm yazarlar da bu hayatın içinde düşüncelerini, davranışlarını ve hayallerini oluşturup şekillendirirler. Denilebilir ki Dilthey için de asıl sanatçı dönemini eserlerine yansıtabilen kişidir. Sanatçı döneminin aile yapısını, dinini, siyasetini, ekonomisini ve tüm kurumlarını eserlerinde barındırdığı sürece sanatçıdır. Böylece sanatçının da kendini toplumdan uzaklaştırmadığı ve toplumla iç içe olduğu görülür. Çünkü okuyucu edebi eserde kendisinden ve toplumundan bir şeyler görmek ister. Okuyucuyla sanatçının eseri özdeşleştiği sürece sanatçı hem toplumda hem de edebiyatta yer edinerek adını duyurur.

Edebiyat sosyolojisinin gelişmesi 20.yy.da Marksist düşünce akımı etkisiyle güçlenmiştir. Marksistler de edebiyatı ve sosyal hayatı ilişkilendirerek edebiyat sosyolojisine katkı sağlamışlardır. Marksistler, sanat eserlerini belirli hayat şartlarını gerçekçi bir tutumla yansıtmaları açısından incelemişlerdir.²⁰⁴

Marks ve Engels Marksist kuramın kurucuları olmasına ve edebiyatla da

²⁰¹ Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, 151.

²⁰² Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 55-57.

²⁰³ Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, 153.

²⁰⁴ A.g.m., 154.

ilgilenmelerine rağmen edebiyata ve sanata dair herhangi bir kuram ve eser oluşturmamışlardır. Marks felsefeye yönelip *Kapital*'i yazdıktan sonra Balzac ile ilgili çalışma planlamış olsa bile bunu gerçekleştirememiştir. Bu nedenle hem Marks'ın hem de Engels'in edebiyat ve sanatla ilgili geniş bir kaynak bırakmamışlardır.²⁰⁵ Yazar metni, çağdaş toplumsal gerçekliğin doğasını gerçekçi bir bakış açısıyla aktarmalıdır. Bu nedenle Marks ve Engels hem sosyalist olan hem de burjuva devrimine karşı olan yazarların eserlerine hayran kalmışlardır. Bunun en iyi örneği Engels'in Zola'ya tercih ettiği Balzac'tır. Zola devrimci amaçlara bağlı iken Balzac krallık yanlısı bir ideolojinin savunucusudur.²⁰⁶ Balzac'ın kral yanlısı olması tarihsel gerçekliği yansıtmasına engel olmamıştır. Bu nedenle eserlerinde yeri geldiğinde soylulara sert bir eleştiri de getirmiştir. Bu durum da Balzac'ı önemli bir edebiyatçı yapan yönüdür.

Marksist kuramını sistemli bir estetik kuram biçimine getiren Georgi Plehanov ise, sanatın doğuşu, sosyal sınıflarla, sanat eserleri arasındaki ilişki, estetik, zevk gibi sorunlar üzerine eğilmiş, maddi ve ekonomik nedenlerle açıklama ilkesine göre sorunları açıklamaya çalışmıştır.²⁰⁷ Plehanov'a göre “*Sanat ürünleri, toplumsal ilişkilerden doğan olgu ya da olaylardır. Toplumsal ilişkilerin değişmesiyle insanların estetik beğenileri ve sanatçıların eserleri de değişir. Belirli bir toplumsal dönemin insanı, hep bu dönemin zevklerini belirten sanat ürünlerine yakınlık gösterir*”.²⁰⁸ Denilebilir ki bir eser edebi ve sanat anlamında ne kadar iyi olursa olsun politik anlamda yarar sağlamıyorsa eserin değeri azalır. Politik anlamda değer sağlaması için de toplumu ele alırken ‘gerçekçi’ bir tavır sergileyerek yapmalıdır. Yazarın kaygısı estetik değil daha çok topluma fayda sağlaması olmalıdır. Bu durumda esere sosyolojik boyuttan bakılması gerekmektedir. Böylelikle sosyoloji edebiyatın içine girmiş olur.

Plehanov'un bu görüşleri edebiyatta 1934' te ‘toplumcu gerçekçilik’ kuramını ortaya çıkarmıştır.²⁰⁹ Bu kurama göre sanat toplumu yansıtır. Yazar, toplumu diyalektik materyalizmin tarih çizgisi üzerine yerleştirerek sosyal gerçekliği yansıtmaktadır. Her dönemin sosyo-ekonomik yapısı farklı olduğu için de her sanatın kendine göre bir biçimi vardır. Toplumsal gerçekçilik kuramının önemli

²⁰⁵ Murat Belge, *Marksist Estetik* (İstanbul: Birikim Yayınları, 1997), 29.

²⁰⁶ Janet Wolff, *Sanatın Toplumsal Üretimi*, çev. Ayşegül Demir (İstanbul: Özne Yayınları, 2000), 86.

²⁰⁷ Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, 158.

²⁰⁸ Jean Freville & Georgi Plehanov, *Sosyalist Açıdan Toplum, Sanat ve Eleştiri*, 47.

²⁰⁹ Fisher Ernest, *Sanatın Gerekliliği*, çev. Cevat Çapan (İstanbul: Payel Yayınları, 1995), 106.

temsilcilerinden biri de Georg Lukacs'tır. Edebiyat teorisine dair görüşlerini; *Roman Kuramı, Çağdaş Gerçekliğin Anlamı, Avrupa Gerçekçiliği, Estetik* adlı eserlerinde çalışmıştır. Lukacs'a göre yazar içinde yaşadığı toplumun ve dönemin iç yapısını kavrayarak o dönemin tipik özelliklerini belirler. Bu nedenle yazar sosyal gerçekliği yansıtırken tipik olanı yakaladığı sürece edebi eserin değeri olur.²¹⁰

Toplumcu gerçekçilik kuramına Lukacs'ın açtığı yoldan devam eden bir başka Fransız sosyolog ise Lucien Goldmann'dır. Kültür sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisinde önemli çalışmalarıyla adını duyurmuştur. *Towards a Sociology of the Novel (Bir Roman Sosyolojisine Doğru)* adlı eserinde romanı yeni değerlerin oluşumunda araç olarak kabul etmiş ve edebiyat sosyolojisini bilimsel araştırma sahasına dahil etmiştir. Goldmann'a göre roman hayatın bir öyküsüdür ve zamanının toplumunu yansıtmıştır. Goldmann 'genetik yapısalcılık' olarak adlandırdığı kendi kuramını oluşturmuştur. Bu kuramla eski yansıtma kuramlarından kopmuş ve edebi eserleri bireysel çabanın ötesinde toplumsal bilincin bir etkinliği olarak tanımlamıştır.

211

1960'lı yıllardan sonra Goldmann'la birlikte Marksist edebiyat sosyolojisi, edebi eseri toplumsal yapıyı yansıtan bir fenomen olarak görmemeye başlamıştır. Bu yaklaşımı ortaya çıkaranlar; Louis Althusser, Pierre Macherey ve Terry Eagleton'dir. Bu düşünürler edebiyatı toplumun bir yansıması olarak kabul etmeyip edebiyatın bir üretim faaliyeti olduğunu savunurlar.²¹² Althusser, edebiyatın ideolojiyi ham madde olarak kullandığını şu şekilde belirtmiştir: “*Onu kendine özgü yollardan işleyip dönüştürerek yeni bir ürün veren bir pratiktir. Bu bakımdan edebiyatı salt yansıtıcı bir ayna olarak görmek yanlıştır. Edebiyat bir üretdir ve ürettiği şey de ‘dönüştürülmüş’ görünürlük kazanmış ve dolayısıyla kendini ele vermiş ideolojidir*”.²¹³ Althusser'in bu düşüncesi Marksist kurama farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Macherey'in eleştiri kuramının temelinde edebiyat ve ideoloji ilişkisi vardır. Macherey edebi eserin en başta 'kurgusal' olma özelliğine vurgu yaparak bir ideolojinin açıklaması ya da yazarı ve toplumu yansıtan bir ayna olarak görülemeyeceğini

²¹⁰ Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, 159-160.

²¹¹ A.g.m., 162-163.

²¹² A.g.m., 168.

²¹³ Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, 66.

savunur.²¹⁴ Macherey edebi eserlerin özellikle romanın kurgusal özelliği unutulmuş toplumun yansımasıdır denildiğini söylemiştir. Kurgu olan bir eser de ne kadar toplumu ve yazarı gerçekçi bir şekilde aktarabilir. Fakat her ne kadar roman kurgusal olsa dahi yazar kendini toplumdan sıyırmadan eserlerini yazar. Bu durum ince bir çizgiden ibarettir. Edebiyat sosyologları da tüm bu durumları göz önünde bulundurarak eser incelemeleri yaptıklarında ortaya çıkan sonuç doğru olacaktır.

Marksist anlayışın tam tersi anlayışı savunarak edebiyat sosyolojisine farklı bir bakış açısı kazandıran Karl Mannheim'e göre de "*Sanatçı toplumsal açıdan bağımsız bir anlayışa sahiptir. Sanatçıyı herhangi bir sınıfa bağımlı sayamayız. Hangi grup ve tabakaya yöneleceğine ve hangisini etkileyeceğine sanatçı kendisi karar verecektir*".²¹⁵ 20. yy.ın önemli kuramcılarında Robert Escarpit'de *Edebiyat Sosyolojisi* adlı eseriyle edebiyat sosyolojisine büyük katkıda bulunmuştur. Escarpit edebiyat sosyolojisi incelemesi yapılırken eser, yazar, okuyucu ve basım unsurlarını ele alarak ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹⁶

1970'li yıllarda önemli gelişmeler elde eden postmodern kuramı edebiyat sosyolojisinde görmek mümkündür. Postmodern kuram edebiyat çalışmalarına yeni bakış açıları kazandırmıştır. Bauman'a göre "*Postmodern sanat, gerçekliği denenmemiş olanakların mezarı olarak onaylamak yerine, anlamların ebediyen natamamlığını ve dolayısıyla da imkân alanının özsel tükenmezliğini açığa çıkarıyor*".²¹⁷ Bu durum edebi eserlerde de kendini göstermiştir. Postmodern kurama göre artık toplum ve tarihten uzaklaşarak politik baskıdan kurtularak suskunluğun hâkim olduğu eserler verilmelidir. Postmodernistlerin okuyucuyu bilgilendirmek ya da yönlendirmek gibi kaygısı olmadığı için eserler sadece okuyucunun hayal gücüne bırakılmıştır. Bu bağlamda önemli olan yazarın ne demeye çalıştığı değil okuyucunun ne anladığı olmuştur. Bu durumda eserin sanatının ya da yazarın kaleminin iyi olması değil okuyucunun nasıl etkilendiği önemlidir. Son yıllarda bu durumdan dolayı popüler kültür romanları çoğalmıştır. Oysaki içerik, biçim, tematik ve sanat olarak bakıldığında büyük

²¹⁴ Köksal Alver, *Edebiyat Sosyolojisi, Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 299.

²¹⁵ Sabahattin Güllülü, *Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 34.

²¹⁶ Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (1992), 27-33.

²¹⁷ Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 151.

romanların kalitesinde olamamışlardır. Fakat postmodern dönem, okuyucu ne isterse onu verdiğiinden dolayı da popüler kültür romanlarındaki artış fazlalaşmıştır.

2.3.1. Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi

Türkiye’de edebiyat sosyolojisi çalışmaları daha yakın dönemde gelişmeye başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğunluğu da edebiyatçılar tarafından “edebiyat sosyolojisi” başlığı kullanılmadan yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardan ilki olarak söylenebilecek çalışma Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Bayburtlu Zihni üzerine yaptığı monografik çalışmadır.²¹⁸ Konuya daha sonra dâhil olan Kemal Karpat’ın “*Türk Edebiyatında Sosyal Konular*” isimli kitaptır. Bu eser 1971 yılında Varlık Yayınları’ndan çıkmış bir daha da yeni baskısı yapılmamıştır. Bu nedenden dolayı da kitabı bulup okumak çok mümkün gözükmemektedir. Bu eserlerden sonra Cemil Meriç, Edebiyat ve Sosyoloji ilişkisinden bahsetmektedir.²¹⁹ Hisar Dergisi’nde yayınlanan bu yazı Kırk Ambar isimli eserine alınmıştır. Bu gün ise Türkiye’de bu alanda çalışma yapan isimlerden biri de Köksal Alver’dir. Edebiyat sosyolojisi alanında Türkiye’de yapılan çalışmaların yetersizliği, edebiyatçıların sosyolojik perspektifi elde etmek için uğraşmaması, sosyoloji öğrencilerinin de verilen eğitimle tabakalaşma, siyaset, kent, göç, kadın, aile gibi belirli konulara yoğunlaşması edebiyat sosyolojisi alanında çalışmaların az olmasına neden olmuştur. Yine bu alanda gerek yüksek lisans çalışmaları, gerekse doktora çalışmaları devam etmekte, edebiyat ve sosyolojinin gittikçe sıkılaştan bir ilişkisi gözlemlenmektedir.

Edebiyat ve toplum ilişkisi çeşitli biçimlerde mümkün olagelmiştir. Karpat, Türkiye’deki edebiyat-toplum ilişkisini açıklarken edebiyatı toplumsal olana yönlendirme düşüncesinin devlet/hükümet desteğiyle 1932-1934 yıllarında Kadro Dergisi ise yapılmaya başlandığını ifade etmiş ve burada amacın ülkenin gerçeklerine göre Cumhuriyet için bir kurucu, temelli bir felsefe oluşturmak olduğunu ifade etmiştir.²²⁰ Bu dönemdeki yayımcılardan biri olan Yakup Kadri’nin köy yaşantısının yoksulluğunu, insan ve toplum durumunu anlattığı Yaban romanı buna örnek gösterilebilir. Karpat’a göre 1940 yılına kadar edebiyat aydınının hâkimiyetinde olmuş ve

²¹⁸ Hıdır Önür, “Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 42. (2017): 177.

²¹⁹ Meriç, *Kırk Ambar*, 433.

²²⁰ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 99.

köylünün edebiyat üzerinde sözü geçmemiştir. Halkevlerinin tüm çabalarına rağmen köylü edebiyat çalışmalarıyla ilgilenmemiştir.²²¹

Köksal Alver ise edebiyat ve sosyoloji alanındaki çalışmaların temelini açıklarken; edebiyatın önemli bir kurum olduğunu, toplumsal ilişkilerde öncü bir rol oynadığını, edebiyatçı ve sanatçıların önemli bir sosyal konumlarının olduğunu belirtir, bu kadar önem atfedilen bu alan ve alandakilere ise sosyolojik yönden irdelenmesinin sınırlı şekilde gerçekleştiğini belirtir. Alver, makalesinin devamında; Türkiye’deki edebiyat sosyolojisinin bir disiplin olarak 20. yy.ın ikinci yarısından itibaren uygulamaya geçtiğini, bu çalışmaların da genellikle iki ana damar içinde gerçekleştiğini ifade eder.²²² Alver’e göre bu iki damar “İlki, edebiyat ile toplumsal alan arasında ilgi kurarak sosyolojik okuma/sosyolojik eleştiri gerçekleştiren çalışmalar; diğeri ise bir bilimsel disiplin ve araştırma alanı olarak varlık kazanan, belli yöntem ve bakış açısına ulaşmış edebiyat sosyolojisi çerçevesinde yapılan çalışmalar”²²³ olarak ifade edilmiştir.

1965-1966 öğretim yılında Sosyoloji bölümlerinde ders olarak okutulan edebiyat sosyolojisiyle ilgili olarak bu dönem de ciddi çalışmalar görülmektedir. Nurettin Şazi Kösemihal tarafından edebiyat sosyolojisini tanıtan yazılar yazılmış ve öğrencilerine yaptırdığı tezlerle de Türkiye’deki bu disiplinin temelini atmıştır. 1968’de de Robert Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* adlı eserinin Türkçeye çevrilmesi edebiyat sosyolojisine ciddi katkı sağlamıştır.²²⁴ Edebiyatın üniversitelerde sosyolojiye girmesi zamanla edebiyat üzerinden çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’deki belli başlı üniversitelerde ise edebiyat odaklı kültürel çalışmaları görmek mümkündür. Melezlik, dişilik, taklit, ırk, sosyalizm, egzotizm, İslam gibi izlekler, Edward Said, Ahmet Mithat, Rezaizade Ekrem, Nazım Hikmet, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sezai Karakoç, Kemal Tahir ve Orhan Pamuk’un eserleri üzerinden tartışılmaktadır.²²⁵ Bu durum, edebi eserlerden faydalanılarak toplum üzerinde nasıl incelemeler yapıldığını göstermektedir.

²²¹ A.g.e., 105

²²² Alver, *Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, 343-354.

²²³ A.g.m., 343-354.

²²⁴ Sezai Coşkun, “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 8 (2006): 407.

²²⁵ Işıl Gökçürk, *Kültür Sosyolojisi Kültürel Çalışmalar ve Toplum Bilimlerinin Yeniden Biçimlenmesi* (İstanbul: Doğu Kitapevi, 2016), 327.

2.4. ROMANIN SOSYOLOJİK DİLİ

Edebiyat alanında önemli bir yere sahip olan roman, toplumun kültürünü, ekonomisini, konumunu, siyasetini gibi toplumsal yapıya dair bilgileri yansıtmaktadır. Yazar toplumun içinden gelen bir bireydir. Toplumun kültürünü yansıtan birey düşüncelerini ve ait olduğu toplumun yapısını roman sayesinde okuyucuya sunmaktadır. Bu bağlamda romanın analizi bir nevi toplumun analizidir. Romanı da sosyolojik açıdan analiz etmek ise romana sosyolojik açıdan bakmayı gerektirmektedir.

Roman, dışardan ithal edilen bir kavram olarak, Türkçeye olduğu gibi aktarılan bir edebi türün adıdır. Dünya dillerinde ise farklı isimlerle anılır; “*İngilizcede kullanılmakta olan ‘nouvel’ sözcüğü, bunun en yaygın örneğidir. Farsçada da roman yerine bazen ‘dâstân’ sözcüğü kullanılmaktadır. Romanın Arapçadaki karşılığı ise ‘rivâye’dir*”.²²⁶ Roman, dünya çapında yaygınlık kazanmış, kabullenilmiş ve bu gün dahi her yıl yüzbinlerce farklı eserin üretildiği bir tür olarak edebiyatın ana türlerinden biri olagelmiş ve olmaya da devam etmiştir. Bu türün bu kadar yaygınlık kazanması, içerisine dahil edilen unsurların, konunun, içeriğin, anlatım tarzının ve ortaya çıktığı ortam gibi nedenler sayılabilir. Roman tür olarak çeşitli ayrımlara tabii tutulmaktadır. Bunlar; aksiyon, gerilim, polisiye, bilim-kurgu, fantastik, mizahi, aşk, tarihi, toplumsal, psikolojik, ideolojik, çizgi, sosyal, otobiyografik ve nehir gibi alt kategoride romanlardır.

Romanlar, Marksistleri avam halkın üst ve alt yapı ile ilişkisine dair sorunlarla baş başa bırakırken ileri idealistlere de yabancılaşma ve benliğinden uzaklaştırılma olgusunun diyalektik etkenlerinin açıklanmasına ilişkin durumları bırakır. Sosyologlar içinse roman, muhalif tarafın bir eylemi, sorunsal doğurmayan bir faaliyetten ibarettir.²²⁷ Fakat roman bunlardan daha fazlasıdır. Sosyoloji gibi romanlar da siyasal, ekonomik, toplumsal, dini, askeri yapıların ele alan bir tür olarak görülebilir.

Roman, gerçeklik ile kurmaca arasında gidip gelen bir tür olarak bu gün hala okunurluğu çok fazla olan bir tür olarak gözükmemektedir. Adeta bir illüzyon gibi gerçeği

²²⁶ Mehmet Kahraman, “Türk Romanının Derin Kökleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 775 (t.y.): 37.

²²⁷ Trevor Noble, “Sosyoloji ve Edebiyat”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 43.

çok boyutlu olarak gösteren, değiştiren, okuru kendi içine hapseden bir illüzyondur.²²⁸ Romanda anlatılan kişiler, davranışlar, konuşmalar, mekânlar, uydurulan olaylar, fanteziler tasarlanmış olsa da bunlar çevremizde gördüğümüz, duyduğumuz, zihnimizde canlandırdığımız dünyadan alınarak esere işlenmiştir.²²⁹

Romanda insan, birey olarak iç dünyası, bilinçaltı, duyguları, düşünceleri ve hayalleriyle yer alırken, toplumsal olarak da insan, kendini kuşatan kültürel, sosyolojik ve tarihsel olguların içinde gösterilir.²³⁰ İnsanı ve toplumu her yönüyle ele alan romanlar çoğu düşünür tarafından ‘ayna’ ya benzetilmişlerdir. Taine’ye göre “*Roman öyle bir aynadır ki, hayat ve tabiatının bütün yüzleri ondan yansır*”.²³¹ Romandaki başkişi sayesinde romancı aslında döneminin toplumunu anlatır. Ne kadar romanlar hayali bir ürün olsa da toplumsal gerçeklikten vazgeçilerek ortaya çıkmaz. Başkişinin psikolojik durumundan bile toplumsal olaylar ele alınır. Çünkü romancı hayatı, toplumunu, kültürünü, dönemini somutlaştırıp hem kendi dönemine hem de gelecek nesillere hitap etmek ister. Somutlaştırmak isterken de bunu romanı kullanarak yapar.

Romanın tarihi orta sınıfın ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Orta sınıfın meydana gelişi de sosyal ve ekonomik bir değişim olduğu kadar kültürel ve felsefi bir devrimdir. Roman bir milletin temel karakterlerinin ve kültürünün karşılığıdır. İyi romanlar da ancak kendi tarihi, dili, kültürü, karakteri, sorunları üzerine kurmuş bir toplum içinde yazılabilir. Eğer romancı toplumunu anlatırken orada yaşayan insanların tüm insanlarla paylaştığı şeyleri dile getirirse eseri diğer ülke insanların da dikkatini çeker.²³²

Batı’da romanın doğuşu çok incelenmiş bir konudur. Antropologlar ve edebiyat eleştirmenleri romanın kökenini destanlara ve efsanelere kadar götürürken, Marksist eleştirmenler modern romanın doğuşunda burjuvazinin belirleyici olduğunu söylemişlerdir.²³³ Kimi edebiyatçıya göre de sanayi toplumunun getirdiği bir türdür. İlk olarak 16. yy. da Giovanni Boccaccio’nun yazmış olduğu *Dekameron* adlı roman, 16. yy. ın sonlarına doğru da Cervantes’in yazmış olduğu *Don Kişot* (ilk başarılı roman) ilk

²²⁸ Roland Bourneur & Real Quillet, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüş (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1.

²²⁹ Selçuk Çıkla, “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, *Hece Dergisi*, Türk Romanı Özel Sayısı, S. 66/67/68 (t.y.): 115.

²³⁰ Sağlık, *Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi*, 316-317.

²³¹ Mehmet Rauf, *Türk Dili Romanı Özel Sayısı*, S. 154 (Temmuz 1964): 634.

²³² Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 50.

²³³ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 18.

romanlar olarak kabul edilir. Zamanla daha da artan roman türleri Stendhal, Balzac, Tolstoy, Zola, Proust gibi romancılar sayesinde de toplumu ve toplumun sorunlarını ele alarak daha realist bir bakış açısı sergilemiştir. Swingwood'a göre romanlar “*Sosyoloji gibi insanın aile ve diğer kurumlar içindeki rollerini, gruplar ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışma ve gerilimleri tasvir eder*”.²³⁴ Denilebilir ki romanlar da aynı sosyoloji gibi toplumu siyasal, kültürel, ekonomik, dini gibi her yönden ele alır.

Romanlar oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Çünkü toplum değişip geliştikçe roman da gelişip değişir. Romancı hayali karakterlerini bu değişimin içine almak zorundadır ki okuyucu kendinden ve toplumundan bir şeyler bulabilsin. Okuyucu kendisiyle roman karakterleri arasında bir uyum sağlayabilsin. Örneğin; *Tatar Çölü*'nün okuyucusu hem kendisi hem de Teğmen Giovanni Drogo'dur.²³⁵ Bu duruma birçok daha roman ve başkisi örneği gösterilebilir.

Bu bağlamda romancının da görevi insanların davranışlarını temsil ederek tasvir etmektir. Romancı, karakterlerini yaratır ve onların diğerleriyle iletişime geçmesini sağlar. Bu nedenle roman, insanların çevrelerindeki diğer kişilerle ilişki içinde olan kendi kişisel sorunlarını çözmeye çalıştıkları yaşam kesitidir.²³⁶

Romanlar hangi tarzda olursa olsun muhakkak romancının hayal dünyasından ortaya çıkar. Romancıyı hayal kurmaya iten de onun gördükleri, duydukları ve yaşadıklarıdır. Bu durumu Selçuk Çıkla şu şekilde ifade etmiştir:

*Roman karmacadır ve romandaki gerçeklik de kurmaca bir gerçekliktir. Kurmaca gerçeklik, kurmaca eserin kendi içinde tutarlı ve gerçekçi olmasıdır. Roman hayatın gerçeklerini kendi iç gerçekliği hâline getirerek sunar. Bütün realist ve natüralist romancıların gözlemledikleri kişi ve olayları mümkün olduğunca birebir yansıtmadıkları, bu kişi ve olayları gerçeğe benzer olarak vermeye çalıştıkları malumdur. Söz gelişi Stendhal'in Julien Sorel ve Flaubert'in Emma Bovary'sini inceleyen araştırmacılar, onların, nüfus kütüklerinde adları sanları yazılı, başlarından geçen olaylar belli olan, gerçekten yaşamış kişiler olduğunu meydana çıkarmışlardır.*²³⁷

Romancının gördüğü, duyduğu ve yaşadıkları içinde bulunduğu, gözlemlediği toplumdur. Roman ve başkisi Çıkla'nın da bahsettiği gibi hayatın ve toplumun tam

²³⁴ Alan Swingwood, *Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar*, 119.

²³⁵ Dino Buzzati, *Tatar Çölü*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 16. bs (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016), 5.

²³⁶ Francis E. Merrill, “Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 136.

²³⁷ Çıkla, *Romanda Kurmaca ve Gerçeklik*, 116.

kendisi de olabilir. Bu nedenle sosyolog bir toplumu incelemek ve analiz etmek için o toplumun içine girmeden ya da o dönemde yaşamadan da yapabilir. Romanlar sayesinde sosyolog yaşamadığı ve hiçbir zaman yaşayamayacağı geçmiş bir döneme giderek o toplumu kültürel, siyasi, dini, ekonomi, toplumsal, kurumsal yönden inceleme fırsatı yakalar. Dönemin sorunlarına, nereden kaynaklandığına, toplumsal değişime, gelişime daha objektif bir gözle bakabilir. Çünkü incelediği toplum o an için içinde bulunduğu toplum değildir. Toplum bir nevi uzaktan gözlem yoluyla inceler. Francis Merrill de bu konuda “*Romanlar, toplumsal kurum, toplumsal değişim, sosyal hareketlilik, sosyal sınıf, gruplar ve fertler gibi önemli sosyolojik alanlar hakkında geçerli bilgiler almak üzere başvurabileceğimiz yaşayan kaynak eserlerdir*”.²³⁸ diyerek romanları sosyologlar için kaynak olarak görmüştür.

Denilebilir ki roman da ne kadar edebiyatımıza atfedilmişse de sosyolojik açıdan bakıldığında o zamanın toplumunu çözümlenmekte önemli bir yer tutar. Yazıldığı dönemin siyasal, kültürel, ekonomik, sosyal ve tarihi yapısından ayrı düşünülemez. Roman toplum için, hayatlı bir müzedir. Orada, orijinal şahsiyetlerinin canlı heykellerini görülmektedir. Roman toplum için, asırlık vakaları bir saatlik temaşaya sığdırabilen bir sinemadır.²³⁹ Bu bağlamda romanın değişim sürecinde nasıl etkili bir yer kapladığını görülmektedir.

Dönemlere damgasını vuran düşünsel ve siyasal akımlar, toplumsal hareketler, roman dünyasında karşılık bulmaktadır. Herhangi bir düşünsel akıma mensup olan romancı, eserinde ait olduğu yapının paralelinde bir anlatı ortaya koymaktadır. Yahut karşısında yer aldığı farklı yapının eleştirisini gerçekleştirmektedir.²⁴⁰ Bu nedenle romancının bulunduğu dönem ve toplum, değişim sürecindeyse bu yazdığı romanına da yansır. Hatta o dönemdeki genel tartışma zemini içinde yer alan romancı, eseri ile kendi cevabını vermektedir. Her dönemin kendine özgü yapısı ve sorunları olduğu için roman okumalarında o dönem bilinerek incelemeler yapılmalıdır.²⁴¹ Goldmann da romanların yazıldığı dönemin tarihini günü gününe verdiğini “*Çürümüş, bozulmuş, düzey ve değerini yitirmiş bir arayışın tarihidir. Bir başka düzeyde ilerlemiş ve bir başka biçim*

²³⁸ Merrill, *Edebiyat Sosyolojisi*, 139.

²³⁹ Ziya Gökalp, “*Roman*”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 111.

²⁴⁰ Alver, *Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi*, 69.

²⁴¹ A.g.m., 68.

kazanmış, kendisi de çürümüş bir dünyada bozulmamış değerlerin arayışıdır”.²⁴² sözleriyle ifade etmiştir.

Merrill’e göre roman sosyal etkileşim hakkında bilgi madenidir. Shakespeare’in çalışmaları dışta tutulursa *İnsanlık Komedyası* grup etkileşimini anlatan en geniş edebi yapıttır. Balzac’ın romanları üzerine yapılan edebiyat eleştirileri hem çok geniştir hem de sürekli artarak devam etmektedir. Hatta Balzac’ın sosyal etkileşimi fazlasıyla ele aldığı eserlerinden dolayı modern anlamda sosyolog olduğu da kabul edilir. Buna rağmen eserlerinin çok azı sosyolojik kökene sahip eleştirmenler tarafından incelenmiştir.²⁴³ Bu bağlamda bu tür yazarların romanlarından oldukça şeyler öğrenilebilir. Bu durum hakkında Durali Yılmaz da “*Marks çok şeyi Balzac’ın romanlarından öğrendiğini söylerken, Nietzsche de, Dostoyevski’nin romanlarından yararlanarak felsefesini kuruyordu. Toplumlara yön vermek isteyenler de yazılan romanları inceliyorlardı*”.²⁴⁴ diyerek romanların ünlü filozoflar üzerinde ne kadar etkili olduğunu belirtmiştir.

Roman, salt vakit geçirme aracı olarak değil, bu gün sosyolojiden psikolojiye, tarihten müziğe, mimarlıktan ekonomiye değin birçok farklı alanda ve yelpazede eserler üretilen bir üretim haline gelmiştir. Bu nedenle romanların topluma da etkisi yansır. Gökalp romanın topluma etkisini, Halit Ziya Uşaklıgil’in *Mai ve Siyah* romanındaki Ahmet Cemil karakteri, Reşat Nuri Güntekin’in ise *Çalığışu* romanındaki Feride karakteri üzerinden açıklar: “*Servet-i Fünun devrinde birçok genç tıpkı Ahmet Cemil gibi duymaya, düşünmeye yeltendiler. Bunlardan birini gören ‘İşte bir Ahmet Cemil tipi daha!’ derlerdi. ‘Çalığışu’ yazıldıktan sonra da tüm genç kızlar Çalığışu kesildiler.*”²⁴⁵ Bu durum da edebiyatın hayat üzerindeki en büyük etkilerinden biridir. Bu durumun daha trajedik boyutu da vardır. Goethe’nin bunalımlı aşk hikayesini anlattığı *Genç Werther’in Acıları* adlı romanının kahramanı romanın sonunda intihar eder. Romanın tesirinde kalan okuyucular arasında intiharı seçenlerin olduğu kaynaklar arasında yazılmıştır.²⁴⁶ Bu bağlamda romanın hayatı kurtardığı gibi hayatı kaydırma gibi durumu

²⁴² Lucien Goldmann, *Towards A Sociology Of The Novel* (London: Tavistock Publications Limited, 1975), 1.

²⁴³ Merrill, *Bir Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi*, 194-195.

²⁴⁴ Durali Yılmaz, *Romanımız ve İnsanımız* (İstanbul: Kültür Basın-Yayın Birliği, 1985), 6.

²⁴⁵ Gökalp, “*Roman*” *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, 108.

²⁴⁶ Ahmet Oktay, “*Yeni Hayat Üzerine*”, <https://www.liseedebiyat.com/ders-notlari/33-9-sinif-tuerk-edebiyati/1744-yen-hayat-uezerne.html>, [2.01.2019]

da bulunmaktadır.

Roman türü içinde barındırdıklarıyla toplum hakkında bilgi vermesi özelliğinin yanı sıra bir toplumda ya da belli bir cemaatte/cemiyette hangi tür roman ya da yazar okunduğu da o toplum hakkında bilgi verir. Bir toplumun kitapçılarında vitrindeki öne çıkan kitaplar o toplumun en çok tercih ettiği kitaplardır. Tercih edilen kitapların tarzına ve türüne bakılarak toplumun eğitimi ve kültürü hakkında yine toplumun dine, siyasete, tarihe, kurumlara ne kadar bağlı olduğu gibi bilgilere doğru gözlemler ve sosyolojik bakış açısıyla ulaşılabilir. Neden toplumun o romanları ya da yazarları tercih ettiği de edebiyat sosyologların ele alacağı konu olmalıdır. Nasıl ki bir kişinin okuduğu kitap sayesinde kişi hakkında fikir sahibi olunabilirse bu topluma ya da belli bir gruba da yükseltilebilir. Bu durumla ilgili Escarpit de “*Kitabın varlığı ile bir okuyucu topluluğunun varlığı arasında sıkı bir münasebet vardır*”.²⁴⁷ diyerek okunan kitaplar sayesinde toplumun niteliği hakkında fikir sahibi olunabileceğini ifade etmiştir.

Romanın belirli bir topluma aidiyeti ve oradan aldığı bir kimliği vardır. Tolstoy, Turgenyev, Dostoyevski Rus toplumunu; Balzac, Victor Hugo Fransız toplumunu; Yaşar Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Attila İlhan Türk toplumunu anlatır. Her yazar *milli* kimlik taşır.²⁴⁸ *Milli* roman, belirli bir grubun belirli ruhsal özelliklerinin, davranışlarının, değerlerinin, sosyalleşmesinin yani başka kişilerle ilişki kurma biçimleridir. Milliyetçi değil evrenseldir. Bir grubun sosyal-kültürel-coğrafik bir alanın insanlarını esas tutarak yazılır.²⁴⁹ Bu bağlamda romanlar yazarın yetiştiği toplumdan ayrı tutulamaz.

2.4.1. Türk Edebiyatında Roman

Çalışmanın konusunun roman incelemesi olmasından dolayı romanın tarihine ve Türk tarihine de bakılmıştır. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan İlhan dönemini yansıttığı romanlarıyla gelecek kuşaklara tarihinden ipuçları bırakmıştır. İlhan gibi Türkiye'nin tarihine dair önemli ipuçları bırakan yazarlar Türk edebiyatında oldukça fazladır. İpuçlarını bulabilmek için de Türk edebiyatında romanın ne olduğu, ne zaman başladığı, ne durumda olduğu ve hangi konuları ele aldığı araştırılmıştır.

²⁴⁷ Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, (1968), 81.

²⁴⁸ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 20.

²⁴⁹ A.g.e., 65.

Türk edebiyatında romanın tarihi çok da eskilere dayanmamaktadır. 19. yy.ın ikinci yarısına kadar Osmanlı edebiyatında şiir hakim iken zamanla şiir, sanatını ve önemini koruyarak hakimiyetini nesre bırakmıştır. Başarılı olmamakla birlikte bu dönemde roman arayışlarını görmek mümkündür. Çünkü toplumsal, kültürel ve kurumsal değişme başlamış ve edebiyatta da yeni arayışlara girilmiştir. Bu nedenle 19. yy.ın ikinci yarısından sonra da Türk edebiyatında roman devri başlamıştır.²⁵⁰ Bu romanlar öncelikle Fransız edebiyatından yapılan çeviri romanlardır. Roman köken olarak Batı kökenli olduğu için de bu dönem yayınlanan romanlar hep Batı romanı etkisindedir.²⁵¹ Mardin'e göre Osmanlı romanı, İstanbul seçkin çevrelerinin durumu hakkında birçok bilgi vermektedir. Bu romanlar, aydınların toplumsal değişmeye nasıl yaklaştığını da göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı romanları, toplumsal ve siyasal değişimin ortaya çıkardığı sorunları inceleyen tezli romanlardır.²⁵²

Batı'dan yapılan çeviriler sayesinde Türk okuru romanla tanışmıştır. 1862 yılında *Telemak* adlı roman çevrilirken 1872'de de ilk yerli roman olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı roman yazılmıştır. Bu romanlarla başlayan Türk roman geleneği, modernleşme hareketlerinin doğurduğu bir tür olarak gelişimine devam etmiştir. Bu nedenle de bu romanlar toplumsal sorunlara eğilmeyi zorunlu hale getirmiştir. Özellikle Tanzimat ile hız kazanan romanlar, kadının ve ailenin toplumdaki yeri, batı hayranlığı, alafranga züppeleri, Avrupalılaşıma, umutsuzca süren aşk hikâyeleri gibi temaları ele almıştır.²⁵³ Denilebilir ki Türk romanları toplumuna yabancı kalmadan değişim sürecine adapte olarak yazılmıştır. Dönem sorunları ve dönüşümleri gerek eğitici gerekse eleştirel açıdan bazı yazarlar tarafından okuyucunun karşısına çıkmıştır. Bu durumu Parla şu şekilde ifade etmiştir:

Türk romanı, camiacı bir kültür içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğdu. Batılılaşma süreci içinde benimsenen diğer kurumlar gibi, romanda tedbirli bir öykünmeyle, batı modellerine göre yazıldı. Roman yazarı da bir yenilikçi ve reformcu olarak tavır aldı ama, vesayetçiliği her zaman yenilikçiliğinin önünde geldi. Çünkü roman yazarına göre ortada eğitilecek bir halk ile siyasi vasisini kaybetmiş

²⁵⁰ A.g.e., 11-12.

²⁵¹ Jale Parla, *Don Kişot'tan, Bugüne Roman* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 13.

²⁵² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 30.

²⁵³ Mustafa Kemal Şan, "Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 251-252.

*bir kültürün acil bir vasi gereksinimi vardı.*²⁵⁴

Romanın Türkiye'ye girişi, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde meydana gelen kültürel ve kurumsal dönüşümlerinin edebi yeniliklerinin parçasıydı. Bu dönemde romanın kendini gösterişi, eğitim reformlarının, Türk okuyucularının Batılı ülkelerin yönetim ilkeleri ve ilerlemeleri hakkında bilgilendirecek olan yeni bir aydın yükselişinin, buna bağlı olarak artan çevirilerin ve Türkiye'de özel gazetelerin oluşturduğu bir basın camiasının şekillenmesinin ardından gerçekleşmişti.²⁵⁵ Denilebilir ki Türk romanları batılılaşmanın bir sonucu olarak doğmuştur. Çünkü aydın kesim Batı'ya ayak uydurmak ve ilerlemek için bazı şeylerin değişmesi ya da Türk kültürüne girmesi gerektiğini savunuyordu.

Türk romanının konusu genellikle *Batılılaşma* olmuştur. Çünkü dönemin toplumu modernleşmeyi kendine hedef haline getirmiştir. Türk romancılar da Türk toplumunda ne görüyorsa sübjektif bir bakış açısıyla toplumu romanlarına yansıtmıştır. Bu bağlamda ilk Türk romancılar, romanlarını 'alafranga, züppe' karakterlerinin yanlış Batılılaştıklarına dair eleştiri getirerek yazmışlardır. Bunun dışında 'köy' ve 'köylünün sorunlarını ele alan Türk romancılar bir yandan da içinde buldukları toplumun siyasal ve toplumsal sorunlarına hal çare bulabilmek için de yazmıştır. Ahmet Mithat, Namık Kemal, Halit Ziya, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Ömer Seyfettin bu romancıardan bazılarıdır. Bu bakımdan Türk edebiyatında roman yazmak demek devletin nasıl kurtulacağına yönelik öğütler vermek demektir.²⁵⁶ Bu nedenle belli bir döneme kadar yazılan Türk romanlarının edebi ve sanatsal açıdan başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat toplumun özellikle sorunlarını ele aldığı için sosyolojik bir yapıya sahiptir. Karpat'a göre de "*Büyük siyasi rejim değişikliklerinin meydana geldiği ve toplumun büyük sarsıntılar geçirdiği bir dönemde ve millileşmiş bir toplumda gerçek roman yazmak oldukça güçtür*".²⁵⁷ Yine Hüseyin Rahmi Gürpınar için Fethi Naci "*Bugün, öyle sanıyorum, roman okuyucularından çok toplumbilimcileri ilgilendiren bir yazar durumundadır*".²⁵⁸ diyerek ilk olarak yazınsal değere önem verilmediğini belirtmiştir.

²⁵⁴ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 13.

²⁵⁵ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 1-2.

²⁵⁶ Şan, *Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine*, 255.

²⁵⁷ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 49.

²⁵⁸ Fethi Naci, *On Türk Romanı*, (İstanbul: Ok Yayınları, 1971), 10.

Moran, Türk romanına eleştiri getirdiğinde Türk romanını üç döneme ayırmıştı. Birincisi, 1950'lere kadar olan ve Doğu-Batı sorunsalının egemen olduğu, toplumsal sorunların ele alındığı dönem; ikincisi, 1950'lerde başlayan Anadolu romanının, yine Batılılaşma, Cumhuriyet yıllarında gelişen sınıflaşma, sömürü ve bunun sonucunda ortaya çıkan sınıfların sorunlarının ele alındığı dönem; sonuncusu ise 12 Mart döneminde yazılmış daha sonra 1980'li yılların yenilikçi akımlarıyla birleşmiş postmodernist çizgide olan romanlardır.²⁵⁹ Bu nedenle Türk romanı Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Marksizm, Kemalizm, Liberalizm gibi birçok akımı içine almıştır. Denilebilir ki Türk romanlarının konularında Türkiye'nin siyasal gelişmeleri etkili olmuştur. Milli Mücadele Dönemi, Çok Partili Hayata Geçiş, 12 Mart Muhtırası, 1980 darbesi gibi Türkiye'yi etkileyen ve dönüştüren olaylar Türk romanına da yansımıştır. Çünkü o toplumda yaşayan romancının bu tür olaylarla birlikte hayata bakış açısı da değişmiştir.

Yıldız Ecevit, Türk romanının bireyin ortaya çıkmasıyla 19. yy Tanzimat dönemindeki kültürel gelişmelerin uzantısı olduğunu söylemiştir. Türk romanının toplumsal olaylara eğilimli olduğunu belirten Ecevit, Türk romancısının Doğu- Batı karşıtlığını ele aldığını belirtmiştir. Türk romancısı bireyin iç dünyasına yer vermemiş realist, pozitivist ve determinist gibi ilkeleri ve toplumun ihtiyaçlarını yazmıştır.²⁶⁰ Bu durum da yine Türk romanının özellikle 1970 yılına kadar toplumsal gerçekçi olduğunu fakat edebi anlamda bir estetik kaygı taşımadığını söylemek mümkündür.

Türk romanının 1950 ve 1960 yıllarında toplumsal sorunlara çözüm arayan yaklaşımı, 1970 yılından sonra daha öznel ve bireyci bir yaklaşıma yerini bırakmıştır. Artık Türk romanları Batılı romanlar gibi modernist özelliklere sahip olmuştur. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*'sundaki bireysel iç dünya yolculukları, Attila İlhan'ın romanlarında flash back tekniğiyle geçmişe dönerek zamansal anlatımı yok sayma gibi özellikler bu duruma örnek gösterilebilir. Romancılar, somut gerçeklikten ziyade soyut yaşantıyı estetik bir kaygı taşıyarak romanlarına yansıtmanın yollarını aramışlardır. Fakat somuttan soyuta geçmeye çalışan bu romancılar uzun süre görmezden gelinse de kendilerini topluma kabullendirmeyi başarmışlardır. Türk edebiyatında ilk modernist

²⁵⁹ Berna Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bakış-3*, 10. bs. (İstanbul, İletişim Yayınları, 2004), s. 9.

²⁶⁰ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, 83-84.

roman sayılan Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı kabul edilir.²⁶¹ İlk çıkardığı dönemde romanı görmezden gelinse de şimdinin Türkiye'sinde en çok satılan kitaplar arasında yer almıştır. Bu durumda toplumun ihtiyaçlarının değiştiğini göstermektedir. Türkiye'nin okuru sadece siyasi, tarihi, dini boyutta yazılan romanları değil bunların ve toplumsallığın estetikle harmanlandığı romanı tercih etmektedir.

1980 yılındaki askeri darbe romanlara da yansiyarak yeni arayışlara girilmiştir. Latife Tekin, Orhan Pamuk, Adalet Ağaoğlu ve Bilge Karasu gibi romancıların yapıtları postmodernist özellikte olup konuları da artık gerçekçilikten kaçmıştır.²⁶² Bu nedenle 80'li ve 90'lı yıllar da Türk edebiyatında yenilikçi ve çok boyutlu bir hal almıştır. Artık romancılar yıllardır göz ardı edilen fantastik konulara eğilmişlerdir. Kurgu ve biçim ön planda olmuş geleneksel çizgiden uzaklaşmaya başlanmıştır. Elif Şafak ve felsefeyi edebiyatla birleştiren İhsan Oktay Anar gibi romancılar da Türk romanına farklı bakış açıları getirmiştir.²⁶³ 2000'li yıllarda ise Türk romanlarında toplumsal gerçekçi yapı etkisini daha da yitirerek yerini bireyselliğe bırakmıştır. Romancılar ne anlatıldığından daha çok nasıl anlatıldığına önem vermiştir. Fakat yine de kendilerini topluma tamamen kapatmamışlardır. Mehmed Uzun, Handan Öztürk gibi bazı romancılar Doğu'nun sorunlarını ele alarak romanlarını yazmıştır.

Türkiye'nin çağdaş romanında Attila İlhan da önemli bir yer tutmaktadır. İlhan adını daha çok şiirleriyle duyursa da yaptığı bir röportajda "*Bana sorarsan, edebiyatçı olarak, ben asıl romancıyım. Benim asıl yapım romancı yapısıdır*".²⁶⁴ diyerek kendisini daha çok romancı olarak gördüğünü belirtmiştir. İlhan romanlarında tarih bilinci, devrim ve kimlik gibi Türk aydınlarını yakından ilgilendiren konulara el atarken, diğer yandan da bireysel psikolojiye ve özellikle psikolojiyi biçimlendirmede önemli bir rol oynayan cinsel ilişkilere eğilerek ve birtakım tabuları zorlayarak romana yeni bir konu ve bakış açısı getirmeyi amaçlamıştır.²⁶⁵ İlhan, romanlarını toplumu derinlemesine inceleyerek yazmıştır. Bu nedenle romanlarında ele aldığı dönemin, tarihini araştırmış, elde ettiği bulguları ve haberleri gerçekçi bir dille romanlarında yazmıştır. Bu durumda İlhan'ın toplumsal gerçekçiliğe dayanan düşüncesini göstermektedir.

²⁶¹ A.g.e., 84-86.

²⁶² Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bakış-3*, 53.

²⁶³ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, 93.

²⁶⁴ Zeynep Aliye, *Mavi Adam Attila İlhan'la Söyleşiler* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001), 137

²⁶⁵ Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 267-268.

İlhan romanları, gerçekleri yansıtan hatta daha da fazla katkıda bulunan bir şey olarak gördüğü için, toplumsal olayları anlatması gerektiğini savunmuştur. Toplumsal olayları anlatırken de Batılı estetik yöntemlerden faydalanması gerektiğini ileri sürerken taklitçilikten yana olmamıştır.²⁶⁶ Bu nedenle İlhan'ın Türk romanına özgün romanlar bıraktığı söylenebilir. Bu romanlarını da toplumsal gerçekçiliği en iyi şekilde ele alabileceğini düşündüğü Marksist diyalektik yöntemi kullanarak yazmıştır. İlhan kullandığı yöntemle ve özgünlüğüyle Türk romanına katkı sağlamış, gelecek nesillere Türkiye'nin tarihinden, kültüründen, siyasetinden, dininden, kurumlarından, ekonomisinden önemli ipuçları bırakmıştır.

²⁶⁶ Sema Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 37-38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATTILA İLHAN'IN HAYATI VE ESERLERİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME

3.1. ATTILA İLHAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Her yazar ve düşünür döneminin toplumsal olaylarından etkilenecek yazılarını ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda yazarın bulunduğu çevre ve yaşadığı koşullarda kendi düşünce dünyasında etkili olmuştur. Yazarın ortaya çıkardığı eseri anlamak için yazarın yaşam şartlarını bilmek gerekmektedir. Bu nedenle İlhan'ın *Aynanın İçindekiler* serisine bakarken hayatına da bakmak gerekmektedir.

15 Haziran 1925 tarihinde İzmir'in Menemen ilçesinde dünyaya gelen Attila İlhan'ın, annesi Emine Memnune, babası Kadızade Bedri Bey'dir. İlk ve ortaokulun büyük kısmını yine doğduğu şehir olan İzmir'de tamamlamıştır. Babasının görevi dolayısıyla eğitiminin geri kalan kısmını ise farklı yerlerde devam etmiştir. Baba tarafından ulema sayılan bir ailede yetişmiştir. İlhan'ın Çolpan ve Cengiz İlhan adında iki kardeşi vardır.²⁶⁷ İlk şiirini ilkokul üçüncü sınıfta, ilk romanını da ortaokul yıllarında yazar. İlk tutukluluğu 16 yaşındayken olur. Sevdiği kıza Nazım Hikmet'in şiirlerini ve mektuplarını yazması dönemin konjonktürel havası dolayısıyla mimlenmesine neden olmuş, eğitimine bu tutukluluk nedeniyle ara vermiştir. “ ... işte o sıralarda bir genç kızla mektuplaşıyorduk. O mektuplarda ona Nazım Hikmet'ten söz ediyordum falan. Bu mektuplar yakalandı. Onun üzerine bizim hepimizi derlediler toparladılar; 1941 Şubatında tutuklandım. Ondan sonra hemen okuldan kovuldum”.²⁶⁸ Daha sonra mahkemeye başvurarak babasının da nüfusuyla bu hakkını elde etmiş, İstanbul Işık Lisesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Bu süreç aile için yorucu ve farklı usuller aramasına neden olmuştur. “Çünkü ailesi İlhan'ı kurtarmak için akıl hastanesine naklini istemiştir”.²⁶⁹ İlhan'ın eğitimine devam edebilmesi ancak ceza evine girmemesiyle mümkün olabilmekte ve ceza evine girmemek için de akıl hastanesine yatması gerekmektedir. Üç hafta kadar Manisa Akıl Hastanesinde yatar. Doktorunun “melankolik teşhisi” koymasıyla akıl hastanesinden çıkar.²⁷⁰ Yükseköğrenimine İstanbul Hukuk Fakültesinde başlamıştır. Fakat üçüncü sınıftayken de okulu bırakmıştır. Çünkü asıl dikkatini çeken hukuk değil sinemalar olmuştur.²⁷¹

²⁶⁷ Selim İleri, *Nam-ı Diğer Kaptan “Attila İlhan'ı Dinledim”*, (İstanbul: Kültür Yayınları, 2002), 15-29.

²⁶⁸ Zeynep Ankara, *Yalnız Şövalye Attila İlhan* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996), 17.

²⁶⁹ Aliye, *Mavi Adam Attila İlhan'la Söyleşiler*, 19-20.

²⁷⁰ İleri, *Nam-ı Diğer Kaptan “Attila İlhan'ı Dinledim”*, 56.

²⁷¹ Aliye, *Mavi Adam Attila İlhan'la Söyleşiler*, 21.

Kendisi üzerinde babasının etkisi çok fazladır. Çünkü babası edebiyatla ilgilenen geniş bir roman ve şiir koleksiyonuna sahip iyi derecede Osmanlıca bilen bir insandır. Bunun yanında ninesinin de üzerinde etkisi olduğunu söyler. İlhan yaşadığı dönemde çocuklara bakmak için Avusturya'dan madamlar getirtildiğini belirterek cümlelerine şu şekilde devam etmiştir: “*Babam Menemen'den köylü bir kadını tercih etmiş ve biz onunla çok güzel büyüdük, çok eğlendik. Kendisi de hoş bir kadındı. O ve ninem ve bağ olmasa, çalışan insanı, hakiki Türkü belki de tanımayacaktık*”.²⁷²

Bu durum onun zihin dünyasının şekillenmesinde çok etkili olacaktır. Attila İlhan'ın bir başka zihin dünyasının şekillendiği süreç de 1948'den sonra yaptığı Fransa ziyaretleridir. Nazım Hikmet'i kurtarma hareketi için gittiği Paris'e daha sık gitmiştir. “*Paris'teki ilk günlerimi renkli bir film, resimli bir roman gibi hatırlıyorum*”.²⁷³ diyen Attila İlhan anarşistlerle tanışmış ve İlhan'ın yaşamında önemli yer edinmişlerdir. Paris'e inanmış bir Marksist olarak giden İlhan, Marksizmin tam anlamıyla ne olduğunu da Fransa ziyaretlerinde öğrenmiştir. Eserlerinde görülen ‘diyalektik materyalist’ duruşu da bu yüzdendir. Burada yaptığı gözlemler ve yaşadığı olaylar ileride yazacağı romanların karakterlerine bile zemin hazırlamıştır İlhan'ın 1950'li yılları Fransa ziyaretleriyle geçmiştir ve bu dönemde ismini duyurmuştur. “*... Nazım Hikmet'i kurtarma hareketine katılmak üzere Paris'e gidiyorum. Cengiz'de benimle gelmişti. Beraber gittik o işe biz... 51'e, 52'ye kadarki hayat; tamamen hareketin içinde geçmiş, çeşitli siyasi polislerle başımın derde girdiği yıllar. Gümrükten ikide bir beni polisler alıp Sansaryan Hanı'na götürürdü*”.²⁷⁴ Sansaryan Hanı da o dönemin işkence merkezi olarak bilinir. İlhan da Türkiye'deki sosyalist hareketlere katılmasından ve katılanlarla irtibatından dolayı Sansaryan Hanı'na götürülmüştür. Fakat hep delil yetersizliğinden hapishaneye girmemiştir.

1950'li yıllarda gazeteler de yazıları çıkmaya başlamıştır. Bu yazılar o dönemde oldukça yankı uyandırmıştır. Özellikle “*Mavi*” dergisinde çıkardığı *sosyal realizm* üzerine olan yazılarından dolayı eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı kendi dergisini oluşturmak ve *Mavi* ya da *Sosyal Realizm* hareketini başlatmak istese de başarılı olamamıştır. Yayımladığı yazılar sağcı basının tepki ve saldırısıyla

²⁷² İleri, *Nam-ı Diğer Kaptan: Attila İlhan'ı Dinledim*, 18

²⁷³ Attilâ İlhan, *Abbas Yolcu* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1996), 123-128.

²⁷⁴ Ankara, *Yalnız Şövalye Attila İlhan*, 20.

karşılaşmıştır. Peyami Safa onu Moskova ajanlığıyla, Nurullah Ataç ise komünistlikle suçlamıştır. Bunun üzerine çevresindeki gençler korkarak dağılmış. Demokrat Parti de baskıyı gittikçe arttırmıştır. Böylece *Gerçek*, *Yeryüzü*, *Beraber*, *Mavi* dergileri kapatılmıştır.²⁷⁵

Attila İlhan, Türk şiirinde kendine özgü bir çizgisi ve tarzı olan isimlerden biri olarak yine kendine özgü olan bu çizgide özgünlüğünü göstermiştir. Bu nedenle edebiyatçı kimliğiyle sol jenerasyonun önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Gençliğinden son dönemlerine kadar, şiir, roman, deneme, anı, hatırat, günlük, söyleşi, çeviri, düşünce, senaryo alanlarında eserler vermiştir. Attila İlhan, aşk şiirleriyle eserler vermeye başlamış, bunu daha sonra toplumsal gerçekçiliği de ele alarak eserlerini devam ettirmiştir. Kitaplarıyla başladığı serüveni bir dönem, özellikle 1979 yılından itibaren televizyonla devam etmiş, TRT’de “*Çalar Saat*” adlı programla izleyicilerin karşısına çıkmıştır. Televizyon sayesinde ünü tüm ülkeye yayılmış, ismi geniş kitleler tarafından duyulmuştur. Daha sonra yine TRT’de başlayan ve özel bir kanalda devam eden başka bir programla “*Attila İlhan ile Zaman İçinde Yolculuk*” adlı programla uzun yıllar boyu televizyon programcılığına devam etmiştir. Edebiyatın farklı dallarından eserler veren Attila İlhan, Türk edebiyatının önemli simalarından biri olarak “sol düşünce” ve “milliyetçilik” düşüncelerini bir arada kullanarak edebiyata farklı bir yorum getirmiştir. Bu yorum ile Türkiye’nin modernleşme serüveninde önemli bir aşama olan “Kemalizm” akımına sol düşünce ve milliyetçilik düşüncelerini de ekleyerek farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Attila İlhan’ın bu sentezi sol düşünce tandansının geniş kitlelere ulaşılmasını sağlayarak, milliyetçi, liberal, ırkçı, solcu, İslamcı gibi farklı kimliklere sahip kesimlerin tek bir kimlik altında toplanması iddiası içerisinde olmuştur.²⁷⁶ Bu iddianın kabulü ancak toplumsal bir kabule dayanmıştır.

Milli kimlik kavramı üzerinde yoğunlukla duran İlhan, bu kavramı çeşitli biçimlerde eserlerinde ve konuşmalarında belirtmiştir. Milli kimlik biçimi İlhan için üst bir kimlik tanımlamasıdır. Cinsel, etnik, kültürel farklılıklara dayanmayan, bütünleştirici bir tasarıdır. Sosyalist görüşü dolayısıyla 1940’lı yıllarda ceza evine giren İlhan, 1950’li yıllarda Türk edebiyatında önemli bir figür haline geldiği zamana kadar

²⁷⁵ Aliye, *Mavi Adam Attila İlhan’la Söyleşiler*, 23.

²⁷⁶ Nazan Kahraman, *Atilla İlhan ve Ulusal Kültür Sentezi Kavrayışı* (Ankara: Yayınlanmış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2012), 1- 12.

sol düşünce görüşünden vazgeçmemiştir. 1960'lardan itibaren *ulusal sosyalizm* fikri üzerinde yoğunlaşan İlhan, Türkiye solundan farklı bir yol izlemiştir. 2005 yılında öldüğünde eserlerinde ve kendisinde teorik olarak Sultan Galiyev, pratik olarak Kemalizm görülür. Edebiyat çerçevesinde ise ulusal kültür sentezinin oluşturduğu bir ulusal sol anlayışı üzerine durmuştur.²⁷⁷

Attila İlhan 1985 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu kardiyolojik sıkıntılar çekmiştir. 2004 yılından sonra da daha da ağırlaşan İlhan 11 Ekim 2005'te kalp krizinden dolayı İstanbul'da 80 yaşında vefat etmiştir.²⁷⁸ Vefatıyla birlikte İlhan, çalışmaları üzerinde yoğunlaşılmalı ve anlaşılmalı bir edebiyatçı olmuştur. Bu nedenle son zamanlarda İlhan'ın kendisine ve edebiyatına dair çalışmalar artmaya başlamıştır. Türk edebiyatına kattığı değeri ve farklı bakış açıları anlaşılmalı başlanmıştır.

İlhan modernizm etkisi altında ezilen ve bunalan insanın uyanışı ve farkındalığını arttırmak için düşüncelerini poetik formda sunar. Modern hayatın insandan alıp kopardığı değerleri sorgular ve varoluş kaynaklarına dönmeyi amaç edinir, bu haliyle şiirlerinde ara ara toplumsal gerçekçiliği hedeflemiştir.²⁷⁹ Roman ve düşünce yazılarında İlhan, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin Batılılaşma sürecindeki durumuna eleştiri getirir. Eleştirisinin en önemli noktası ise Batılılaşma sürecinde aydınların içinde bulunduğu durumu ve rolleridir. Bu eleştiriler aslında İlhan'ın toplumsal olaylarla nasıl ilgilendiğinin de bir göstergesidir. İlhan da bu konuya şöyle değinmiştir: “*Marksist edebiyat anlayışını kavradıktan sonra tarihi perspektif olmaksızın zaten roman olamayacağını düşünmeye başladım. Bir insan eserini tarihi perspektif içine oturtmazsa, yazdığı roman olur ama bireysel ya da bireyselin romanı olur, toplumsal ya da toplumcu roman olamaz*”.²⁸⁰ Attila İlhan, tarihsel gerçekliği kurgusal düzeyde yeniden temellendirmenin ya bilimsellik ya da göz değiştirme ile mümkün olduğunu söyler.²⁸¹

²⁷⁷ Nazan Kahraman, “Türkiye Solunda Bir Figür Olarak Attila İlhan”, *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, C.3, S.1 (2016): 94.

²⁷⁸ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 30.

²⁷⁹ Ülkü Eliuz, “Attila İlhan'ın Şiirlerinde Mekânın Postmodernist Açından Yorumu”, *Türk Dili Dergisi*, S.594 (2001): 657.

²⁸⁰ Attila İlhan, “Toplumcu Roman Tarihi Perspektifle Yazılabilir”, *Hürriyet Gösteri*, S.197-198 (Nisan-Mayıs 1997): 63.

²⁸¹ Nesrin Feyzioğlu, *Attila İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme* (Erzurum: Suna Yayınları, 2006), 177.

Karpat'a göre de İlhan hayal gücü fazla olan yazarlardan biridir. Türkiye'nin Batılılaşmasını romanlarında ele alan bir yazar olduğunu belirtmiştir. Denilebilir ki Türkiye'nin gelecekteki ilerleyişi kasabaların yeni düşünceleri ne derece kabullenebileceklerine bağlıdır. Ne yazık ki hala kasabayla, kasabanın Türkiye'nin Batılılaşmasındaki rolüyle ilgili sosyolojik çalışmalar oldukça azdır. Yine de hayal gücü fazla olan yazarlar, bu meseleye eğilmişlerdir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İlhan Tarsus, Attila İlhan, Kemal Tahir'le Orhan Kemal'in bazı romanları kasabaların düşünce dünyasını ustalıkla yansıtırlar.²⁸²

Romanlarına hakim olan görsel duyarlık, yazara ait orijinal bir üslup özel bilgidir. Devr alınmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. İlhan, renk ve ses unsurunu birer çok mesajlı ifade gibi değerlendirmekte, kullanmaktadır.²⁸³ Bu durumda İlhan'ın sanatçı kimliğinden gelmektedir. Çünkü hayal gücünün güçlü olmasında şairliğinin de bir katkısı bulunmaktadır. Attilâ İlhan gerek romanlarında gerekse de şiirlerinde her edebi eser gibi bir duygusal ve estetik gelişim sağlamaya çalışır. Şiirlerinin geneline bakıldığında bir özlem, özellikle ev eksenli bir anlatım, oturlan mekânlara duyulan özlem, evin ayrıntıları ile ortaya konulması, özellikle dünyaya açılan göz olan pencere/cam gibi unsurlarla bir bütün halinde sunulmaktadır.²⁸⁴

Bir yazarın düşünce dünyası öncelikle yaşadığı hayata ve şartlara göre şekillenir. Ortaya çıkardığı tüm edebi eser aslında yazarın hayatının bir ürünüdür. Bu nedenle eser incelemesi yapılacaksa yazarın hayatı önemlidir. Yazarın hayatıyla eserlerini ayırmak mümkün değildir. İlhan'ın da yaşadığı dönemin koşullarını, ailesinin ve doğup büyüdüğü çevrenin etkisini eserlerinde görmek mümkündür. Bu nedenle İlhan'ın hangi şartlarda, hangi kültürde, hangi tarihte, hangi dönemin koşullarında yaşadığı önemlidir. İlhan'ın ailesi, çevresi, yaşadığı toplumun koşulları, içinde bulunduğu dönem eserlerine iz bırakmıştır.

Kültür ve edebiyat dünyasında önemli bir yer tutan Attila İlhan çok yönlü bir sanatçı ve fikir insanıdır. Şiir, roman, hikâye, deneme, köşe yazıları, TV programları İlhan'ın çok yönlü kişiliği hakkında fikir vermektedir. Attilâ İlhan'ın eserlerini birkaç kategoride sıralamak gerekmektedir. Farklı türlerden eserler veren İlhan'ın *şiir alanında*

²⁸² Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 129.

²⁸³ Feyzioğlu, *Attila İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 187.

²⁸⁴ Eliuz, *Atilla İlhan'ın Şiirlerinde Mekânın Postmodernist Açından Yorumu*. 650-651.

kitapları; Duvar (1948), Sisler Bulvarı (1954), Yağmur Kaçağı (1955), Ben Sana Mecburum (1960), Bela Çiçeği (1962), Yasak Sevişmek (1968), Tutuklunun Günlüğü (1973), Böyle Bir Sevmek (1977), Elde Var Hüzün (1982), Korkunun Krallığı (1987), Ayrılık Sevdaya Dahil (1993), Kimi Sevsem Sensin (2002).

Romanları yayın tarihlerine göre; Sokaktaki Adam (1953), Zenciler Birbirine Benzemez (1957), Kurtlar Sofrası (1963/64), Bıçağın Ucu (1973), Sırtlan Payı (1974), Yaraya Tuz Basmak (1978), Fena Halde Leman (1980), Dersaadet'te Sabah Ezanları (1981), O Karanlıkta Biz (1988), Haco Hanım Vay (1984), Allahın Süngüleri-Reis Paşa (2002), Gâzi Paşa (2005), O Sarışın Kurt (2007). Yayınlanmış tek öykü kitabı ise Yengecin Kıskacı (1999) adlı eserdir.

Anı, deneme türünden yazmış olduğu kitaplar ise; Abbas Yolcu (1957), Yanlış Kadınlar Yanlış Erkekler (1985), Hangi Sol (1970), Hangi Batı (1972), Hangi Seks (1976), Hangi Sağ (1980), Hangi Atatürk (1981), Hangi Edebiyat (1993), Hangi Laiklik (1995), Hangi Küreselleşme (1997), Attilâ İlhan'ın Defteri Serisi, Faşizmin Ayak Sesleri (1975), Gerçekçilik Savaşı (1980), Batı'nın 'Deli Gömleği' (1981), 'İkinci Yeni' Savaşı (1983), Sağım Solum Sobe (1985), Yanlış Kadınlar Yanlış Erkekler (1985), Ulusal Kültür Savaşı (1986), Sosyalizm Asıl Şimdi (1991), Aydınlar Savaşı (1991), Kadınlar Savaşı (1992).

Cumhuriyet Söyleşileri Serisi olarak yayınlanan eserleri; Bir Sap Kırmızı Karanfil (1988) Ufkun Arkasını Görebilmek (1999), Sultan Galiyef: Avrasya'da Dolaşan Hayalet (2000), Dönek Bereketi (2002), Yıldız, Hilâl ve Kalpak (2004). Roman Çevirileri olarak ise üç eseri vardır. Bunlar Kanton'da İsyân (1967, Yazar: Malraux), Umut (1968, Yazar: Malraux), Basel'in Çanları (1969, Yazar: Aragon).

İlhan, uzun bir dönem televizyonculukla uğraşmış, programlar yapmıştır. Televizyon ve sinema için yazdığı birçok senaryoları mevcuttur. *Film senaryoları*; Yalnızlar Rıhtımı (1959), Ateşten Damla (1960), Şoför Nebahat (1960), Devlerin Öfkesi (1960), Rıfat Diye Biri (1962), Ver Elini İstanbul (1962). Televizyonlar için yazdığı dizi senaryoları; Paranın Kiri (1979), Sekiz Sütuna Manşet (1982), Kartallar Yüksek Uçar (1984), Yarın Artık Bugündür (1986), Yıldızlar Gece Büyür (1991-1992), Tele-Flaş (1992-1993).

İlhan, sanat ve düşünsel alanını oldukça geniş tutmuştur. Bu konuda kendisi de “*müziği severim, resimle uzaktan ilgilenirim, sinemanın zaten içindeyim. Ben şiire ve romana aynı zamanda başladım. Şiirim ödül kazandığı için şair olarak tanındım.*”²⁸⁵ diyerek düşünsel çeşitliliğini ortaya koyar. İlhan’a göre zaten tek bir alanda kalem oynatmak eksik bir iştir. Bu yüzden de her alana yönelip kendini göstermiştir.

3.2. ATTILA İLHAN’IN DÜŞÜNCE DÜNYASI VE ROMAN ANLAYIŞI

İlhan’ın romanlarını daha iyi anlayabilmek için düşünce insanı olarak da İlhan’a bakmak gerekmektedir. Düşünce dünyasını oluşturduğu yaşantısı ve çevresinden sonra oluşan fikirlerin ne olduğu çalışma için önem arz etmektedir. Modernleşme sürecindeki Türkiye’ye farklı bir bakış açısı getirerek Batılılaşma sürecini ve Türkiye aydınını eleştirmiştir.

İlhan’a göre Batı’daki bütün toplumsal gelişmeler Batı’nın kültürüne göre şekil almıştır. Klasik bir gelişme şeması vardır. Fakat Osmanlı Devleti döneminde başlayan gelişme de Türkiye toplumu bu klasik gelişme şemasına uymamıştır. Türkiye yabancı bir kültüre dayanarak gelişme gösterebilmiştir.²⁸⁶ İlhan’ın bu görüşü Türkiye’nin Batı taklitçiliğine olan bir eleştiridir. Aydınların topluma yabancılaşması da taklitçiliğin verdiği bir sonuçtur. İlhan, Osmanlı toplumunun ulusal burjuvazisini oluşturamadığını bu nedenle de modernleşirken ulusal kültür bileşimini başaramadığını savunmuştur. Nedeni ise emperyalizmin etkisiyle komprador burjuvazinin oluşmasıdır.. Komprador burjuva, Müslüman olmayan kesimden oluşmuştur. Burjuvazinin savunduğu kültür de Batı kültürü olmuş aydın kesim de bu görüşten etkilenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de ulusal bir kültür bileşimi değil, Batı’dan aktarma kültür bileşimi görülmüştür.²⁸⁷

İlhan, aydınları *gelişmiş ülke aydını* ve *gelişmemiş ülke aydını* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Gelişmiş ülke aydınının görevi, siyasetçilerin halka sunduğu sloganların içeriğini tartışma konusu yaparak özgür ve bağımsız bir şekilde halkı aydınlatmaktır. Gelişmemiş ülke aydınının görevi ise hiçbir sloganı tartışma konusu yapmadan gelişmiş ülkenin aydınından medet umarak gelişmiş aydın sloganlarını halka

²⁸⁵ Hilmi Yavuz, “Attila İlhan’la Konuşma”, *Varlık*, (Ekim 1972): 13.

²⁸⁶ Aliye, *Mavi Adam Attila İlhan’la Söyleşiler*, 191.

²⁸⁷ Attila İlhan, *Aydınlar Savaşı*, 3. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 41.

kabul ettirmeye çalışmıştır.²⁸⁸ Bu durum İlhan için aydının nasıl halka yabancılaştığını anlatan bir durum olmuştur. Türk aydını tartışmadan sorgulamadan Batılılaşmaya çalışmıştır. Türk aydının yanılığısı burada olmuştur. Çünkü İlhan'a göre Batı taklitçiliği doğru bir yöntem değildir.

Gelişmiş ülkelerde aydın, burjuvazinin içinden gelmiş ve İlhan'a göre *liberal aydın* ismini almıştır. Zamanla liberal aydın yerini *halk aydınına* yani halkın içinden gelmiş halkla özdeşleşmiş aydına bırakmıştır. Türkiye'de ise burjuvazi kesimden değil bürokrat olan kesimden aydınlar çıkmış ve İlhan'a göre *seçkin aydın* ismi almıştır. Seçkin aydınlar genelde ulusal bir kahraman haline getirilmiştir. Türkiye'de seçkin aydınlar burjuva kesimi küçümsedikleri gibi halka da tepeden bakmışlardır. Çünkü halk, aydın kesime göre hiçbir şeyden anlamayan cahil bir kesim olmuştur.²⁸⁹ Bu bağlamda Türkiye'nin aydını Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde halka faydalı olamamış, halkı küçümsemiş ve bu nedenle halka yabancılaşmış bir kesim olmuştur. Aydınların görevini tam anlamıyla yerine getirememesi de Türkiye'nin gelişimini sekteye uğratmıştır. Türkiye'de aydın geleneksel dini ahlakı reddetmiş özgün ve tutarlı bir laik ahlakı da geliştirememiştir. Bunun yerine yabancı laik ahlakını koymaya çalışmış fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁹⁰ İlhan'a göre aydın olabilmek ulusal bir ahlak anlayışını geliştirerek davranışlarıyla da örnek olabilmekten geçmiştir.

İlhan, evrensel kültür kavramına da eleştiri getirerek evrensel diye tanımlanan kültürün aslında Batı'nın kültürü olduğunu söylemiştir. Fransa gibi Batı ülkeleri kendi kültürlerini oluştururken ulusal değerlerini kaybetmeden yeni bir kültür inşa etmişlerdir. Bu nedenle benimsenmesi kolay olmuştur. Osmanlı ise, Batı'daki iç gelişmeyi izleyerek mükemmel olan kültür sentezini yok sayıp Batı'nın taşıdığı kültür bileşimi kabul etmiştir.²⁹¹ Bu durum da halkın yeni kültürü benimsenmesini zorlaştırmıştır. Evrensel kültür denilen tanımlama da aslında Batı'nın kendi kültürünü başka ülkelere empoze etmeye çalışması ve birer kandırmasıdır. İlhan'a göre tarihte sömürge olan devletler taklitçilikten yana olmuştur. Türkiye gibi bağımsız ve özgür bir ülkenin taklitçilikten kaçınması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda İlhan'ın Osmanlı'nın çöküşünü kabul etmekle birlikte savunduğu şey ise, ulusal bileşimi gerçekleştirerek geçmişin değerlerini

²⁸⁸ Gönülden Esemeli Söker, *Attila İlhan'da Kültür Sorunsalı* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002), 18.

²⁸⁹ A.g.e., 20.

²⁹⁰ Attila İlhan, *Ulusal Kültür Savaşı* 2. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998), 195.

²⁹¹ A.g.e., 15- 17.

çağdaş koşullar içerisinde ve bilimsel yöntemlerle değerlendirmek olmuştur.²⁹² İlhan bir ülkenin özü olan kültürünü unutmaması gerektiğini bununla beraber gelişime de ayak uydurması gerektiğini savunmuştur. İlhan için gelişmek ya da modernleşmek demek Batı gibi olmak demek değildir. Geçmiş kültürden ulusal bir kültür oluşturup yöntem olarak Batı'nın geçirdiği aşamaları takip ederek özgün bir yol oluşturmaktır.

İlhan milliyetçiliği iki döneme ayırarak; Müdafaa-i Hukuk dönemindeki milliyetçiliğin ve 1930'ların ikinci yarısındaki milliyetçiliğin farklı olduğunu savunmuştur. 1920'li yılların milliyetçiliği Batı'ya karşı tam bağımsızlık savaşı vermiştir. Doğu milletiyle birlikte yürünecek bir gelişme ya da ilerleme savunulmuştur. Fakat zamanla Türkiye Doğu milletiyle yürümemiş hatta bu görüşü savunan milliyetçilik unutturulmuştur. 1940'tan sonra artık milliyetçilik anti-emperyalist olmak demek değil anti-komünist olmak demektir. Zamanla milliyetçiliğin düşmanı emperyalizm değil komünizm olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte de milliyetçilik ön planda olmamıştır. Aslında İlhan milliyetçiliği savunurken sanıldığı gibi ırk milliyetçiliği değil yurt milliyetçiliğini savunmuştur.²⁹³ Çünkü İlhan'ın milliyetçilik kavramından anladığı hiçbir ülkeye bağlı kalmadan, kültürel anlamda yozlaşmadan bağımsız bir şekilde tarih, kültür ve çıkar birliği içinde olmaktır. Fakat zamanla milliyetçilik kavramı bu durumlardan çıkıp ırkçılık yapma anlamını taşımıştır.

İlhan eleştirdiği aydını, Batılılaşma sürecini, ulusal kültür bileşimini romanlarına konu edinmiştir. Çünkü İlhan'a göre gerçekçi bir yazar toplumun sorunlarına kayıtsız kalmayan yazardır. Bu durumdan yola çıkarak da edebi eserler, ortaya konulduğu toplumun rengini yansıtmaktadır. Bu da edebiyat ve toplum arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Edebi eserler, ortaya konulurken beslendiği toplumun sesini, rengini, zevklerini, ilgi alanlarını, dini ve ideolojik anlayışını da ortaya koymaktadır. Bu bakımdan ortaya çıkan eserle toplum birbirinden bağımsız düşünülemez.

Eserin içinde toplumun tarihi, kültürü, içinde bulunduğu koşulları (siyasi, sosyal, ekonomik, sanatsal vb.), kalıntıları ve toplumun bizatihi kendisi vardır. Bu nedenle bir toplumu çözümleyebilmenin bir yolu da bu eserleri tahlil etmekten geçer. Örneğin, modern toplumun temel edebi türü olan romanın insanın aile, siyaset, devlet

²⁹² Attila İlhan, *Hangi Sağ*, 2. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 20- 21.

²⁹³ Attila İlhan, *Hangi Laiklik*, 2. Bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998), 148- 151.

ile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi girişimine karşılık geldiği söylenebilir mi? Buradan hareketle edebiyat ile sosyoloji, farklı iki disiplin olmalarına karşılık toplumu anlama ekseninde birbirini destekleyebilir mi?²⁹⁴ Alver'in de bahsettiği gibi romanla sosyoloji arasında ilişki kurmak oldukça mümkündür. Bu yüzden roman ne kadar edebiyatımıza atfedilmişse de sosyolojik açıdan bakıldığında o zamanın toplumunu çözümlemekte önemli bir yer tutar.

Romanlar, tür olarak da kendi aralarında çeşitli ayrımlara tabii tutulmaktadır. Aksiyon, polisiye, fantastik, tarihi, psikolojik, çizgi, sosyal, otobiyografik ve nehir gibi alt kategoride romanlar yazılmaktadır. İlhan'ın romanları incelendiğinde bahse konu olan roman türleri içerisinde tarihi roman kategorisine girmektedir. Tarihi roman konusunda eserler üreten dünya çapında isim yapmış kişiler; Tolstoy, Balzac, Maksim Gorki gibi isimlerdir. Bu isimler romanlarını tarihsel bir zemine yayarak işlerken ayrıca toplumsal gerçekçilik akımının da temsilciliğini yapmışlardır. İlhan da bu minvalde tarihi roman zemininde toplumsal gerçekçilik akımına göre eserlerini işlemiştir. Toplumsal değişimleri diyalektik yöntemle roman kurgusuna aktaran İlhan'ın romanlarında Marksist felsefenin gereği olarak *tarihsel perspektif* çok önemli bir yer tutar.²⁹⁵ Lukacs'ın 1962 yılında yazdığı *Roman Kuramı* adlı kitabında Marksist görüşün romanlar üzerindeki etkisi üzerine değerlendirmeler ve Hegel'in tarihsel-felsefik görüşünün tersine yorumlarda bulunur.²⁹⁶ İlhan da aynı doğrultuda Marksist dünya görüşüne sahiptir. İlhan, romanlarında konularını ele alırken *Marksist* ve *diyalektik* bir bakışla yazar. İlhan'ın ele aldığı konularda özellikle üzerinde durduğu konu olayların sürekliliği ve arka planında yatan olaylar ve olgular olarak gözlemlenmekte ve İlhan olaylar arasında bir nedensellik kurarak bunları açıklamaktadır.

İlhan'ın yaşadığı dönemde yazarlar romanlarında çoğunlukla köyü ele alsalar da İlhan roman temalarında her zaman köy ve köylüden kaçınmıştır. Çünkü köylüyü dağınık, gerici ve bilinçlenmeye en elverişsiz bir zümre olarak görmüştür. Bu yüzden de romanlarında köylüyü yüceltmek yerine onları bu durumdan kurtarmanın nasıl olacağına değinmiştir. Ayrıca sosyalist bir romanın daha çok işçi sınıfını ele alması gerektiğini savunmuştur. İlhan'ın genel anlamda eleştirdiği konu köyü ya da kırsal

²⁹⁴ Köksal Alver. "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2004), 16.

²⁹⁵ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 38.

²⁹⁶ Georg Lukacs, *Roman Kuramı* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 25-53.

kesimin romanlara konu olması değil bu konunun ele alınırken sosyalist yöntemle ele alınmamasıdır. İlhan'a göre romanlarda temel sorunlara inmeden sadece köylüğü köyde tutmak, köy öğretmenliğini yüceltmek sadece vakit kaybıdır. Yazarların, köylünün sorununu yanlış ortaya koyması ve konuyu yanlış işlemesi romanlarını ilkelletmiştir.²⁹⁷ Bu konuda kendi romanlarında köyü ele almamasının nedenini ise şu şekilde ifade etmiştir: “*Beni başlangıçtan beri, köy romanlarının yanık garipsiliği ve dokunaklı yoksulluğu yerine, harıl harıl gelişmekte olan şehirlerin, hareketli limanların, iş çevrelerinde çevrilen hınzır fırıldakların içine belki bir şehir ve liman çocuğu olmam itiyordu*”.²⁹⁸

İlhan'ın romanlarının karakteristik özelliği olarak karşımıza mekân ve insan ile insan ve eşya arasında kurulan bağ çıkar. Sanatçı, mekânı tarihsel sürecin ve bunun içerisinde yer alan insanların kader ortaklığı içerisinde göstererek onu insani bir duyarlılığa büründürmüştür. Attila İlhan'ın bütün romanlarında mekân, ayrıntılara gösterilen titizlikle beraber olay örgüsünde yaşanacak gerilimi üzerinde taşımaktadır.²⁹⁹

İlhan, romanlarını yazarken, tarihsel bir zemine oturarak olay ve olguları inceler. Ele aldığı konular, bireysel toplumsala, ekonomiden siyasete, cinsellikten gündelik eylemlere değin zengin bir içerikle sunulur. İlhan, romanlarına dayanak olarak “*bir sürü belge*” topladığını ifade eder, bu belgeler birçok farklı alanda çeşitlilikler gösterebilmektedir. Tarihteki gizli kadın cemiyetlerinden Masonluğa, Bektaşilikten Yahudilere, Kore Savaşı anılarından Osmanlı Saraylarının iç dekorasyonuna, Teşkilat-ı Mahsusa'dan TKP'nin kaçak kongrelerine kadar farklı konu ve temalarda belgeler, çalışmalar, araştırmaları toplar.³⁰⁰ Bu da romanın zengin bir içeriğe sahip olmasına neden olur. Her ne kadar romanda sürükleyici unsurların yokluğu, olayların hızlı geçişleri, karakterlerin takibi kimi zaman okurlarda yorulmalara neden olsa da işlediği konuyu geniş perspektiflerde incelemiştir. İlhan'ın ideolojik tavrı romanlardaki akışı etkilemiş, kimi zaman olay ve karakterlere yanlı bir biçimde değinmiştir.

İlhan, eserlerinde Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemlerinden Cumhuriyet Türkiye'sinin geçirmiş olduğu olaylar, siyasi çalkantılar, bunalım ve savaş ortamlarını kendisine konu edinmiştir. Cumhuriyet sonrasında ise 27 Mayıs İhtilali ve 12 Mart

²⁹⁷ Attila İlhan, *Hangi Sol*, 4. bs. (Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996), 204- 205.

²⁹⁸ Attila İlhan, *Sokaktaki Adam* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2015), 12-13.

²⁹⁹ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 592.

³⁰⁰ Attilâ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 4. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 7.

Muhtırasına uzayan süreci romanın sağladığı imkânlar dâhilinde romanlarına bu süreçlerin siyasi çalkantılarını, toplum ve bireyler üzerinde oluşturduğu etkileri kendine konu edinir.³⁰¹ İlhan, romanlarında siyasi çalkantıları, bunalım ve krizleri, kahramanlar üzerinden işleyerek aktarır. Bu kahramanlar toplumun farklı kesimlerinden, farklı özellikte, farklı statü gruplarına sahip kahramanlardır. Bütün söylemek istediklerini romanlardaki karakterler sayesinde okuyucuya iletir. Bu karakterlerin de davranış biçimlerini, fiziksel özelliklerini ve konuşmalarını devamlı tekrar ederek okuyucunun belleğinde bu karakterleri canlı ve kanlı bir insana dönüştürür. Bu nedenle de okuyucuda etki yaratır.

3.3. AYNANIN İÇİNDEKİLER SERİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN RENKLERİ

İlhan, *Aynanın İçindekiler* roman serisinde 1908 II. Meşrutiyetin ilanı sonrası ve 1960 yılları arasındaki Türkiye'yi ele alır. İlhan, 1908 ve 1960 yılları arasındaki dönemin nasıl geçtiğini ve II. Meşrutiyetten 27 Mayıs'a nasıl gelindiğini açıklamaya çalışır. Bir yandan da bu süreçte ortaya çıkan sorunlara çözümler arar. İttihat ve Terakki dönemini, İstanbul'un işgalini ve kurtuluşunu, M. Kemal'in milli mücadeleyi başlatma sürecini, Mebusan Meclisinin açılmasını, yapılan inkılapları, çok partili hayata geçiş sürecini, II. Dünya Savaşı'nın etkilerini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye'de gücünü kaybederek yerini Demokrat Parti'ye bırakmasını ve 27 Mayıs 1960 darbesini, bu süreçte değişen Türkiye'yi bu roman serisinde ince ince işlemiştir. İlhan, Türkiye'nin gelişim ve modernleşme sürecinde bu denli önemli olayları göz ardı etmeden *toplumcu realist* bir bakış açısıyla ele almıştır. Romanın kahramanlarını bu geçiş döneminde yaşanan ekonomik ve siyasi şartların da öne sürdüğü bir varlık olarak değerlendirir. Belli bir toplumsal yapı içerisine yerleştirir. Bunların dışında kahramanların bireysel yönelimleri de okuyucuya sunulmuştur. Her romanda ayrı bir dönemi işler. Bu serinin kronolojik bir sıralaması yoktur. Her bir roman hem ayrı hem de seri ile bağlantılı bir biçimde yorumlanmaktadır. Bu yüzden olaylar döngüsü kendini bir şekilde tamamlar.

Aynanın İçindekiler serisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle ulusal devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960 yılına kadar ki zaman diliminde devlet

³⁰¹ Tülin Arseven, "Attila İlhan'ın Romanları ve Romancılığı", *Attila İlhan Armağanı: Kaptan'a Saygı İle*, ed. Yakup Çelik (Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 233.

adamlarının, dolayısıyla aydının çarpık ulusallaşmadan dolayı içine düştüğü kültürel krizi, tarihsel ve siyasal olayları, yaşanan mekan olarak şehir ve ev, aile, evlilikler, insana özgü alışkanlıkları, sanat yaklaşımlarını çok yönlü olarak ele alır.³⁰²

İlhan, *Bıçağın Ucu* adlı eserinde Aynanın *İçindekiler* roman serisinin başlangıç hikâyesini şu şekilde anlatır:

İpek Film'e senaryolar yazıyorum. İhsan İpekçi bir gün dedi ki, "Bir de İstiklâl filmi yapsaydık, şöyle kostümlü filân." Tasarıyı hemen benimsedim: O sıra yakın tarihimize merak sardırılmış ki, elime ne geçerse harıl harıl okuyorum; bu okumaların taze izlenimlerine dayanarak 'esaslı' bir Kuva-yı Milliye senaryosu çıkartmaktan iyisi mi olur? Önce adını yakıştırdım: Barut Ekmeği. Ardından kahramanları oluşturdum: Filistin Cephesinde savaşmış, Mütareke'de İstanbul'a dönmüş olan Yüzbaşı Ferid Bey'le, iki gözü kör bir Abdülhamit Paşasının evlatlığı Ruhsâr Hanım! Yanlış aklımda kalmadıysa, Film öyküsünü tamamlamış, asıl senaryoya geçmeyi planlıyordum, o iş 'yattı'. İşte sonradan Aynanın İçindekiler serüvenine atılmama neden olacak ilk adım budur.³⁰³

İlhan, bu seriyi yazarken hangi tarihsel süreci yazacaksa o döneme ait kitapları araştırıp okumuştur. Kahramanları ve onların yaşantısını da bu tarihsel çerçeveye göre oluşturmuştur. Bunları yaparken de aslında o tarihin toplumsal açıdan çözümlemelerini de yapmıştır. Herhangi bir romanından okunmaya başlanılabilecek olan Aynanın *İçindekiler* serisinde yeni kurulan Cumhuriyet'in yanlış kültür politikasıyla yetiştirdiği Türk toplumuna yabancı bir aydın sınıfı eleştirilir. *Bıçağın Ucu*'nda yabancılaşma olgusundan sıyrılmaya çalışan Suat, *Yaraya Tuz Basmak* ve *Sırtlan Payı*'nda bireysel tercihleriyle toplumsal düşüncelerini uzlaştırmaya çalışan bir yolda ilerlerken görülür. Yine *Dersaadet*'te *Sabah Ezanları*'nda bir Spartakist olarak karşımıza çıkan Ahmet Ziya, *O Karanlıkta Biz*'de solun kendi içerisindeki çelişkilerini eleştiren ve Türk milletinin geleceğinden kaygılanan bir aydın olarak görülür.³⁰⁴

Attilâ İlhan'ın "Aynanın İçindekiler" olarak isimlendirilen roman serisi içerisinde *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlıkta Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* adlı romanları üzerinden toplumsal yapı, ekonomi, siyaset, din ve kurumları ele alarak incelenmiştir. Analizde edebiyat sosyolojisinin sağlamış olduğu imkânlar dâhilinde eserler incelenip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

³⁰² Ankara, *Yalnız Şövalye Attilâ İlhan*, 269.

³⁰³ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 5.

³⁰⁴ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attilâ İlhan*, 40.

3.3.1. Dersaadet'te Sabah Ezanları

1909-1960 yılları arasında Aynanın İçindekiler seri içinden yayınlanan Dersaadet'te Sabah Ezanları adlı roman, Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başını kendine tarih olarak almaktadır. Serinin dördüncü kitabı olmasına rağmen romanın işlediği tarihsel zamanlama ilk sırada olduğu için ilk bu kitabın incelemesi yapılmıştır. Roman ilk kez 1981 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Son basımı da 2003 yılında Türkiye İş Bankası tarafından yayınlanmıştır. Eser 323 sayfa olup üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde 1919 Mayıs tarihinde “İzmir nihayet Yunan oldu”.³⁰⁵ haberiyle başlayan eser ikinci bölümde 1909 Mayıs/ Haziran tarihine geri dönüş yaptıktan sonra son bölüm olan üçüncü bölümde 1919 Aralık/ Ocak yılı anlatılarak biter. Eserde mekân olarak ise II. Meşrutiyet sonrası ve Milli Mücadelenin ilk yıllarındaki Selanik, Paris, İzmir ve ağırlıklı olarak da Dersaadet ele alınarak işlenmiştir. Eser, yakın tarihimizin önemli bir kesitini ele alır, bu dönem 1909-1920 yıllarıdır. İlhan'ın bu romanı diğer romanlarında olduğu gibi bu eseri de büyük tarihi ve kültürel bir birikimin bir yansıması olarak okunabilmektedir.³⁰⁶

Eserin ele alındığı tarih Osmanlı Devleti'nin son dönemidir, yönetimde ilk olarak Sultan II. Abdülhamit Han, daha sonra da İttihat ve Terakki Partisi hâkim konumdadır. Bu dönem yoğun siyasi olayların ve karmaşanın olduğu dönemlerdir. Çünkü bir yandan Batılı devletlerin Osmanlı'yı yıkma planları bir bir kendini göstermekte, diğer yandan da içteki olaylarla devletin ayakta durması sağlanmaya çalışılmaktadır. İlhan'ın çok kahramanlı olarak vâsfe edilen romanlarından biri olan Dersaadet'te Sabah Ezanları adlı roman, Feyzioğlu'na göre kişiler, bireyler ve toplumsal durumlar diyalektikleri ile birlikte verilmekte, eserde karşıt görüşler, figürler aynı oranda ifade edilip canlandırılmaktadır. Eserde anlatım olarak üçüncü şahıs anlatımı hâkimdir, belirli aralıklarla romandaki karakterlerin iç dünyaları, hayata bakışları da yansıtılmıştır.³⁰⁷

Romanın temel çatışma değerleri *mandat* yönetimi taraftarları arasında yer alarak ekonomik çıkar sağlamayı amaçlayan Selanik eski mebuslarından 'Bacaksız' Abdi Bey ile Mütareke ve Milli Mücadele fikirlerinin savunucusu Kemalist gazeteci

³⁰⁵ Attilâ İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 4. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 11.

³⁰⁶ Feyzioğlu, *Attilâ İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 59.

³⁰⁷ A.g.e., 61.

Münif Sabri tarafından temsil edilir.³⁰⁸ İlhan romanında İttihat ve Terakki'de Abdi Bey gibi bilgisiz kişilerin varlığından dolayı devletin iyi yönetilemeyeceğinden bahseder. Münif Sabri karakteri de bunun karşıtı olarak İzmir'in işgalinden sonra Anadolu'daki canlanmayı sağlayan karakter olarak karşımıza çıkar. Bunların dışında Abdi Bey'in babası Halıcızade Köse İsmail Bey, Abdi Bey'in eşi Neveser, Neveser'in Almanya'dan gelen kardeşi Ahmet Ziya, Osmanlı- Almanya ilişkisinden bahsetmesini sağlayan Neveser'in babası Alaman Ziya, Yahudi olan Mizrahi ailesi, Batılılaşmayı simgeleyen Gülistan Satvet, Prens Bragin ve İngiliz Miralay Morley romanın bazı karakterlerindedir.

Roman ele alındığı dönem itibariyle yoğun olayların gerçekleştiği bir tarihi kapsamaktadır. Osmanlı'nın bu dönemi, en yoğun siyasi ilişkiler ve siyasi oyunların olduğu dönemdir. Sınırları içerisinde farklı milletlerin varlığı, Batılı devletlerin ve Rusya'nın etkisiyle ayaklanmalara başlamış, bu da devleti büyük oranda sıkıntıya sokmuştur. Denge politikası adı altında bu ayaklanmalar bastırılmaya çalışılmış, fakat bir türlü istenilen şekilde dindirilememiştir. Kopmalar başladıktan sonra ve devlet siyasi olarak çıkmaza sürüklenince devletin tebaasında sesler yükselmeye başlamış, okumuş, aydın kesimde devletin kurtuluşu için fikirler, düşünceler ortaya atılmaya başlamıştır.

İlhan bu eserinde 1919-1920 yılından başlayarak yaklaşık on bir yıllık geriye dönüşle II. Meşrutiyet ve İstanbul'un işgali sürelerine kadar iner ve bu süreci romanında işler.³⁰⁹ 1919-1920 dönem romanı Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi yönden gittikçe Batılı devletlerin egemenliği altına girmesini sorgular, bunu da "ciddi siyaset adamı" imajıyla eserine işler.³¹⁰ Eseri salt bir tarihi roman olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü eserde aşk, entrika, macera da vardır. Eserde Karakol Cemiyeti üyesi gazeteci Münif Sabri ile Abdi Bey'in eşi Neveser Hanım arasındaki uygunsuz ya da yasak aşk olarak tabir edilebilecek ilişkisi bu romanın aşkı da içerdiğinin göstergesidir.

Toplumsal Yapının Değerlendirilmesi

Roman da ele alınan dönem, devlet açısından sıkıntılı, halk için ise buhranlıdır. Çünkü Devletin kendi bünyesindeki Gayrimüslimlerle farklı etnik yapıdaki insanlar

³⁰⁸ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yanşıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 307.

³⁰⁹ Sema Özher Koç, Attila İlhan'dan İronik Bir Kahraman: Dersaadet'te Sabah Ezanları Romanının Başkışısı 'Bacaksız' Abdi Bey, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 43, S. 43 (2010): 86.

³¹⁰ A.g.m., 96.

arasında artan milliyetçilik ve dış ülkelerin müdahaleleriyle huzursuzluk, yönetime karşı hazımsızlıklar baş göstermiştir. İtilaf Devletlerinin Paris Konferansı'nda Yunanistan'ın İzmir'e çıkışına karar vermeleri ve Yunanlıların da bunu uygulama başlaması, Yunanlılar açısından başarı ile sonuçlanmış fakat Osmanlı toplumu için bir infiale neden olmuştur. Özellikle tüm Dersaadet'te işgale karşı ayaklanmış, bu durum karşısında ülkenin birçok yerinde protestolar başlamıştır. İlhan da bu durumu eserinde şu şekilde aktarmaktadır:

*Şehrimizin hemen her semtinde yapılan protesto mitinglerinin en muazzamı dün Sultanahmet Meydanı'nda yapılmıştır. Sabahın erken saatlerinden itibaren şehrin her köşesinden ahali tuğyan etmiş bir nehir gibi. Sultanahmet' e akıyordu. Halk meydana sığamamış mücavir sokaklara taşmıştır.*³¹¹

Ülkenin çeşitli yerlerinde yüz binlerin katıldığı mitingler yapılmakta, bu durum kabullenilmemektedir. Diğer tarafta İttihat ve Terakki'nin çıkarmış olduğu Tehcir Kanunu ile zayiata uğradığını iddia eden Ermeniler özellikle İngilizlerin desteği ile bir kamuoyu oluşturmaya çalışmakta, Ermeni vatandaşlardan şikâyetlerini toplayarak kendilerine haksızlıklar ve kısımlar yaptığı yönünde iddialar bulunmaktadır. Fakat Devlet, bu siyasi bir çalkantılar yumağı içerisinde dolanıp durmaktadır. İlhan bunu şu şekilde aktarmaktadır: “... *Devletin istiklâli, saltanatın hukuku kurtarılmıştır. Bu mütarekenâme, galiple mağlup arasında akdedilen bir mütareknâme değil, belki hâl-i harpten çıkmak isteyen iki müsâvi kuvvet arasında imzalanabilecek, müsâdemeleri nihayete erdiren bir vesika mahiyetindedir*”.³¹² Doğu'da Ermeni problemi devam ederken, Dersaadet'te İzmir'in işgaline karşı mitingler düzenlenmekte, Elit kesim neşe ve muhabbet içinde balolarda, kadınlar Paris modası peşinde, tırşe ipekten dekolte tuvaletleri, omuzları kamilen göğüsleri kısmen açıkta bırakılmış elbiseler giyerek, erkekler ise ellerindeki içki bardakları, işgal kuvvetlerinin yüksek rütbeli subaylarıyla kumar oynamakta, Özellikle Gülistan Satvet karakterinin İtilâf Devletlerinin rütbeli askerleriyle düşüp kalkması³¹³, elit kesim denilen, maddi imkanları fazla ailelerinin durumunu nitelemektedir. Zaman zaman kendi aralarında işgallerin ve bunun karşısında yönetimin tutumunu tartışmaları ise olaya sadece dışardan bir bakış olarak

³¹¹ İlhan, *Dersaadet' te Sabah Ezanları*, 67.

³¹² A.g.e., 26.

³¹³ A.g.e., 54.

gözlemlenmekte, olaya çok yabancı kaldıklarının bir yansıması olarak okunabilmektedir.

Ayrıca halk (reaya) ülkenin işgal edilmesine el birliği ile tepki gösterip kurtarmaya canla başla çalışması, ilk göstergesi olarak da mitingler düzenlenmesine karşın, Avrupa görmüş, modayı takip eden bazı gruplar Türklerin kendi kendilerini yönetebileceklerine inanmaz, güçlü Devletlerden birisini, tercihen de Amerikan Mandat'sını³¹⁴ isteyerek yönetime el koymak, en mantıklı olandır. Bazıları ise İtilaf devletlerinin en güçlüsü olduğuna inandıkları İngiltere' den himaye talep etmektedirler.

Romanda Alman kültürünün ideal olarak görülüp kayıtsız şartsız kabul edildiği 'Alaman' Ziya Bey'in evi de mutfağında pişen yemeklerden, iptal edilen haremlik selamlık ayırımına, konuşmalardaki sözcük seçiminden çocuk yetiştirmede değiştirilen süt anne geleneğinden geçmişi hakkında pek de bir şey bilinmemesine rağmen Avrupalı olduğu için çocukların emanet edildiği 'yabancı mürebbiye' anlayışına kadar milli kültürden uzaklaşıldığını göstermesi bakımından dar mekan olarak değerlendirilmiştir.³¹⁵

Romanda mekânsal olarak da kültürel ve toplumsal yapıyı görmek mümkündür. Özellikle Mizrahilerin yalısı mekânsal boyutta kültürel tükenişi göstermektedir. Olaylar örgüsünde toplumun ve kültürün nasıl değiştiği bu yalıda ki anlatılan olaylar üzerinde görülmektedir.

Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi

Romana konu olan tarihsel dönem içerisinde Türk toplumunun kendi kültürel yapısından yavaş yavaş uzaklaşmakta olduğu söylenilebilir. Bu kültürel yapılardan bazıları da aile, eğitim ve ordudur. Ailede meydana gelen değişim topluma da yansımaktadır. Eğer temel birimde bozulmalar olursa onun üzerine bina edilen diğer birimlerde de bozulmalar meydana gelerek toplum kültürel değerlerinden uzaklaşır.

Osmanlı Devletinin son dönemine kadar aile hayatında erkek egemen bir anlayış hakim olduğu gözlemlenmekte, kadının aile içerisindeki yeri genellikle ev işlerinin yürütülmesi noktasında baş aktör olma göreviydi. Bu özellikler vaki iken, Batı etkisiyle toplumsal alanda birçok değişimler söz konusu olmuş, bu değişimlerden biri de

³¹⁴ A.g.e., 46.

³¹⁵ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 317-318.

aile kurumu üzerinde gözlemlenmiştir. Toplumun bu değişim ve dönüşümü sonucu aile kurumunda erkek/kadın arasındaki ilişki biçimleri de değişime uğramıştır. Geleneksel örüntülerle ve dini bağlarla birbirine bağlanan erkek/kadın ilişkileri, toplumsal baskının azalmasıyla Türk toplumunun normlarına uygun olmayan bazı durumlara yol açmıştır.

Evli kadınların çok rahat bir şekilde yabancı erkeklerle aynı masada yemek yemeleri, el sıkışmaları, ev davetleri vermeleri, başbaşa kalmaları, birlikte seyahatlere çıkmaları süreci daha da ileri giderek sözde Avrupalı tarzda yaşam sürdürdükleri için kocası dışında erkeklerle de gayri meşru ilişkilere girmişlerdir. Bu da bir Doğu toplumunun bir örneğini sunan Osmanlı coğrafyası için, ahlak kurallarının ve toplumsal ilişkilerin bir tür değişime uğradığının göstergesi olarak okunabilmektedir. İlhan bu tarz toplumsal çeşitliliklerini romanında ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur. Yaşadığı toplumun hem tarihine hem de değişim ve dönüşümüne dair ayrıntılar sunması, edebiyatın beslenme kaynaklarından biri olan tarih biliminin katkısıyla mümkün olabilmektedir. Bu da bizi edebi eserlerin olay, zaman, mekân gibi unsurları, ele alarak bir tür sosyal olgu olarak işlenmesi, edebiyatın salt edebi sınırlar içerisinde değerlendirilemeyeceğini yargısına bizleri ulaştırmaktadır. Edebi eserler, gerek tarihi, gerek ekonomik, gerek siyasal, gerek estetik açıdan değerlendirilmeye müsait eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlhan, eserinde ayrıca farklı kurumlara da değinmiştir. Eğitim bunlardan biridir. Eğitim alanında çeşitli çalışmalar sonucunda Batı tarzı eğitim kurumları açılarak çağdaş bir eğitim-öğretim verilmesi amaçlanmıştır. Gayrimüslim ve Türk çocukları bu okullara gönderilerek çocuk yaşlarından itibaren eğitim almaları sağlanmış, özellikle o dönemde bir trend, bir zenginlik ölçütü olarak Alman ve Fransız mekteplerinde eğitim görmelerinin önü açılmıştır. Hatta bu süreç daha sonra Almanya ve Fransa'da devam etmiş, buralarda eğitim gören öğrenciler bu kültüre empoze edilmiştir. İlhan da bu duruma dair şunu aktarır:

“ ‘*Matmazel Julie*’, söze Türkçe devam etti:

–...*ismim Gülistan, Gülistan Satvet. Osmanlı Sefaret Müsteşarı Refii Satvet Bey'in kızımı, inşallah bana çok kızmadınız*”.³¹⁶ Bu durum karşısında, karşısındaki muhatabı şaşırması ve bu durum bir sürpriz olduğunu ifade etmiştir, Bunun üzerine

³¹⁶ İlhan, Dersaadet'te Sabah Ezanları, 130.

Matmazel Julie olarak bilinen Gülistan Satvet konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: “Çocuk yaşımdan beri Paris’teyiz, tahsilimi Fransız mekteplerinde ikmal ettim, o sebepten. İsmimi telaffuz edemediklerinden, öteden beri Julie diye çağırırlar. Dersaadet’ten yeni mi teşrif buyurmuşunuz? Daha evvel sizi gördüğümü hatırlamıyorum”.³¹⁷ Gülistan Satvet ve bu duruma benzer daha niceleri Osmanlı toplumundaki özellikle maddi imkânı iyi olan aileler çocuklarını genellikle yabancı okullarda okutmaktadır. Halk ile yabancılaştırmalarının en temel unsuru da bu yabancı okullar olarak gösterilmektedir. Bu okullarda öğrenimini tamamlayan genç kitleler Osmanlı coğrafyasına döndüğünde bu okullardan öğrendikleri, inandıkları, çalıştıkları alanda görüşlerini tatbik etmeye, düşüncelerini yaymaya başlamıştır. Tabi bu, yıllarca dışa kapalı olan toplumda “giyimi kuşamı, söylemi, düşüncesiyle Osmanlılıktan uzaklaşıyor, çoğu ecnebiden daha ecnebi”.³¹⁸ gibi söylemlere ve eleştirilere neden olmaktadır.

Askeri alanda ise; Osmanlı ordusunda ilk yenilenmeler 17. yy. ile başlamıştır. Bu hareketler orduyu kısa vadede güçlü kılıp yenilese de uzun vadede problemlere neden olmuştur. 19. yy. sonlarına doğru “Batı Avrupa’ da İngiltere ve Fransa’ nın yanı sıra genç, atilgan ve korkutucu bir güç belirmiştir. Almanya”!³¹⁹ Almanlar 1871’ de meydana gelen savaşta Fransızları ezmiştir. Almanya, sömürge paylaşımında İngiltere, Fransa gibi ülkeler gibi bu alanda daha fazla pay istemekte, bu durum “Sanayideki atılımlarıyla, oldum olası tekniğe ve makinelere meraklı Sercifeli Ziya’nın aklını başından alıyordu”.³²⁰ Sanayi hamleleriyle kendini geliştiren ve sömürgelerle maddi olarak büyük gelirler elde eden Almanya, bu sömürgelerini elinde tutabilmek ve dünyada söz sahibi olabilmek adına da ordusunu güçlendirip büyük bir yenileşme harekâtına girişmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Almanya’nın bu durumundan etkilenen Osmanlı Devleti, Almanya’dan orduyu ıslah etmesi için komutanlar talep etmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı, subaylarını Almanya’ ya göndermiş, bununla subayların askeri eğitimlerini tamamlamaları ve ordunun modernleştirilmesi hedeflenmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti son döneminde

³¹⁷ A.g.e., 155.

³¹⁸ A.g.e., 268.

³¹⁹ A.g.e., 206.

³²⁰ A.g.e., 206.

Balkanlarda, Trablusgarp' ta ve özellikle de I. Dünya Savaşlarında yıpranmış ve eğitilmiş kadronun sayısı ölümler nedeniyle azalmıştır.

Dini Yapının Değerlendirilmesi

Türk toplumu 751 yılında meydana gelen Talas Savaşı'nda İslamiyet'i kabul etmiş ve bundan sonraki süreçte de İslamiyet'in sancaktarlığını yapmıştır. Özellikle Halifelik kurumunun Osmanlı'ya geçmesiyle birlikte İslam Dünyası'nın lideri, Padişahlarının isimlendirmesiyle ise hizmetkârı olmuştur. İslamiyet'in geliştirmiş olduğu eğitim sistemi olan medreselerle ve gaza/cihad anlayışıyla İslamiyet 7 kıyaya yayılmış, köklü ve sistematik bir hale bürünmüştür. Türkler, İslamiyet'e büyük katkılar sunmuş bir millet olarak İslam Tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Zamanla, değişip evrilen toplum, çeşitli fikir akımlarıyla farklı gruplanmalara, oluşumlara maruz kalarak değişim kaçınılmaz olmuştur. Dinin ikame edilmesi, içinin boşaltılıp sadece uygulamalarda olana yönelme sonucunda Batı'nın hegemonyası karşısında bütün gözlerin Batı'ya dikilmiş olması toplumda bir Batı özentisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle; Duraklama, Gerilme ve Çöküş dönemlerinde Batı'nın eriştiği duruma erişebilmek adına birçok alanda tavizler verilmiş, görüntüsü Batılı fakat içi Doğulu bile kalamamış, arafta insan biçiminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlhan bunu "*İçindeki Müslümanlıkla dışındaki Frenklik*".³²¹ ifadesiyle açıklamaya çalışır.

Aileler, buldukları toplumun tüm unsurları terk etmeden, aslında bir nevi kendine özgü bir modernizasyon sistemi geliştirir. Batılılaşma serüvenine gözleri kapalı girmeyen Türk toplumu, yine bağlı olduğu toplumsal kural kaideleri sürdürmüş, bir "sui generis"* örneği olmuştur. Her ne kadar Batılı ve alafranga kıyafetler giyilse de dilinde duaları olan bir toplum örneği göstermiştir. İlhan bunu ifade şu şekilde ifade eder: "*Çocukluğunda Hanımnesi'nin bellettiği duaları dudaklarında buluyordu*".³²² Fakat zaman ilerledikçe dini vecibelerin diğer unsurlar gibi çeşitli nedenlerle vazgeçilmesi, uzaklaşılması söz konusu olmaktadır. Bu da insanın dünyevileşme serüveniyle açıklanabilmektedir. İlhan da bu durumu işlerken şu ifadeyi karakterlerin diliyle söylemektedir: "*Evet ölmeyebilirim, ölmemeliyim, tadını bildiğim nice dünya zevki beni*

* Kendine özgü

³²¹ A.g.e., 181.

³²² A.g.e., 358.

bekliyor".³²³ gibi söylemlerle Türk toplumunun geçirmiş olduğu dini serüvenin özeti vermektedir. Bütün bunlara rağmen bireylerin içinde dini unsurları tamamen dışlamadığını "Yarabbi sen aklımı muhafaza et! Hayattan sadece hisse-i saadetimi istiyorum".³²⁴ veya "Allahu Ekber, Allahu Ekber sabah ezanı okunuyor, uzun yıllardır ezanla uyanmadığını düşünüp ürperiyor. Tüyleri diken diken oluyor".³²⁵ söylemlerinde görmekteyiz. Dini inanışta meydana gelen başka değişim ise dinin men ettiği ve bazı zamanlar padişahların da buna binaen yasakladığı şeyler gizli gizli yapılmaktaydı. Fakat artık bunlar: zina etmek ve içki içmek vs. durumlar alenen yapılmaya ve toplumsal baskının eskisi kadar olmadığı romanlarda gözlemlenmektedir. Bu durum en azından İstanbul ve İzmir gibi büyükşehirlerde bu şekildeydi. İlhan'ın romanına konu ettiği tarihsel dönem içerisinde dini kurumlar içerirken değişse de kurumsal olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir. Avrupai tarzda eğitim veren okulların yanı sıra dini eğitim veren medreseler devam etmekte, şeyhülislamlık ve halifelik gibi makamlar varlığını devam ettirmektedir.

İlhan, Dersaadet'te Sabah Ezanları eserinde dini yapıya çeşitli vesilelerle temaslarda bulunur. Bunu eserde verdiği dua ve surelerle romanın içeriğine işlemiş, ezandan alıntılarını işlevsel bir biçimde kullanmıştır. Bu dua ve sureler romanda bir neslin yetişmesinde geleneksel parçayı oluşturan bir sentez dolayısıyladır.³²⁶ Kültürel sentez Selçuklu ve Osmanlı'nın sentezidir. İlhan da bunu Neveser'in annesi Seher Hanım karakteri üzerinden işler. Aslında ezanların romandaki dini boyuttan farklı olarak bir başka yeri de İstanbul'un işgalinden sonra ezanlardan başka İstanbul'un Türklere ait olduğunu gösteren başka bir şey kalmamış olmasıydı.

Ekonomik Yapının Değerlendirilmesi

Dersaadet'te Sabah Ezanları adlı eser, İlhan'ın, toplumsal yapıyı, toplumsal çözülme sürecini ele alırken ekonomiyi ayrıntılı bir biçimde satır aralarında gizleyerek okurlara sunmakta, bir tür değerlendirme ve eleştiriler getirmektedir. Batılılaşma yöntemindeki yanlış algı dolayısıyla toplumda bir çözülme meydana gelmiştir, bu dönem ayrıca Kurtuluş Savaşı'na giden sürecin de başlangıcı olarak Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahip olmuş, İlhan'ın da önemle üzerinde durduğu bir süreç

³²³ A.g.e., 295.

³²⁴ A.g.e., 299.

³²⁵ A.g.e., 307.

³²⁶ Feyzioğlu, *Atilla İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 73.

olmuştur. İlhan bu dönemdeki toplumsal çözölmeyi karakterlerin fiziki görüŖlerinde, gündelik zevklerinde, alışkanlıklarında, dış ve iç mekânlarda yansıtarak bir tür toplumsal çözömlenme yapmaktadır. İlhan'ın bu eseri ve diğeri eserlerinde de gözlemlenen bir aydın eleştirisi gözlemlenmektedir, Kendi kültürüne yabancılaşmış aydını inceleyerek bu durumun yol açtığı işçi hareketlerini romanlarına yansıtır.³²⁷

İlhan, *Aynanın İçindekiler* roman serisinde farklı dönemlerin ekonomik durumlarına işaret ederek, bunun toplum nezdinde yansımalarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bunu da karakterler, aileler üzerinden yapmaktadır. Örneğin İlhan, romanın ilk cümlesinde “*Mizrahilerin yalısında, akşamüstü çay içmek âdeti, işgal donanması Boğaziçi'nde demirlendikten sonra çıkmıştı*”.³²⁸ ifadesinde Mizrahi diye bilinen bir ailenin olduğunu, bu ailenin de bir yalısı olduğunu ifade etmektedir. Mizrahiler, Yahudi olan bir ailedir. Bu aile, Doğu kökenli Yahudilerden oluşmakta, Batıdaki Yahudilere ise Aşkenazi denmektedir.³²⁹ Diğeri bir aile ise Barzilaular'dır. Bu ve bunun gibi birçok şahıs ve aile üzerinden ekonomik durumun yansımalarını okumak mümkündür. Bu da anlatılan dönem romanı içerisinde bir burjuvazi sınıfının olduğunu, ekonominin farklı şekillerde, farklı sektörlerde ilerlediğinin göstergesi olarak okunabilmektedir. Milli Mücadele Döneminin İstanbul'una dair bir anlatım yolu seçen İlhan'ın bu eserinde Osmanlı'nın ekonomik durumuna dair sadece nüanslarla yetinir. Uzun uzun ekonomik ayrıntılara yer vermez. Gazete haberlerinde geçtiği üzere, sadece ara seslerde o günün yaşantısına dair ayrıntılarla o zor dönemin yansımalarını karşılıklı konuşmalar esnasında, çay sohbetlerinde yapılan muhabetlerle anlatılmaktadır. İlhan'ın eserindeki durum belirli bir kesimin, aydın kesiminin ülke gündemine olan tavrının da bir yansımasıdır. Mücadeleyi sadece tartışma zeminlerinde ortaya koymaya çalışır bu kesim.

Mütareke dönemlerinin İstanbul'una dair bir perspektif sunan eser, kendisiyle yaklaşık olarak aynı dönemleri yansıtan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore de Attilâ İlhan'ın bu eseriyle paralellik gösterir. Her iki eser de belirli aileler üzerinden o dönemin İstanbul'unu anlatmaya çalışır. Yakup Kadri'de konu Leyla'nın

³²⁷ Feyzioğlu, *Attilâ İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 140-141.

³²⁸ İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 15.

³²⁹ Ravza Aydın, Mizrahi Yahudileri ve İsrail'deki Sosyo Kültürel Durumları, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.37 (2018): 82.

ailesi ve çevresi iken ³³⁰, İlhan'da bu Mizrahiler, Neveser, Gülistan Satvet ve bunların çevresinde olan kesimdir.

Siyasal Yapının Değerlendirilmesi

Osmanlı Devletinin son dönem siyasi yapısında ülke siyasi, ekonomik ve diğer alanlarda istikrarsızlık karışıklık arz etmektedir. Tanzimat Fermanıyla gelişen bu süreç içinde 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ve kabul edilen Kanun-ı Esasiyle (ilk anayasa) birlikte II. Abdülhamit'in Devleti Aliyye' nin başına geçmiştir. II. Abdülhamit padişah olduktan kısa bir süre sonra 93 Osmanlı Rus Harbini bahane ederek Meclisi Mebusan-ı feshetmiş, Kanun-ı Esasiyi yürürlükten kaldırmıştır. Ülke içinde çeşitli söylem ve faaliyetler yasaklanmış, bunlara uymayanlar ya sürgüne gönderilmiş ya da bunlar Avrupa' ya kaçmışlardır. Avrupa' ya kaçan bu kesim (Jön Türkler) orada rahat durmamış, II. Abdülhamit yönetimi hakkın dergi ve gazete yayınlamaya devam etmişlerdir. Hatta bunlar işi ilerletip “Abdülhamit-i Saniye karşı bir takım gizli örgütlenmeleri kurmuşlardır. Tarihi bir vesika olmasa bile eser, dönemin konjunktürel havasına dair ayrıntılar sunmaktadır. “*Hareket Ordusunun 'ihzarı ve tertibi', İstanbul üzerine yürümesi, II. Abdulhamit'in tahtından indirilmesi derken*”.³³¹ ifadesi bu gibi tarihsel durumları izah eden cümlelerdir. İlhan eserinde tarihi ve siyasi olayları bir biçimde sunmamış, kimi zaman ileri ve geri gidişler yaptırarak bir anlatımı yeğlemiştir, bölüm başlıklarına her ne kadar 1919 - 1920 gibi ayırım koysa da anlatım değişmiştir.

İstibdat yönetiminin ağırlığı ordu içinde de hoşnutsuzluğa neden olmaktaydı. Bazı subayların ayaklanarak dağa çıkması sonucunda II. Abdülhamit, II. Meşrutiyeti ilan etmiş ve Kanun-ı Esasiyi yürürlüğe koymuştur. Bu olaydan bir yıl sonra gerçekleşen 31 Mart olayı neticesinde Abdülhamid-i Sâni'nin tahttan indirilmesine neden olmuştur. Bundan sonra İttihat ve Terakkinin yönetimi başlamış ve ilk icraatleri de Balkanlarda karışık olan durumu gidermek olmuştur. Abdülhamid-i Sâni, hürriyet ilanından sonra seçimlerin yapılması ve meclisin toplanmasından sonra mebuslara yemek verir, Meclisin küşadı şerefine müthiş bir ziyafet tertip edilir.³³² Yemek Yıldız Sarayı'nın Merasim Köşkündedir, bütün katılımcılar padişah hazretlerinin varlığından

³³⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 2-24.

³³¹ İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 159.

³³² A.g.e., 233-234.

dolayı kibar bir çekingenlik içerisinde durmaktadırlar.³³³ Bu durum, her ne kadar meclis toplanmış, hürriyet ilan olmuşsa da padişahın karizmatik liderliğinden kaynaklanmaktadır. Mebusların bulunduğu ortam aslında Osmanlı coğrafyasının bir tür yansıması şeklindedir. Her masa ayrı bir konu, ayrı bir gündemin mülahazaları yapılmaktadır. Bir yanda Balkanlar, bir yanda Rumeli, bir yandan da Anadolu'nun durumu konuşulmaktadır. Dış politika tıpkı bir satranç tahtasındaki gibi, oyunlar birbirini kovalamaktadır. Bu durum II. Abdülhamit başta olmak üzere bütün mebusların gündemindedir.

Selanik'in dönem içindeki kozmopolit ve burjuvalaşmış konumu, işçi nüfusunun artmasına ve sosyalist düşüncelerin yeşermesine zemin hazırlamıştır. Türk, Bulgar, Arnavut, Rum ve Sırp uluslarından oluşan bu işçi nüfusu çeşitli alanlarda çalışmaktadır. Önce gayrimüslimler arasında baş gösteren bu düşünceler zamanla Türkler tarafından da benimsenmeye başlamıştır.³³⁴

Dersaadet'te Sabah Ezanları '*İzmir nihayet Yunan oldu.*' haberiyle başlayıp '*Muharrir Münif Sabri hunharca katledildi.*' haberiyle sona erer. Attila İlhan'ın bu romanı hem siyasi hem aşk hem de aydın kesimin değişimini ele alan toplumsal ve tarihi bir romandır. Romanın kurgusunda çok yönlü karşıtlıklar bulunmaktadır. Toplumsal diyalektik bakış açısıyla yazılan bu roman da karşıtlıklar karakterler üzerinden verilmiştir. Ve bu karşıtlıklar hep aynı oranda okuyucuya sunulmuştur. Okuyucu burada geçen karakterleri Aynanın İçindekiler serisinin diğer romanlarında da görecektir.

3.3.2. Karanlıkta Biz

Attilâ İlhan bu eserinde Osmanlı Devleti dünya sahnesinden ayrılmış yerine kurulan genç dinamik bir Türk devletinin ilk yıllarındaki toplumsal, ekonomik, siyasi, dini ve kurumsal yapısını incelemektedir. Roman ilk defa 1988 yılında Bilgi Yayınevi'nden çıkmıştır. Son basımı da 2003 yılında İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Romanda geçen zaman içerisinde dünyada önemli olaylar vuku bulmaktadır. Bunlardan en önemlisi II. Dünya Savaşıdır. Bu savaşta Alman-Rus çatışması ve Türkiye'nin bu iki devlet arasındaki tutumu irdelenmektedir. İlhan

³³³ A.g.e., 234.

³³⁴ Feyzioğlu, *Attila İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 141.

romanda Türkiye'nin bu savaşa katılmamak için nasıl politika izlediğini anlatmaktadır. Ayrıca Türk solunun bu savaş yıllarındaki durumuna, bunların tutumunu içermektedir. Dış ülkenin hareketli yapısı ve iç siyasetteki Milli Şef dönemi, romanın tarihsel planını ortaya koymaktadır. Bıçağın Ucu adlı eserinde de zaman zaman bu döneme dair düşüncelerini aktaran İlhan, bu eserinde olaya eleştirel çerçevede bakmaktadır. Zaman kavramına önem veren İlhan bu romanında da tarihleri özellikle belirterek kitabını beş bölüme ayırmıştır. Ara ara geriye dönüşler yaparak da olayların nasıl ortaya çıktığını göstermeye çalışmıştır. 1940'lı yıllarının ele alındığı romanda ay ve yıl olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu iki yıllık süreç gözlenmektedir.

Bu sürece, belirli bir tarih sınırlandırması konulacak olursa 1940-1942 yıllarıdır. Milli Şef dönemi olarak da bilinen bu dönem özellikle sosyalist ve muhafazakâr aydınlar için karanlık bir dönem olarak gösterilir. Bu dönemde sosyalist kuşak ve bununla birlikte Türkiye Komünist Partisine bağlı kişiler çeşitli baskılarla sindirilmeye, baskı altına alınmaya çalışılan bir dönemdir. Komünizm ülkede yayılmaya başladığı için bu durumdan rahatsız olanlar dini unsurlara yapılan baskı ve şiddeti komünisti savunanlara da uygulamışlardır. Eserde İlhan, baskı ve şiddeti sadece komünistler üzerinden göstermiş, Alman taraftarlığını ön plana çıkartmıştır.³³⁵ Komünizm üzerine yoğunlaşması İlhan'ın kendini "komünist" olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Eserin ismindeki "biz" zamiri, kendilerini yani "komünistleri" ve "aydınları" yansıtmaktadır. Bu yüzden eser, İnönü döneminde sıkıntılar yaşayan komünistler üzerinden bir anlatımı yeğlemiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'ya doğru kayan iktidar, Almanya'dan daha fazla destek almak, onlarla aynı doğrultuda hareket etmek için Türkiye'deki sosyalistleri çeşitli şekillerde ezmiş ve bu dönemin aydınları baskıyla kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu dönem, insanların temel özgürlük alanlarına dahi kısıtlamalar getirerek insan hak ve hürriyetleri noktasında çeşitli eziyetlerle halk sindirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Vâlâ Nurettin'nin başına gelenleri İlhan şu şekilde aktarmaktadır:

Vâlâ'nın 'başına gelenleri' ayrıntısıyla öğrenebilmek içindi: 'Zavallıyı' palas pandıras silâh altına alıp, Konya'ya sevk ettiler; oysa askerliğine ne yaşı elverişlidir, ne

³³⁵ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 283.

*sağlığı; kulaktan kulağa 'Refah Faciası' dolayısıyla yazdıklarının Milli Şef'i öfkeliendirdiği fısıldanıyor; böyle cezalandırmayı uygun görmüşler*³³⁶

Tarihsel olayları ele alan İlhan'ın bu romanında başkişisi Neveser'in kardeşi Ahmet Ziya'dır. Mühendis olan Ahmet Ziya romanlarda önemli statüye ve değere sahip başlı başına tarihmiş gibi okuyucunun karşısına çıkar ve Türk aydınını da temsil eder. Neveser'in oğlu Doğan, Ahmet Ziya'nın sevdiği Elke, patronu Zihni Keleşoğlu, arkadaşı Mirseyit Kurbanzade, Rosa Mizrahi, Raşel Mizrahi, Dr. Gessler gibi kişiler de romanda geçen bazı karakterlerdir. Dersaadet'te Sabah Ezanları adlı romanda geçen kimi karakterler bu romanda da kendini göstermektedir. Diğer romandan farklı görevlerde olsalar da karakteristik özellikleri hep aynıdır.

Toplumsal Yapının Değerlendirilmesi

İlhan'ın O Karanlıkta Biz adlı romanında karakterler toplumsal yapıyı siyasi ve ekonomik boyutları ile ele alarak karşılıklı konuşmalarla döneme dair olay ve olguları aktarmaktadırlar. Roman kahramanlarından Sarı Mustafa, İkinci Dünya Savaşı devam ederken Türkiye'nin o dönemdeki ahvali şu şekilde aktarmaktadır: "... *dünya ateşler içinde, Türkiye harbin ve faşizmin karanlığından geçiyor; o karanlıkta biz, istikbalin ateş böcekleri, bir arada durmalıyız; halkın yolunu aydınlatılabilmeye, gücümüz ancak yeter; lüzumsuz gayretkeşliklere düşüp, böyle sağa sola savrulursak, korkarım*".³³⁷

Atatürk'ün kurucu ilkeleri doğrultusunda çalışmalarına başlayan CHP, Milli Şef ile birlikte ortaya koyduğu ilkelerle çelişmeye başlamış, kişi hak ve özgürlüklerine ket vurulmaya başlanmış, dini özgürlükler Hıristiyan ve Yahudileri kapsarken Müslümanlar dışlanmış, farklı görüş ve düşünceler engellenmiş, hatta mücadele edilmiştir. Tektipleştirici otoritenin hâkimiyeti, tek kişinin boyunduruğu altında bir millet ezilmekte, sömürülmekte ve bu da sözde demokrasi adı altında yapılmaktaydı. Dönemi ele almak siyasi durumun bir özetini vermek olacaktır. İlhan, Milli Şef denilen dönemi özetlerken şu ifadeleri kullanmaktadır:

Şef'in rolü her memlekette, bilhassa Parti hayatına girmiş memleketlerde, çok önemlidir. Çünkü siyasî kanatları, prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve sürekli olarak besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, milletin fertlerini politika alanında yetiştirecek olan Şef'tir. Her camiada ve parti

³³⁶ Attilâ İlhan, *O Karanlıkta Biz*, 3. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 285.

³³⁷ A.g.e., 464-465.

içinde, bu yüksek vasıfta şahısları, daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin yüksek idaresini, eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahıs üzerinde, sık sık değişiklik yapması da, otoriteyi zayıflatmak bakımından zararsız sayılmaz. CHP gibi, milletin kuruluş ve ilerleyiş mücadelesinde, kendisine rehberlik etmiş; Cumhuriyetçilik, İnkılâpçılık, Lâiklik gibi Türk milletini liyakat ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri, değişmez bir politik inanç olarak kabul ve ilân etmiş; ayrıca partinin, dar çerçevesinden çıkarak, hemen bütün vatandaşları...³³⁸

İfadeleri hem döneme hem de Milli Şef'in özelliklerine dair İlhan'ın düşünceleridir. Bu döneme ulaşıncaya kadar toplum birçok bakımdan yenileşmeye girmiştir Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toplumsal yapıda büyük değişiklikler yapılmış, bir nevi bir toplum tasarlanmış, uyarlanmış. Bu tasarılar Atatürk İlke ve İnkılâplarına göre hazırlanmış, bu doğrultuda olmayanlar hoş karşılanmamış, yargılanmış hatta kimi zaman idamlarla ortadan kaldırılmıştır. Devrim, kendisiyle birlikte yeni yeni yapıları beraberinde getirmiştir. Bu yapılar halk nezdinde kimi zaman tepkilere yol açmış, kabul görmemiş, fakat devlet eliyle yapay da olsa kabul ettirilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra başa geçen İsmet İnönü, bir döneme damga vuracak ve Milli Şef dönemi olarak adlandırılacak dönemde birçok bakımdan yeniliklerin devamını sağlayıcı bir isim olarak Türk insanının asla unutamayacağı bir isim olarak siyasi tarihimizde rol oynamıştır.

Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinde birçok kurum ve kuruluşta da devrimler gerçekleştirilmiş, eğitim devrimi yapılmış medreseler kapatılmış, tevhidi tedrisatla eğitim öğretim birleştirilmiş, harf inkılâbıyla Latin harfleri kabul edilmiştir. Toplum bu gibi yeni kurumlara riayet etmekle okuma-yazma oranları eski seviyesinden yukarıya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Orduda konusunu değişimden çok etkilenmemiş, yeni getirilen rejimin baş savunucusu olarak yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin baş aktörlerinden biri olmuştur. Ülke giderlerinin büyük kısmı milli savunma giderleri ve modernizasyon için askeriye ayrılmıştır. Daha önceden eğitim öğretim için Avrupa'ya gönderdiğimiz subaylar artık kendi ülkemizde eğitim görmektedir. Aile yapısı da çağa ayak uydurmakta, geleneksel aile yapılarında değişimler gözlenmektedir. Evler de kuşak

³³⁸ A.g.e., 7.

farkının getirmiş olduğu değişimden ve bakış açılarından etkilenmektedir, İlhan bunu şu şekilde aktarır:

Mütareke yıllarının, ağır, göz kamaştırıcı, fazla teferrüatlı, güzelliğini taşıyor; on yıldır cubique mobilyalar, ev döşemede kullanışlılık, ağır bastığından; bu eski debdebe, ne de olsa hantal, koyu, modası geçmiş! 'Kayıp' bir dünyanın hayali! Doğan'a sorarsan 'müze'; kapısından giren, zaman tünelinin eşiğini aşmış gibidir.³³⁹

Bu tarz, ağır mobilyalarla döşenmiş evler yeni kuşak için 'müze' havasında evler olup modern olmadıkları için eleştirilmeye başlanmış, zenginlik göstergesi olan boğazdaki yalı ve köşkler terk edilip Avrupa'daki insanlar gibi 'apartmanlara' geçişler başlamıştır. Bu da ev ve aile biçimlerinde yaşanan değişim ve dönüşüm göstergeleri olarak okunabilir. Romanın tarihsel zemini 2. Dünya Savaşı dönemi olduğu ülke genelinde bir tedirginlik, ekonomik krizler ve kaos durumu vardır. İlhan ekonomik durumu anlatırken ülkenin bir nevi durumunu özetler niteliktedir: “*Türkiye girsin girmesin, harbin 'seyyatını' çekiyordu. İlk İki yıl, şöyle böyle savuşturulan darlıklar gizlenmez olmuş, yokluklar baş göstermişti*”.³⁴⁰ Her ne kadar 2. Dünya Savaşı'na Türkiye katılmamış olsa da hem kurumsal hem de ekonomik etkilerini görmek mümkündür.

Dini Yapının Değerlendirilmesi

Dini hayatta halkın inanişinde bir değişim kurumsal bazda olduğu gibi etkin değildir. Fakat devletin devrimle dini kurumlardan bazılarını (tekke, zaviye, medrese, cami) kapatması, Anayasadan 1928' de “*Devletin dini İslam'dır.*” ibaresinin çıkarılması. M. Kemal' in ölümünden sonra başa geçen İnönü zamanında ezanın Türkçe okutulup okutulmayacağı tartışmaları ve Türkçe okunmasına karar verilmesi, okullarda din derslerinin kaldırılması gibi yenileşme hareketleri dinin kurumsal yapısında etkin bir şekilde değişimine neden olmuştur. Devletin laiklik anlayışı gereği, dini müesseselere mesafeli, hatta sert biçimde yaklaşılması, dini yaşantısı konusunda hassas olan toplum bireylerin sindirilmesine neden olmuştur. İlhan'ın görüş ve düşünceleri dine karşı mesafeli olmuş, fakat ara ara da olsa dine başvurması dinden tamamen kopmadığının bir göstergesi olarak okunabilmektedir. İlhan Ahmet Ziya üzerinden dinden kopmadığını şu şekilde aktarır:

³³⁹ A.g.e., 94.

³⁴⁰ A.g.e., 207-208.

İkisi de ayağa kalkmışlardı. Hiç beklemedikleri bir anda, onlara silah çevrilmiş gibi, yarı hayret yarı kaygıyla bakiştılar. Ahmet Ziya, yeğeninin ona asla yakıştıramayacağı bir söz etti.

-... Allah encamımızı hayretsin!³⁴¹

Ekonomik Yapının Değerlendirilmesi

Genç Cumhuriyet, ekonomik olarak zayıftır. Çünkü çetin, zor bir milli mücadele dönemi atlatılmış, devrim yaparak daha önceki bütün yapıyı değiştirmiştir. Yeni kurulan bu ülkenin ekonomik yapısını kurmak, ticaretini geliştirmek için beşer yıllık kalkınma programları uygulanmaya çalışılmış, yerli sermayenin yeteri miktarda olmaması dolayısıyla devletçilik ilkesi gereği bazı fabrikalar devlet eliyle kurulmuştur. Milli Şef döneminde ise 2. Dünya Savaşı dolayısıyla ekonomi dar boğaza girmiş, çıkmazlara sürüklenmiştir. Tarıma dayalı bir ülke olan Türkiye’de sanayi hamleleri yapılmış, ülkenin farklı yerlerinde fabrikalar açılmıştır. Yine de ihraç eden bir ülke konumundan ziyade ithal eden bir ülke konumundadır. 1938 Buhranı ve 2. Dünya Savaşı’nın kapıya dayanması halk nezdinde de büyük çıkmazlara neden olmuştur. Bunu aşmak için vergiler arttırılmış, yük halkın omuzlarına binmiştir. Ülkenin gidişatına dair İlhan eserinde şunları aktarmaktadır:

Meriç’in öbür kıyısında, ateş ve duman solurken; İstanbul’un ‘tahliyesi’ düşünülüyor: Müthiş ilkbahar, Balmumcu mesiresinde, Levent Çiftliği’nde ağaçlar, tomurcuklarını pat pat patlatıyorlar; ...müzelerdeki ‘asar-ı âtika’ Anadolu’ya nakledildi; şehri arzusu ile terk edecek emekliler, gidecekleri yere ‘meccanen’ götürülecekmiş; ‘unlu maddeler’ yavaş yavaş vitrinlerden çekilmektedir.. Mahsul kötü, buğday kıt: Yurtta ‘tek tip ekmek uygulamasına’ geçildi; şekere zam, her şey pahalılaşıyor... Ekmekler daha bozuk, buğdaya arpa ve çavdar karıştırıyorlar, bazı vilâyetlerde ‘mülki âmirler’ gerektiği takdirde ‘tarladaki mahsule’ el koyabilecek, gazeteler dört sayfa çıkabiliyor, savaşla ilgili haberler ‘mecburi’ tek sütun; şartlar o kadar zorlaştı ki, gazete dergi yayımlamak imkânsız.³⁴²

Ülkenin bir nevi özeti olan İlhan’ın bu anlatımı, geçirilen buhranlı dönemlerin nasıl aşılması gerektiği yönünde fikirlerin öne sürüldüğü, arayışların da olduğu bir dönemdir. Ülke bu ekonomik krizden Türk-Alman dostluk antlaşmasının tekrar imzalanmasıyla ve Almanya’nın içinde bulunduğumuz güç durumu fark edip bize ekonomik yardımıyla kurtulmaya çalışmıştır.

³⁴¹ A.g.e., 131.

³⁴² A.g.e., 208.

Siyasal Yapının Değerlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki siyasi yapı kanunlarında devrimlerin yerine oturmaması, halkın bu yaşam tarzına henüz alışık olmaması nedeni ile tek parti sistemine dayalı bir yönetim uygulanmaktaydı. Zaman içerisinde demokratik yaşamın gereği olan çok partili hayat denemeleri olmuşsa da ortamın tamamen buna müsait olmadığı görüldüğünden M. Kemal Atatürk tarafından ertelenmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra başa geçen İsmet İnönü de tek parti sistemini devam ettirmiş hatta daha sıkı bir yönetim anlayışına bürünmüştür. İnönü yönetimi zamanında iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan biri, II. Dünya Savaşıdır. İkincisi ise 1946 seçimlerine çok partili bir şekilde gidilmesi yani çok partili hayata geçiştir. II. Dünya Savaşı sırasında İnönü siyasi olarak Almanya'ya yakınlaşmıştır. Bunun sebebi Almanya'nın ticari olarak üstün olması ve ekonomik yardım yapmasıdır. Dış politikayı da belirleyen bu yaklaşım, iç siyasetin de ana unsurlarından biri olmuştur.

Romanda sol kesimin kendi içerisinde kopukluklar yaşadığı da siyasi anlamda bir değişikliktir. 'Yankı' dergisinde yazan Haydar Su'nun kitapları toplandıktan sonra derginin sorumlusu olan Doğan kendi gibi sol kesimden arkadaşı tarafından ihbar edilmiş ve tutuklanmıştır. Ahmet Ziya ise Almanya'da öğrendiği sosyalizmi Türkiye'ye geldiğinde de devam ettirse de sosyalist hareketlere katılmamayı tercih etmiştir.

Bu romanda değişimin en büyük etkeni yabancı okullar olarak gösterilir. Ahmet Ziya'nın Almanya'da mühendislik eğitimi alması, Doğan'ın Rumeli'de okuması bu duruma örnektir. Konuşmalarında ara ara Fransızca kelimelere rastlanır ve bu da değişimin dilde de olduğunu gösterir. Batı kültürünün nasıl empoze edildiğini İlhan bu romanda ince ince işlemiştir. Ahmet Ziya'nın bazı şeyleri farkına varmadan yapmış olması, sosyal yaşama sinmiş olan yabancı kültürünün kişiyi hiç farkına varmadığı alanlarda bile etkisi altında tutmasıyla ilgili olabilir. Romanın sonunda Ahmet Ziya'nın Keleşoğlu Ticaret Anonim Şirketi'ndeki görevinden istifa etmesi Türk aydınının milli değerlere dönüşü olarak yorumlanmalıdır.³⁴³ Bu nedenle romanda sadece yabancılaşan bir aydın değil milli değerlerine önem verilen boyut da ele alınmıştır.

³⁴³ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 399.

3.3.3. Yaraya Tuz Basmak

Savaş edebiyatı, dünya edebiyatına farklı şekil ve biçimlerde işlenmiş olup, Türk edebiyatında da farklı şekillerde anlatılmıştır. Savaş gibi toplumsal hadiseler, toplumsal olarak büyük kitleleri etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bir unsur olarak hem edebi yönden, hem tarihsel hem de sosyolojik olarak değerlendirilen bir olgular bütünlüğüdür. Bunun edebiyata yansımaları farklı açılardan olmuş, bu olgu genellikle dram, hüznün, acı ile birlikte anlatılmıştır. Uluslar kendini var etme mücadelesinde bu savaşlardan faydalanmış, küçük bir başarı bile olsa o başarı devletleştirilerek sahneye konulmuş, kahramanlık ve destansı bir biçimde ifade edilmiştir. Ulusların tarihinde çok önemli bir yeri olan savaşlar, hem büyük bir kayıp hem de büyük bir dramı barındırır. Yaraya Tuz Basmak adlı eser de İlhan'ın Aynanın İçindekiler roman serisinden yayınlanıp okurlara sunulan bir eser olarak Kore Savaşı'nı anlatan, o dönem olay ve olgularını gözler önüne seren bir eser olarak yayınlanmıştır. İlk kez 1978 yılında Bilgi Yayınlarında basılmış olup son basımı ise 2002 yılında İş Bankası Kültür Yayınlarından basılmıştır. Roman, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî, ekonomik, sosyal açıdan en sancılı dönemlerinden biri olan 1950-1960 dönemlerini kapsamakta, Kore Savaşı ile başlayan süreç 27 Mayıs ihtilaline kadar olan süreci işlemektedir. Eser, Demir Çukurcalı, eserde geçtiği üzere Üsteğmen Demir başkişisi ve onun etrafında dönen olaylarla işlenmektedir.³⁴⁴ Eser, 1950-1951 yıllarının Kasım ve Aralık aylarının anlatımı ile başlar. Altı bölümlük bu romanın ilk bölümünde Kore'ye gitmiş Türk askerlerinin durumları ile ilgili sahneler aktarılır. Ana karakter olan Üsteğmen Demir'in varlığı ilkin burada gözler önüne serilir. “Üsteğmen Demir, jeep'ten, boğazın ayazına çıktı. Güneş çevrelerini saran sisi dağıtmış, kalay parıltılı kıyıcı bir soğuk bastırmıştı. Eksi on filân olmalı. Oysa öğleye kadar bir rakı dumanı içinde ilerlediler”.³⁴⁵ Üsteğmen Demir üzerindeki bu anlatım eserin sonuna kadar devam etmekte, Demir karakteri üzerinden yoğun bir anlatım çabası gözlemlenmektedir. Eserin ilk bölümünün ilerleyen sahnelerinde Üsteğmen Demir'in aşk kaçamakları, bazı kadınları unutamaması, bunu hatta şizofrenik bir hale sürüklenişi anlatılır. Yoko adlı kızı bir türlü aklında çıkartamayışı, Zizi Yüzbaşı ile bir Geysa evine yaptıkları aşk kaçamağında Mamasan Shamisen'le ilgili saplantılı düşünceleri, onunla birlikte olma isteği, nevroza

³⁴⁴ Gökçe Ulus, Yaraya Tuz Basmak, Romanında Demir Çukurcalı Örneğiyle Yabancılaşma Sorunsalı, *Sobider*, Y.4, S. 11 (Haziran 2017): 903.

³⁴⁵ Attilâ İlhan, *Yaraya Tuz Basmak*, 2. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 13.

sürüklenmesi Üsteğmen Demir karakteri üzerinden gerçekleştirilen anlatımlardır. Demir'in Kore Savaşı'nda yaralanması dolayısıyla ülkeye geri gönderilmesi, yaşamak istediği fantezilerini bir türlü yaşayamaması onda kalıcı bir hasara neden olmuştur. Yaralandığı kasığı onu epey meşgul edecektir. Çünkü artık eskisi kadar cinsel birliktelik yaşayamayacak bu da onun erkeklik duygusunda bir ezikliğin oluşmasına sebebiyet verecektir. Hayat kadını Aysel ile tanışması ve sorununu onunla gidermeye çalışması, yaşadığı sıkıntıyı gidermek için çözümler aradığının göstergesi olarak okunabilmektedir. Dönemin Türkiye'sinde siyasi çalkantıların olduğu, Demir'in Demokrat Parti'nin siyasetini eleştirmesi, çalkantılı dönemde Demir'in de çalkantılı ruh hali dönemin toplumsal durumunu özetler niteliktedir.

Eser, tarihsel bir akış içerisinde sunulsa da belirli aralıklarla geriye dönüşler yaparak olayları kronolojik bir sırayla vermez. Beşinci bölümde 26-27 Mayıs ihtilalinin çanları çalınmaya başlamıştır. Yarbay Orhan Karabibay ve Albay Muzaffer Yurdakuler yönetiminde gerçekleşen hareket askeri kanalda başarıyla tamamlanır. Hükümet askeri bir darbe ile baskı altına alınır. Bu durum Türk siyasi tarihine kara bir leke olarak anılmaya başlar. Demokrasinin askeri alanda sekteye uğratılması olarak okunulan bu duruma iki farklı yaklaşım sunulur genellikle. Bazıları bu ihtilalin iyi olduğunu savunurken bazıları ise demokrasiye yapılan bir darbe olarak görür. Eserde yapılan bu ihtilal karşısında bir hoşnutsuzluk sergilenmemekte, daha çok nötr olarak yansıtılmaktadır. Eserin son bölümünde ise Yassıada süreci, Menderes Hükümeti'nin başkışisi Adnan Menderes ve Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu gibi isimlerin yargılanma süreçlerine dair vurgular gözlemlenmektedir. İhtilal'in başarılı olması askeri kanalda sevindirici bir olgudur. Demir'de ihtilalde rol oynamış bir kişidir. Bu dönemde evinde kaldığı Suat ile ilişkisini ilerletmiştir fakat Ümit ile ilişkisi de devam etmekte, bu süreç de evliliğe doğru gitmektedir. Fakat Demir, Suat'ı bir türlü aklından çıkartamamaktadır, bunun sebebi ise geysa evinde gördüğü Mamasan Shamisen ile Suat'ı bütünleştirmesinden dolayıdır.³⁴⁶ Romanın sonuna doğru Demir karakterinin başta yaşadığı nevrozvari atakları geri dönmüştür.

Özetle Attilâ İlhan, Türk toplum yapısının değişiminde belli bir dönemine ışık tutan bu eserinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin demokratik süreci işleme azmi

³⁴⁶ A.g.e., 85.

içerisinde gerçekleştiren çok partili hayata geçişi ve bunun ilk on yılı içinde Türk toplum yapısını vermeye çalışır. Romanın geçtiği dönem 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerin galibi olan Demokrat Partinin Türkiye’deki uygulamalarını, toplumun yapısını, Kore Savaşını, 27 Mayıs 1960 ihtilalinin oluşum sürecini ve sonrasını konu almaktadır. 1960 darbesinden sonra Demir’in emekli olmasıyla roman son bulmaktadır.

Toplumsal Yapının Değerlendirilmesi

Bu dönemde tek parti yönetiminin uygulamalarından bunalmış ve çıkış yolu aranmaktadır. Demokrat Partinin açılması ve 1950 seçimlerinde üstün bir başarı ile iktidar olması halkta büyük bir sevince yol açmıştır. Tek partinin uygulamalarından bunalan halk için yeni bir umut, yeni bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir Menderes ve hükümeti. Demokrat Parti başa gelirken söylemlerinde; CHP gibi baskıcı, üstün inmece, kısaca jakoben bir yönetim anlayışı uygulamayacaklarını bunun yerine demokrasiye uygun olarak hareket edeceğini ifade etmekteydi. Hükümetin ilk dört yılında buna uygun hareket edilse de daha sonraki dönemlerde bu söylemlerden büyük oranda vazgeçilmiştir.

Halkın yaşam tarzı her geçen gün batıya empoze olurken halk kendi kültürel yapısından da bir o kadar uzaklaşmaktaydı. Toplum, gelişmeyi batıya benzemekle eşdeğer görmekte, modernleşmeyi de batının modasına benzemekle, şekilsel olarak onlara benzemekte bulmaktadır. Bu da Türk modernleşme serüveninin büyük bir sorunsalla ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü “modernlik” bir durum olarak algılanırsa “modernleşme” bu durumun oluşumuna daire sürecin adı olmaktadır. Modernleşme zaten kuruluş mantığı doğrultusunda Avrupalı olmayan toplumların Avrupaî olabileme yarışlarına verilen addır.³⁴⁷ Türkiye’de Avrupaîleşme süreci sancılı olmuş ve hatta nev-i şahsına münhasır bir biçimde gerçeklemiştir. Modernleşmeyi genellikle yenilik olarak algılayan zihniyetin aksine, modernleşme Avrupaîleşme biçimi olarak bir değerler çöküntüsüne, gelenekle irtibatın tamamen kopartılmasına, dini olanın dışlanıp seküler olanın icra edilmesiyle gerçekleşmiştir. Değişim ve dönüşüm toplumun bütün katmanlarında gözlemlenmiş, bütün olay ve olgulara sinmiştir. Yeni bir insan tasarısı olarak ulus devletin inşaya girişildiği Cumhuriyet Döneminde devlet eliyle modernleşme hamleleri ortaya konulmuş, bütün topluma etki edecek şekilde

³⁴⁷ Ahmet Özkiraz, *Modernleşme ve Postmodern Durum*, 2. bs. (Konya: Çizgi Yayınları, 2007), 43.

düzenlemeler yapılmıştır. Bu bütün hamlelerde toplumun farklı kesimlerinden ara ara tepkiler ortaya konulsa da süreç devam edip ilerlemiştir. Özellikle muhafazakâr kesimin getirilen uygulamaları ve batıdan etkilenerak o tür yaşam tarzını kabul edenlere “*şeran günah adledip Müslümanlığa sığmaz*”.³⁴⁸ diyerek karşı çıkmaktadırlar. İlhan ne kadar muhafazakârlar bu ve benzeri durumlara karşı çıksa da kadınların bu durumdan memnun olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Ümit karakteri üzerinden, istediğini alan ve bunu sözde özgürce ifade edebilen kadın karakteri, dönemin kadını üzerine yapılan bir çıkarsamadır. Öpüşmeyi bile utanmadan dillendiren Ümit³⁴⁹ karakteri, İlhan’ın dönem kadınına bir bakışı olarak da irdelenebilmektedir. Bu da Türk kadının zamana göre geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm bir yansıması olarak okunabilmektedir. Bu değişim sadece bireylerin yahut kurumların üzerinde değil birçok alanda gözlemlenmektedir. Özellikle Bursa üzerindeki aktarım şehrin de çeşitli biçimlerde değişim ve dönüşüme uğradığının bir göstergesidir. İlhan bunu şu şekilde aktarır:

*...Bursa, savaş biteli dikişlerini çatır çatır söken bir gelişme ve büyüme humması içindedir, acımasız bir büyü ahşap Osmanlı evlerini kaşla göz arasında beton apartmanlara çeviriyor. Çekirge yöresinde bir sürü yeni inşaat, kahvelerde kurulmuş kurulacak şirketlerin, alınmış alınacak kredilerin dedikodusu.*³⁵⁰

Ayrıca Demokrat Parti, yönetimine gelmeden önce vaad ettiği demokratik yönetimden 1954’lerden sonra sapmaya başlamıştır. Bu da toplumun çeşitli kesimlerinden tepki almasına sebep olmaktadır. Bu tepkilerden bir tanesi de *ahşılmadık öğrenci gösterileri* olarak kendini belli etmekteydi. Ama asıl tepki diğerlerinden daha güçlü ve etkili olan Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelen tepkiydi. Bu tepkinin sonucu 27 Mayıs 1960 tarihinde saat 03.00’ da kendini göstermiştir.

Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi

1950’lerde, eğitim öğretim kurumları getirilen yeni kanunlarla ve uygulamalarla yavaş yavaş rayına oturmaktaydı. Fakat bu uygulamalarda yönetimler ideolojik davranabilmekte bunu da rejim için yaptıklarını söylemektedirler. Bunlardan bir tanesi de okullarda okutulan din derslerinin kaldırılmasıdır. Bütün bu yapılanlara

³⁴⁸ İlhan, *Yaraya Tuz Basmak*, 106.

³⁴⁹ A.g.e., 209.

³⁵⁰ A.g.e., 185.

rağmen halk yine de eski alışkanlıklarını tamamen terk etmediğini eski yazının varlığı ile birlikte yeni yazının hakimiyeti giderek artmakta, halen eski yazıyı bilenlerin olduğunu, fakat yeni neslin artık eskisi kadar eski yazıyı bilmediğini İlhan'ın Üsteğmen iken Yüzbaşı olmuş Demir karakteri üzerinden şu aktarımıyla görmek mümkündür:

*...bilinmez bir dürtüyle açıyorum kutuyu, aa, mavi ipek kurdeleyle bağlanmış bir deste mektup, pembe fantezi zarflar, kurdeleye iliştirilmiş eski harflerle bir etiket. Peki kimin mektupları bunlar? Hem burada ne arıyor bu kutu? Eski yazıyı bir okuyabilsem!.. Nerde? Yarım yamalak, Osmanlı puluna yapıştırılmış damganın Latin harfleriyle yazılı bölümünü sökebiliyorum ancak...*³⁵¹

Kore savaşında göstermiş oldukları başarılar teknolojik olarak çağı takip ettiklerini eğitim ve başarı olarak da özünü kaybetmediklerini göstermekteydi. Asıl handikapları M. Kemal Atatürk'ün üzerinde itinayla durduğu, yapılmaması için çaba sarf ettiği askerin siyasete karışmaması olgusunu gerçekleştirememiş olmalarıdır. Asker, muhalif siyasilerin etkisi altında kalarak rejimi korumak ve düzene koymak için yönetime yaptıkları müdahale buna en büyük örnek teşkil etmiş, bu döneme dair kurumsal yapıda ordunun demokrasiye ket vurması dönemin en büyük ve önemli olayı olarak üzerinde durulabilir. Aile kurumuna bakıldığında bu dönemin aile yapısında büyük bozulmaların yaşandığı gözlemlenmekte, bir önceki nesil ile bir sonraki nesil arasındaki kuşak farklılığı büyük ölçüde kendini göstermektedir. Ana karakter olan Demir ile annesi Suat Hanım arasındaki fark bu duruma örnek olarak verilebilmektedir. Suat Hanım için İlhan şu ifadelerle bu bağı gösterir:

*Akşam sabah, kalkıp oğlunun boynuna sarılıyor; sıralı sırasız, tombul paluze beyaz ellerini göğe açıp 'yegâne oğlunu kendisine bağışladığı için Cenab-ı Hakka hamd-ü sena ediyor': ...ya maazallah, yaran biraz daha ağır olsaydı da, rahmetli Hayrullah Amcan gibi şehit düşseydin, ben ne yapardım?*³⁵²

Toplumunu şekillendiren en önemli kurumlardan biri olan siyasete dair ise İlhan, Menderes rejiminin artık diktatörlük rejimine benzediğini, patisinden ayrılan milletvekillerin milletvekillerinin bile düşürülmesi yönünde konuşmaların yapıldığını aktarmaktadır.³⁵³

³⁵¹ A.g.e., 198.

³⁵² A.g.e., 186.

³⁵³ A.g.e., 172.

Dini Yapının Değerlendirilmesi

Tek parti döneminde dini yapıda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu kurumsal bazda yönetimin uygulamalarından kaynaklanıyordu. 1950 seçimlerinden sonra başa geçen Demokrat Parti yönetimi, dini kurumlarda CHP dönemindeki uygulamaları kaldırarak halkın beğenisini toplamaya çalışmış ve bunu büyük oranda başarmıştır. Ezanın Türkçeleşmesi CHP'nin bir uygulamasıydı, bunu değiştiren Menderes, Anadolu halkının büyük bir ilgisine mazhar olmuştur. İlhan'ın dönemin dini durumuna dair ifadeleri, ideolojik çerçeveden olmuştur. Bu da dini kimi zaman hor gören, kimi zaman da köhne bir yapı olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Laisizim ile dini kıyaslayarak, dinin terakkiye engel olabileceğini düşünmektedir. Fakat dini bazı bölümlerde geleneksel bir durum olarak ele alıp önemseydiği de gözlemlenmektedir: “*Minareden minareye ulanan ikinci ezanları, dokunaklı ve Müslüman*”.³⁵⁴ ifadesi buna örnektir. Fakat çoğu zaman kıyasıya eleştirir: “...*Yangın bacayı sarmadan duruma el koymalı, bu demokrasi mavalına kafam yatmıyor benim, zorla mı birader, herifler kalkmış radyoda mevlit okutuyorlar, tarikatçılık almış yürümüş, neydi o, o herifin adı Said-î Kürdi mi, Nursî mi*”³⁵⁵

Dini duyguları yüksek olan Türk toplumu CHP döneminde bu istidatlarını ortaya koyamamış seslerini (istisnai durumlar hariç) dahi çıkaramamışlardır. Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla dini yaşamda bir rahatlama gözlemlenmiştir.

Ekonomik Yapının Değerlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik yapısı dönem itibarıyla tehlikeli sinyaller vermekte, bu durum arttırılan vergilerle büyük oranda halka yüklenmektedir. İktidardaki CHP'nin bu durumuna karşın halkta büyük bir sitem, eleştiri ve tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle Varlık Vergisi adı altında toplanan vergi, halk nazarında büyük sıkıntıların oluşmasına sebep olmuştur. Dış borçlar gittikçe artmakta, devlet dış ülkelerden borç ve yardım arayışına girişmektedir. Dünya konjonktürü de bir dar boğazda olmasından dolayı Türkiye'nin talep ettiği yardımların büyük çoğunluğu elde edilememektedir. Demokrat Parti artan bu ekonomik bunalım döneminde ekonomiye yönelerek çeşitli hamlelerle bu darboğazı atlatma projeleri geliştirir. Marshall ve

³⁵⁴ A.g.e., 200.

³⁵⁵ A.g.e., 204-205.

Truman yardımları ile kısa süreli de olsa bir rahatlama söz konusudur. Fakat bu durumun halka yansması çok az olmuştur. İlhan da bunu romanda işleyerek ekonomik dar boğaz içerisinde olduğunu satır aralarında ifade etmiş, fakat daha çok bu durumdan pek etkilenmeyen, bireysel ihtiyaçlarını rahatlıkla temin edebilen, keyfine düşkün, genellikle Ordu içerisinde kişilerin anlatımını seçerek bu durum hakkında ayrıntılı veriler sunmamıştır. Dönemin Türkiye'sine dair şöyle bir portre çizer İlhan;

Marakaz da, tahta bavullu, örme sepetli yolcular da, İstanbul gazetelerini böyle rasgele bir satıcıdan alıp günü gününe okuyabilmek de, ona adamakıllı lüks geliyor; bir yanıyla dünya cephelerindeki savaş durumunu izleyedursun, öteki yanıyla başlarına gelen korkunç olayı hatırlayıp kahroluyordu. Savaş uzadıkça Türkiye de darlığa düşmüş, ekmeği, şekeri, gazı karneye bağlamıştı ya, orduda yiyecek sıkıntısı pek çekilmiyor, yalnız yeterince hayvan yemi bulunamıyordu.³⁵⁶

İlhan Batı adı altında birleştirilen özellikle İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerin ekonomik çıkar hesaplarıyla Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye çalıştıkları politikalarına romanlarında önemli yer vermiştir. Sanatçının tarihi bir süreç içerisinde diyalektik yöntemle ele aldığı bu ilişkiler ağı, Yaraya Tuz Basmak romanına Kore Savaşı ve 27 Mayıs arasındaki sürecin ortaya çıkış nedenlerinin irdelenmesi olarak yansımıştır.³⁵⁷ Bu irdelemede de Türkiye'nin ekonomisinde sıkıntılar çektiği görülmektedir.

Siyasi Yapının Değerlendirilmesi

Bu dönemdeki Türk toplumunun siyasi yapısına baktığımızda demokratik olmayan bir yönetimden devralınan siyasi yaşam ilk yıllarda demokrasiyi takkiye olarak kullanmış, daha sonraki yıllarda gerçek kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse toplumu dikte ile yöneten tek partinin iktidardan ayrılmasından sonra yerine gelen Demokrat Partinin ilk dönemi (1950-54) demokrasinin yaşandığı daha sonraki dönemde ise iktidar gücünü kullanarak diktalaştığını görmekteyiz. İsmet İnönü siyasi ve ekonomik olarak yaklaştığı Almanya yerine Adnan Menderes döneminde Amerika almaktadır. Menderes'in Amerika'ya yaklaşması Rusların Türkiye üzerinde emellerinin olması ve Amerika'dan ekonomik olarak destek görmesidir. Durum özellikle kahramanlar açısından iç açıcı değildir. İlhan bu durumu

³⁵⁶ A.g.e., 102.

³⁵⁷ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 297.

kahramanı üzerinden şunları aktarır: “...*Aldanmışım, diye tekrarladı, her şeyde aldanmışım: Ne Türkiye benim sandığım Türkiye, ne askerlik benim sandığım askerlik, ne ben sandığım benim*”.³⁵⁸ Menderes’in siyasetini değerlendirirken şu ifadeleri kullanır:

*Menderes ne yapıp yapıp Amerika’yla uyuşmayı kafasına koymuş; belki Ruslardan korkuyor, bir ara Boğazlar’dan üs müs istemediler mi, ondan; belki memleketi ‘Küçük Amerika’ yapmanın tek çıkar yoludur sanıyor; sanırsanız, yalnız Amerika bu, öyle kafana estiği gibi anlaşıyorsun, koskoca bir çıkar düzeninin merkezi, ancak o düzene katılırsan, buyruklarına uyarsan yanaşiyor; yanaşması da neden, kara gözlerine bayıldığından mı, yooo hayır, çıkarlarına kullansın diye!*³⁵⁹

İfadelerini kullanmış, devamında da Demokrat Parti’nin siyasi çalışmalarını eleştirir, Kore’ye asker göndermesi konusunda Amerika’nın gönlü olsun diye düşüncelerini belirtir.³⁶⁰

Yaraya Tuz Basmak romanı İlhan, 27 Mayıs askeri harekâtının arka planında yatan nedenleri ordudan birinin gözüyle ele alırken Türkiye’nin Kore Savaşı’na asker gönderme olayını çıkış noktası olarak kabul eder. Bu bağlamda romandaki en önemli karşı güç unsurunu kavramsal olarak Amerika’nın çıkarları doğrultusunda şekillenmiş bir hükümet politikası oluştururken bunun karşısında yer alan en önemli tematik değer ise demokratik bir devlet yapısıyla teşkilatlandırılmış tam bağımsız bir devlet anlayışıdır. Romandaki bütün çatışma değerleri de bu iki güç arasında oluşturulmuştur.³⁶¹ Bu durum İlhan’ın diyalektik yöntemini yansıtarak ortaya tarihsel bir roman çıkmıştır.

3.3.4. Bıçağın Ucu

Attilâ İlhan toplumsal gelişimi incelerken aynı zaman içerisinde farklı dünya görüşüne sahip olan kişilerin nazarından olayları incelemektedir. Bu özelliğini en iyi şekilde yansıtmış olduğu eserinden birisi de, *Bıçağın Ucu* adındaki romanıdır. İlhan bu eserinde DP’nin 1950 yıllarındaki zaferinin öncesinden 27 Mayıs sürecine kadar olan tarihsel olayları komünist görüşü savunanlardan, CHP yanlılarından ve Askeri

³⁵⁸ İlhan, *Yaraya Tuz Basmak*, 140.

³⁵⁹ A.g.e., 154.

³⁶⁰ A.g.e., 154.

³⁶¹ Özher, *Kaptan’ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attilâ İlhan*, 290.

ağızlarından incelemeye alarak çalışmaktadır. Olayların geçtiği zaman, genellikle 1960 yılının ilk altı ayını kapsamakta fakat bu sürece gelmeden önceki durumlarda tarihi seyir içerisinde verilmektedir. Bıçağın sivri ucu her kesime gösterilmektedir. Eser özellikle 1950'li yıllara odaklanarak Menderes dönemi ve 27 Mayıs'da yaşanan ihtilali konu edinerek üç farklı toplumsal grubun üyelerini roman içerisine taşımış ve bu durum Hacıbeyoğlu ailesi çerçevesinde sunulmuştur.³⁶² Aynanın İçindekiler roman serisinin basım yılına göre ilk kitabı olan roman yayınlandıktan sonra yayınlanacak serinin diğer romanları için hem bir başlangıç anlatımı hem de bir girizgah olmuştur. Bu romanların okunuş sırasına göre bir karışıklığa sebebiyet vermektedir. Çünkü Bıçağın Ucu, Aynanın İçindekiler roman dizisinin 1960'lı yıllarını anlatır fakat serinin yazılan ilk romanıdır. Eserin ilk baskısı 1973 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yapılmış, ikinci ve üçüncü baskılar bunu devam etmiş, dördüncü baskısı ve bundan sonraki baskılar diğer eserlerinde olduğu gibi Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'na yapılmıştır.

İlhan Bıçağın Ucu romanında Aynanın İçindekiler tasarısını oluştururken şunları aktarmaktadır:

Aynanın İçindekiler tasarısı, 1960 içimde kafamda olgunlaştı. 27 Mayıs'ı, herkes gibi ben de, önce 'şahıs tahakkümünden' kurtuluş diye almıştım. Düşündükçe, yakın tarihimizle bağlantılı gerçek anlamını kavramaya yöneldim; çetrefil bir şeydi bu, bana öyle geliyordu ki Osmanlı'nın çöküş yıllarından başlayıp, 27 Mayıs'a kadar birbirini izleyen olayların iç diyalektiği vardır, bir de dış diyalektiği: Bunların gelişim ve etkileşim süreçlerini bir romanlar dizisi içinde toplamak ilginç olabilir.³⁶³

Romanın yazım serüvenine dair ise şunları aktarmaktadır:

Paris'te Bıçağın Ucu'nu yazmaya başladığım sıralar, onu belleğime geçirmiş olduğumu gördüm. Her romanımda böyle olmaz mı? İlkin ya olaylar ya kahramanlarla ilgili birkaç not alır, bir iki dosya düzenlemeye çalışırım, arkasından bunlar belleğime geçer, ne notlara el sürerim, ne de dosyalara! Romani, 'kafadan' yazarım resmen! Zaten zamanla notlar da yiter, dosyalar da!³⁶⁴

Bıçağın Ucu adlı eserinde İlhan, mekân olarak İstanbul'daki Yüksekaldırım, Kuledibi çevresinde dolaşarak oluşturduğunu ifade etmektedir. Yazacağı kahramanlarla uzun zaman birlikte yaşayan İlhan, onları oluştururken sokakta, evde, çarşıda

³⁶² Feyzioğlu, *Attila İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, 173.

³⁶³ Attilâ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 4. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 6.

³⁶⁴ A.g.e., 6.

sırtımayacak tiplerden faydalanır, romanın ana merkezinde bir canlı gibi hareket etmelerini sağlar. Kahramanları/karakterleri önemseydiğini söylemektedir.³⁶⁵ Bu kahramanları oluştururken tanıdığı, gördüğü kişilerden elde ettiği izlenimlerden, bir bileşke elde ederek kurgular. İlhan, romanlarında işlediği kahramanları şu şekilde anlatır:

...Her kahraman tanışılmış, birlikte yaşanmış, en azından çok iyi gözlenmiş birkaç tipin bileşkesidir; birisinin toplumsal/sınıfsal konumu, ötekisinin bireysel/cinsel diyalektiği, berikinin fizik nitelikleri, bu bileşkenin içinde erimiş, yeni bir kişiliğin doğmasına neden olmuştur! Ama bir kere bu gerçekleşti mi composant'lar yiter artık, yaşamaya başlamış olan 'kahraman' kendi kişiliğini edinmiştir, kendi 'biyografisini' sürdürür.³⁶⁶

Bıçağın Ucu romanının başkışisi Suat'dır. Fransa'da okuyan Suat öğrencilik yıllarında ne kadar cesur ve girişimci olsa da Halim'le evlendikten sonra ev işlerine kendini adanmış bir kadın olarak okuyucunun karşısına çıkar. Romandaki diğer karakterler ise Suat'ın kendisini bulmasında yardımcı olan Matmazel Raşel, evini kiraladığı Yüzbaşı Demir, dayısı Miralay Ferit Bey, Halim'in abisi Osman Naci Hacıbeyoğlu, aydın sınıfından Galip, Ali İhsan, Korkut, Haydar Su, Doğan Bey, Dicle ve Mine romanda önemli yer tutan karakterlerdendir.

Toplumsal Yapının Değerlendirilmesi

1960'ların ilk aylarına gelinene kadar Türk toplumunun yapısına bakıldığında değişime uğrayan bir Türk toplumu görülmektedir. Aynı apartmanda kaldıkları halde muhtaç durumdaki kapı komşusunu tanımayan, hem fikri hem de fiziki hem de ruhsal bakımdan büyük değişimlerin gözlemlendiği bu dönemi İlhan İstanbul üzerinden geçmişe özlemleşiş şekilde anlatmaktadır:

Dersaadet, o eski Dersaadet değil, Suat nasıl bir başkasıysa, o da bir başka şehir. Galata Köprüsü'nün korkuluklarına yaslanıp bakınca, yabancı bir yerdeyim sanıyor. Bu camiler, o camiler mi? Ne münasebet! Minareler, iyice bilenmişler mi nedir, daha sivri ve ince; kubbeler, daha oturaklı ve ağır; ezan sesleri, belki daha hafif, ama daha çok dokunaklı ve içten. Aşağı Haliç'te yarı yıkık bir şadırvan, büyük sırrını, çevresinde fir

³⁶⁵ A.g.e., 7.

³⁶⁶ A.g.e., 7.

*dönen güvercinlere fısıldamış; onlara da hu çekerek, gelip geçenlere binlerce defa tekrarlıyorlar.*³⁶⁷

İlhan romanında Türk aydınını irdelerken bu sınıfın en önemli özelliği olarak yabancılaşmayı göstermiştir. Bireyin toplumsal değerlere uzaklaşması, kendini kaybetmesi olarak açıklayabileceğimiz bu durum roman kurgusunda ‘*sırta kadem basan kibritler*’ ifadesinin çok kez tekrarlanmasıyla leitmotive dönüşmüştür.³⁶⁸

Bir Osmanlı bakiyesi olan Türkiye’de milliyetçilik akımıyla birçok etnik yapı ayrılmış olsa da toplumsal alanda birliktelikler devam etmektedir. Halen Tanzimat’la birlikte devam eden bir hava hakim gibidir. Fakat insanlardaki değişim ve ayrışma devam etmiş, beklenilmeyen bir biçimde yeni tarz ve fikirlerde insanlar yaşam alanı bularak kendi ailelerinden ayrılmaya uğramıştır. İlhan, 1960’ların portresini sunarken insanlar üzerinden de çözümler getirmektedir:

*...Ama sen kalk gâvurluğa heves et, zındıklarla birlik ol, Ümmet-i Muhammed’e karşı gel, daha da beteri, utanıp arlanmadan Cenab-ı Allah’a söv, töbetöbe. Yarabbi, işte bu olmaz! Hacibeyoğlu soyundan böyle nankör çıkmamış, böyle namert görülmemiştir. Beni yaktın oğul, ne namus bıraktın, ne haysiyet: İnsan içine çıkamaz, Cuma namazına gidemez oldum.*³⁶⁹

Ülkeyi yöneten Demokrat Parti’nin devraldığı Türkiye’nin durumunu görebilmek için o dönemin hem iç hem de dış siyasi olay ve olgularının çözümlenmesi iyi bir biçimde ortaya konulmalıdır. II. Dünya Savaşı’nın nihayete ermesiyle Batı’daki durum Türkiye’nin o dönemdeki hem dış hem de iç politikasının belirlenmesine neden olmuş, savaş sonundaki mevcut otoriter sistemler Birleşmiş Milletler Anayasası son verilmiş, dünya ile eklemlenmeye çalışan Türkiye’de tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için bir temel atmıştır. DP bu durum ve olaylar dâhilinde ve 1945 yılında Meclis’teki bütçe görüşmelerinde ve Toprak Reformu Kanunu tasarısının TBMM’deki tartışmaların ardından ortaya çıkma gereği duyulmuştur. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in bütçe lehine oy kullanmaları tartışmaları başlatmış, daha sonra “dörtlü takrir” denilecek bu grup Meclis’e bir önerge sunarak özgürlükleri kısıtlayan bir rejimi sürdürmenin doğru olmayacağını, anayasada belirtilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması gibi taleplerde bulunmuşlar, bu önerge CHP

³⁶⁷ A.g.e., 79.

³⁶⁸ Özher, *Kaptan’ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 190.

³⁶⁹ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 32.

grubunda deprem etkisine neden olmuş, en son 21 Eylül 1945 tarihinde ise Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmesine kadar gelmiştir . Bu gelişmelerin ardından CHP'deki huzursuzluklar artmış, muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Partiden ihraçları eleştiren Refik Koraltan da partiden ihraç edilmiş, bunu Celal Bayar'ın hem milletvekilliğinden hem de partiden istifasına kadar uzamıştır. Partiden ayrılan bu isimler bir araya gelerek Celal Bayar liderliğinde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuş, bu parti kuruluşundan kısa bir süre sonra ülke genelinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.³⁷⁰

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri bir çok defa denenmiş fakat başarılı olunmamıştır. Fakat DP ile bu gerçekleştirilmiş, Türkiye'de, II. Dünya Savaşıyla birlikte CHP'ye karşı büyük memnuniyetsizlikleri ortaya çıkartmış, çekinen kesimler Demokrat Parti ile kendilerine bir ses bulmuş, organize olmaya başlamıştır. Ayrıca Demokrat Parti'nin dine olan yaklaşımı kitleleri etkilemiş, CHP'nin dinsel olay ve olgulara karşı yürüttüğü katı politika, sert bir laiklik anlayışı, DP'nin hoşgörülü yaklaşımı, büyük kitlelerin bu partiyi benimsemesine katkı sağlamıştır. Bu dönem ayrıca bütün yapıların sivilleşmesine, askeri bürokratik vesayetin kısmen de olsa demokrasi üzerinden etkisinin azaldığı bir dönem olarak Türk siyasi ve demokrasi hayatında önemli bir dönem olmuştur. DP'nin iktidar parti olması, Türkiye'de büyük bir değişimin başlangıcı olmuştur. 1950'deki seçimlerde DP % 53.3 oranı ile 401 milletvekili çıkartmış, CHP % 39.9 ile 69, Millet Partisi % 3,1 ile 1 milletvekili, ayrıca 9 da bağımsız milletvekili parlamentoya girmiştir. DP'nin bu üstün başarısı 27 yıldır iktidar olan CHP'yi yerinden etmiştir. DP ile Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış siyasetinde büyük çalışmalar başlatılmıştır. Konjonktürel olarak bulunduğu dönemdeki uluslararası gelişmeler Türkiye lehine gelişimler göstermiş, Soğuk Savaş'ın iki ana aktörü olan ABD ve SSCB, güç toplamak, hâkimiyet alanlarını genişletmek amacıyla önemli bir konumda olan Türkiye'yi yanlarına çekmeye çalışmış, Türkiye ile ekonomik, askeri gibi temel konularda anlaşmalar sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle Truman ve Marshall yardımları, bu dönem Türkiye'sini ekonomik ve askeri yönden büyük oranda rahatlatmıştır. Bu durum her ne kadar kısa süreli rahatlamaya sebep olsa da sosyolojik ve tarihsel açıdan incelendiğinde bu yardımların uzun süren bir bağımlılığı da

³⁷⁰ Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2 (2015): 37- 41.

kendisiyle birlikte getirdiği muhakkaktır. Türkiye'nin bu yardımlarla kapitalizme eklenmesi, dışa bağımlı bir ülke haline dönmesi, ekonominin siyaseti belirleyici unsuru bu yardımlarla birlikte okunması gerekli konulardır. DP, sadece ekonomik ve askeri boyutta değil, kültürel, sosyal olarak da büyük bir kapsamı alanına dair kararlar almış, CHP'nin kentli oligarşisine karşı taşranın, kırın etkisini arttırmaya başlamıştır. DP'nin ekonomik alanda yapmış olduğu çalışmalar uluslararası sorunların baş göstermesiyle büyük sıkıntılara yol açmıştır. 1954 yılında Kore Savaşı ile birlikte bu etki büyük oranda kendini hissettirmiş, ekonomisi tarıma dayalı bir ülke olan Türkiye'nin ithalat ve ihracatı arasındaki denge bozulmuş, ürünlere yapılan zamlar birbiri ardınca yapılmış, buna karşılık memur ve işçilere yapılan zamlar çok düşük seviyede tutulmuş, bu da büyük bir tepkinin oluşmasına sebep vermiştir.³⁷¹

DP'nin dört buçuk yıllık muhalefeti on yıllık da iktidar partisi olma serüveni, kuruluş aşamasındaki ilke ve düşüncelerin değişmesiyle sonlanmış, partinin temel aksiyonunu belirleyen isimlerin partiden ayrılmasıyla bu misyon farklı bir boyuta doğru kaymıştır. Partide kişisel menfaatlerin toplum menfaatlerin önüne geçmesi, ilk etapta meydanlarda lanse edilen, ifade edilen projelerin, uygulamaların tam olarak ortaya konulmaması nedeniyle halkın partiye desteği çekilmiştir. 27 Mayıs İhtilali'nde askeriyenin yönetime müdahil olması neticesinde halkın Milli Birlik Komitesi'ni korkuyla karışık tebrik yarışına girişmesi bunun bir neticesi olarak okunabilmektedir.³⁷²

İlhan, Bıçağın Ucu adlı eserinde bu dönemi 1960 yılının Ocak ayıyla anlatmaya başlar. Eser, diğer eserlerinde de olduğu gibi gazete havadisleriyle açılır, bölümler de aynı şekilde bir havadis, olay, küpür ile açılır. Eserin ilk bölümündeki havadis “Bursa’da Konuşan İnönü ‘Erken Seçim İstedisi’³⁷³ başlığıyla yayınlanmıştır. “Menderes’in Ana konuşmasını cevaplandırın CHP Genel Başkanı, iktidarı, dini irticaa taviz vermekle itham etti”³⁷⁴ spotuyla verilen haberin en önemli yeri İnönü’nün Demokrat Parti’nin amacının “Türkiye’de, Said-i Nursi’nin tam takdirini kazanacak bir idare kurmak”³⁷⁵ olduğunu belirtmesidir. Toplumsal yapının durumu siyasi durumla

³⁷¹ Yusuf Ziya Keskin, “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1 (2012): 109-122.

³⁷² Safiye Ateş Durç, “Türk Muhalefet Geleneğinde ‘Demokrat Parti’”, *Mukaddime Dergisi*, C. 1, S. 1 (2010): 80-83.

³⁷³ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 19.

³⁷⁴ A.g.e., 19.

³⁷⁵ A.g.e., 19.

birebir bağlantılı olduğu için, Türkiye kitleler toplumsal değişim ve dönüşümü siyaset eliyle yaşamış, politikalar yaşanacak değişim ve dönüşümlere ön ayak olmuştur. Tanzimat döneminden kalan Batı özentisi özellikle elit denilen kesimlerce devam ettirilen bir tarz, bir biçim haline dönüşmüş, bunun kalıntıları gerek gündelik yaşamda gerekse de konuşulan dilde kendini göstermektedir. İlhan, bu durumu Matmazel Raşel karakteri üzerinden şu diyalogla yansıtmaktadır “*Madouce, diyor, ah madouce, güzelliğinizi niye bir suçmuş gibi alıyorsunuz, anlamıyorum. Onu yaşayacak, yaşatacak yerde, bastırmaya çalışıyorsunuz, çömme c'est injuste**”.³⁷⁶ Siyasi ortamın CHP iktidarı dönemine göre daha özgürlükçü olduğu bir ortamda insanlar daha fazla yaşam alanı bulmuş, Demokrat Parti'nin sağlamış olduğu imkânlarla bu alan genişlemiş, 27 Mayıs Darbesi ile de bu hava sekteye uğramıştır. Bu devingen süreçte gerek siyasi erkler gerekse de toplumsal olgular bir şok haline bürünmüş, süreç zamanla anlaşılır olmuştur.

Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi

Toplumsal yapıdaki çeşitlenmeler kurumsal yapıya da yansımaktadır. Toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümler kendi farklı kurumlarda farklı şekillerde göstermektedir. Bu dönemde de yaşanan değişim ve dönüşümler kendilerini farklı yapılarda göstermiş, özellikle toplumun en güçlü kurumu olan aile içinde çatlama meydana gelmiş, huzursuzluklar artmış ve bu durumlar babanın çocuğunu evlatlıktan atmaya dahi götürmüştür. Ailelerden izinsiz evlenmeler vukuu bulunmuş, çarpık ve gayri meşru ilişkiler kendini göstermiştir. İlhan, Türk toplumuna dair, aile ve birey tipolojisini yansıtırken şu ifadeyi Matmazel Raşel karakteri üzerinden aktarmaktadır: “...*Şarklı erkekler, biliyorsunuz, karılarıyla ilgilenmezler. Umursamaz, otoriter görünmek, akıllarını öylesine çeler ki, insan diyemezsiniz*”.³⁷⁷ İlhan, cinsellik konusunda sınırları aşan fikirleri olan bir yazar olarak bunu eserlerin farklı bölümlerinde işlemiş, satır aralarında özellikle lezbiyenlik denilen eşcinsel eğilimi şiirlerinde yoğun olarak işlemiş, Paris'te karşılaştığı eşcinsel kimlikli insanların bunda etkisi büyük olmuştur.³⁷⁸ Bu eğilim, bir nevi kurumsal yapıdaki değişimlerle birlikte

*"ne haksızlık!"

³⁷⁶ A.g.e., 19.

³⁷⁷ A.g.e., 39.

³⁷⁸ Ayşe Ertuş, “Attilâ İlhan Şiirleri'nde Eşcinsellik”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C. 19, S. 19 (2018): 74.

okunabilmektedir. Matmazel Raşel ile Suat karakterleri üzerinden bir anlatım sergileyen İlhan,

...Hiç böyle bir kitap okumadınız, madouce, eminim: Korkunç bir eser, korkunç! İşin garibi insanı bu yanı sarıyor: Yeni evli bir genç kadın, kayınvaldesine tutuluyor, düşünsenize bir kere... Sol kaşı şöyle yükseliyor hafifçe,

Ah, yoksa sizin de cinsel yasaklarınız var mıy?

Suat, çabuk çabuk, fakat tedirgin,

-Yook, diyor, hayır!³⁷⁹

Bu gibi ifadeler aile kurumuna dair ifadeler olarak değerlendirilebilmektedir. İlhan, yine ilerleyen sayfalarda Osmanlı'nın önemli bir kurumlarından olan Halifelik kurumunu sorgulamakta, öncesinde de değişimin büyük boyutlu olduğunu, şu ifadelerle yansıtmaktadır: “İktisadî ve ictimâî bir muharebe bu! Öümüzdeki on sene içinde, görün bakın tahavvüle uğramadık bir şey kalacak mı? Evveleminde, ‘cumhuriyet’ diyerek, devleti adlı adınca anacağız: Memâlik-i Mahrusa’yı Şâhâne yok artık, Türkiye Cumhuriyeti”.³⁸⁰ ifadeleri cumhuriyet ile birlikte değişiminin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Halifelik kurumuna dair ise:

Halife mi, ne demek halife? Enişte, sen aklını mı kaçırdın yahu? Seferberlikte Arabı çorabı, İngilizle karşı kaldırayım diye Cihad’ı Mukaddes açan kimdi, halifen değil mi senin? Kabul, fikir Enver’indi; teşebbüstü ama, âlâ-yıvalâylayeşil sancağı çıkardık mı, çıkarmadık mı? Netice? Dünyaya kepaze olduk yahu: Ne halifeye kulak asam çıktı, ne Cihad’ı Mukaddese!³⁸¹

ifadeyi kahramanları üzerinden aktarmakta ve bu kurumu sorgulamaktadır. Yaşanan siyasi ve sosyal değişimler toplumsal hayata da etki ederek şehir ve insanı da büyük oranda etkilemiştir. Eğitim öğretim alanında ise toplumun çoğunluğunun isteğine göre hareket eden yönetim, okullarda dini eğitimi yeniden başlatmış ve bunun yanında Kur’an Kurslarının açılmasını sağlamıştır. Bu da muhalefetin ve komünist taraftarların ağırlaşmasına neden olmuştur. Ordu kendi içinde yönetime karşı örgütlenmekte rejimi sağlama almayı hedeflemektedir.

³⁷⁹ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 40.

³⁸⁰ A.g.e., 50.

³⁸¹ A.g.e., 50-51.

Dini Yapının Değerlendirilmesi

Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan devrimlerle dini kurumlardan birçoğunu kapatılarak laik bir sistem ortaya koyulmuştur. İnönü döneminde de bunun devamı sağlanmış, kimi zaman korkuyla kimi zaman ise sindirmeyle *laiklik* tüm kademelerde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ezan bile Türkçeleştirilmiş, okullarda dini eğitim yasaklanmış, Kur'an Kursları kapatılmıştır. 1950 yıllarında yönetimin değişmesiyle İnönü dönemindeki yasaklar kaldırılmıştır. Özellikle ezanın yine Arapça aslına uygun olarak okutulması Menderes'in halk nezdinde çok önemli bir yere gelmesini sağlamıştır. İlhan, dini, Osmanlı ile birlikte ele almış, çoğunlukla eleştirel ve dalga geçer bir biçimde yansıtmıştır: "...Artık *Semerkand'dan mı, Buhara'dan mı, kutsal Arabistan'ın yıkılması Bağdad'ından mı neredense, halı, ipek ve baharat yüklenmiş deve kervanları. Kale kapılarında Allah adına birbirine kılıç üşürenler. Gökkubbeyi, düşmesin diye, mızraklarının ucunda bir tamam tutup gezdiren, yanardağ sesli Osmanlı sipahileri*".³⁸² Bir önceki başlıkta yine halifelik kurumu üzerine yapılan ifadeler dini yapının bağlamında da ele alınabilir. Dinin siyasete alet edildiğini ve bu durumu yine dini yererek ifade eder İlhan: "...*Kızım, gazete okumuyor musun sen? Sıkıntısı olmayan kaldı mı? Gökten başımıza Menderes diye bir belâ indi, on yıldır çekiyoruz. Herifin işi gücü oynamak: Cahil halka Muhammed'in kartını oynuyor, kazanıyor. Teşkilâta meb'usluk kartını oynuyor. Meclis'e çoğunluk*".³⁸³

Ekonomik Yapının Değerlendirilmesi

Eserde genellikle elit kesim denilen sınıfın günlük yaşantıları, aşk ikilemleri, kaçamakları, düşünceleri, ülkenin gidişatı hakkında üstten bakan tavırları gözler önüne serilmektedir. Zengin bir yaşantı sergileyen karakterler, yalılarda, köşklere yaşamakta, zengin olmayanlar bile özellikle bu zenginlik hastalığı karşısında, kendilerini öyle yansıtmaya çalışmaktadır. Dönemin konjunktürel havası bütün herkese sirayet etmekte, hayat pahalılaşmaktadır. Bunu eserin alt metinlerde görmek mümkündür: "...*Suat suçüstü yakalanmış irkilmesiyle kendini aynadan koparıp, yapacağı işlere yığmaya çalışıyor: Çarşıya çıkılacak daha, et alınacak, etin iyisini bulmak mesele, bulsan bile ateş pahası*".³⁸⁴ Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinde ekonomik olarak bir hareketlilik elde

³⁸² A.g.e., 60-61.

³⁸³ A.g.e., 208-209.

³⁸⁴ A.g.e., 201-202.

edilmiş, özellikle Truman ve Marshall yardımları, bu dönem Türkiye'sini ekonomik ve askeri yönden büyük oranda rahatlatmıştır. Bu rahatlamalar uluslararası arenadaki mücadeleler ve iç siyasetteki çekişmeler yüzünden kısa süreli olmuş, sağlam ekonomik tedbirlerin alınmaması nedeniyle ülke bir dar boğaza girmiştir. Ekonomi siyaseti belirleyen temel unsurlardan biri olduğu için ekonominin iyi olması toplumsal refaha yol açmakta, kötüleşmesi durumunda ise toplumsal bir infiale yol açmaktadır.

Siyasal Yapının Değerlendirilmesi

Roman, tek parti döneminde çok partili siyasi hayata geçiş sürecini ele aldığı için iç ve dış siyasete dair önemli ayrıntılar içermektedir. İlhan'ın odak noktası Demokrat Parti'nin işleyişi, ortaya çıkışı, yaptığı faaliyetler, halk nezdinde bunun kabul görmesi, dini hassasiyetlere olan bağlılığı gibi unsurlardır. İlhan, sıklıkla Demokrat Parti'nin dini hassasiyetleri noktasında yapmış olduğu icraatları eleştirmektedir. Ortaya çıkış serüvenini şu şekilde aktarır:

*On yıl önce böyle miydi ya! Demokrat Parti, memleketin son umudu, çaldığı son kurtuluş kapısıydı. Kalabalık kasketli mitinglerde bayrakları dalgalanıyor, afişlerinde kararlı bir el başka bir kötü gidişe dur diyordu: "Artık yeter, söz milletindir." Millet çağrısına kulak vermişti: Köy köy, kasaba kasaba, yerinden oynuyor; şehir stadında mı, pazar yerinde mi, cumhuriyet alanında mı, artık nerde olursa toplanıp küfürlerle içini boşaltışı, davulu zurnayı kuyruğuna takıp, alkışların ve çığlıkların kümelendiği açık hava toplantılarında halay çekişi görülmeye değerd.*³⁸⁵

Dini hassasiyetleri dolayısıyla ülkenin geldiği durumu şu şekilde eleştirmekte ve kahramanları üzerinden: "Türkiye devrimci ve laik bir ülke olmuştu, hâlbuki bugün aç radyoyu dinle, iki günde bir ezan, Kur'an ve mevlit! Bu kadarı fazla kaçmıyor mu biraz? Anadolu'da okul yapmayı bıraktılar, cami yapıyorlar. Kuracağız diye övündükleri hürriyet rejimine gelince".³⁸⁶ bu ifadeleri aktarmakta, devamında da:

*Hangi hürriyet rejimi? Yeni kurulan düzen, ilk bakışta açık ve aydınlık bir düzen gibi görünüyor gerçi, söyleyecek sözün varsa söylüyor, eleştireceğin şeyi eleştiriyorsun, ama bu serbestlik aslında seni daha iyi 'mimlemelerinden' başka işe yaramıyor. Bir kere mimlediler mi, tamam, tüyler ürpertici bir baskı aygıtını el altından harekete geçiriyorlar, bu seni yerle bir edinceye kadar sürüp gidiyor.*³⁸⁷ İfadelerini aktarmaktadır.

³⁸⁵ A.g.e., 209.

³⁸⁶ A.g.e., 210.

³⁸⁷ A.g.e., 210.

Attilâ İlhan'ın Bıçağın Ucu adlı eserinde vermek istenen siyasal yapının devamını Yaraya Tuz Basmak adlı romanında eserinde vermiştir. Romanlarında tarz olarak ileriye gidişler ve geriye dönüşler şeklinde bir tarzı benimseyen İlhan, bunu diğer eserlerinde de devam ettirmektedir. Bu eserde ise Demokrat Parti yönetiminin izlemiş olduğu siyasete muhalefet kanadından gelen “*Hanım evladı başvekil memleketi uçuruma sürüklemekte*”.³⁸⁸ veya “*Menderes cahil halka Muhammet kartını oynayarak kazanıyor, teşkilatta mebusluk kartını oynayarak kazanıyor, mecliste ise çoğunluk kartını oynuyor, kazanıyor*”.³⁸⁹ söylemleriyle göstermektedirler. Ayrıca Atatürk ilke ve inkılâplarının elden gittiğini, laik Türkiye Cumhuriyetinin değiştirildiğini, bunlar olurken nasıl olur da askeriye ses çıkaramaz diye de sitemlerini belli etmekte, bir nevi 27 Mayıs İhtilali’ni desteklediğini satır aralarında ifade etmektedir.

27 Mayıs askeri müdahalesi de Türk toplumu için bazı toplumsal güçlerin ve ilişkilerin niteliksel dönüşümünü sağlayacak bir dönemin bitişi ile yeni bir dönemin başlangıcı olacak kesişme noktası ve bir düzen değişimi olarak değerlendirilebilir.³⁹⁰

DP yönetiminin siyasetine karşı olan bir taraf CHP ise diğeri de komünistlerdir. Komünist kesim İnönü yönetimine de, Atatürk yönetimine de karşı gelmektedir. Çünkü ülkeye komünizmi getirmeye çalışmakta ve yaymaya uğraşmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana her dönemde baskı ve sindirilme politikasına tabi tutulmuşlardır. Açtıkları gazete ve dergiler kapatılmış, ağır sorgulamalara tabi tutulmuşlardır.

Silahlı kuvvetler, DP’nin yönetimini dıştan bakıldığında, izliyor gibi gözüke de içeride gizliden gizliye teşkilatlanarak, rayından çıkarıldığına inanılan rejimi yeniden yola koyma çaresinin planını yapmaktadır. Menderes devamlı olarak askerlerin yerlerini değiştirmekte, yaşı ilerlemiş olanların emekliye ayrılmasını sağlayarak koltuğunu bu şekilde garantiye almayı hedeflemektedir.

Binbaşı Ferit karakteriyle İlhan, DP’nin ülke içinde bulunduğu durumu üzerinde durarak demokrasiden, özgürlükten, laiklikten uzaklaşıldığını okuyucuya göstermiştir. Bunu da dergilerin kapatılması, kitapların toplatılması ve yasaklanması,

³⁸⁸ A.g.e., 208.

³⁸⁹ A.g.e., 209.

³⁹⁰ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 176.

sanatçıların yurtdışı yasağına çarptırılması gibi örneklerle de bu durumu gözler önüne sermiştir.

Bugün ve geçmişi eşzamanlı düşündüğümüzde Kurtuluş Savaşı adı altında gerçekleştirilen olayın silahlı ve eylem içeren topyekûn bir mücadele olduğu görülür. 1960 yılında ise bu olay hükümetin kısıtlaması sonucu gerçekleştirilen bir olaydır. Ancak romanın 27 Mayıs sabahı ordunun yönetimi ele aldığını bildiren radyo duyurusunu Suat ve Halim'in “*nefes almaktan korkarak*”.³⁹¹ sona erdirmesi İlhan'ın bu silahlı eylemin ne kadar yerinde olduğunu sorguladığına işaret eder.³⁹² Okuyucu da darbenin neyin mücadelesi olduğunu kendi içinde sorgulayarak bulacaktır.

3.3.5. Sırtlan Payı

Sırtlan Payı 1960 yılını ele alan ara ara 1919 yılına da dönüşler yapan bir romandır. Başkişisi seferberlik kuşağından olan Miralay Ferid isimli karakterdir. Kendisi hem Osmanlı'nın yıkılışına hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Miralay Ferid'in anıları sayesinde Milli Mücadele dönemine dönüşler yapan İlhan romanı Ferid'in ölümüyle bitirir. Siyasi ve ekonomi bağımsızlığını savunan bir romandır. Bu roman ilk kez 1974 yılında Bilgi Yayınları'nda yayınlanmıştır. Son basımı ise 2004 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca roman 1975 yılında Yunus Nadi Roman Ödülü'nü kazanmıştır.

Sırtlan Payı “*İki günde İzmir'de 63 DP'li tutuklandı*”.³⁹³ haberiyle açılır. Bu haber romanda işlenecek konuların bir tür habercisi gibidir. Eser Miralay Ferid başkişisi ekseninde, diğer romanlarda olduğu gibi, ordu içinden bir olay ve durumla anlatılır. Ordu sınıfına mensup olan Miralay Ferid, tarihte geriye ve ileriye dönük olarak anlatılır. Ayı Ferid'dir kimi zaman, kimi zaman Binbaşı Ferid'dir. Miralaylığa kadar yükseldiği ve bu rütbe ile emekli olduğu görülmektedir. Miralay Ferid, eğitimini Harbiye'de almış, 1. Dünya Savaşı'nda savaşmış, Kuvay-i Milliye'ye katılarak Kurtuluş Savaşı'nda görev almış bir karakterdir. Eser, 27 Mayıs Askeri darbenin ardından gelişen olay ve durumlar hakkında bir anlatımı yeğler, Demokrat Partililer infaz edilir gibi tutuklanmaya başlanır

³⁹¹ İlhan, *Bıçağın Ucu*, 454.

³⁹² Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 203.

³⁹³ Attilâ İlhan, *Sırtlan Payı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 13.

tek tek: “İzmir’de iki günde 3 DP’li tutuklandı. Devrim’e karşı gösteriye kalkışmakla suçlanıyorlar. Menderes’i kaçırmaya yeltendiği ileri sürülen THY pilotu gözaltına alındı”.³⁹⁴ Bu durum ülkenin tümünde gözlemlenen bir durumdur. Çünkü her devrim gibi, her darbe gibi, kendini sürdürebilmesi için öncelikli olarak eskiye dair olanların ortadan kaldırılması, susturulması gerekmektedir. Bu olaylar yaşanırken Miralay Ferid’in bir kalp krizi geçirmesi, yatağında ihtilal öncesi ve sonrasında yaşadığı siyasal olayları sorgulamaya sürükler. İkinci Meşrutiyet, 1. Cihan Harbi, Kurtuluş Savaşı, Arabistan’da savaştığı cepheler ve buralarda yaşadıkları, Mustafa Kemal ile olan bağlantıları, tanıştığı ve birlikte olduğu kadınları ayrıntılı olarak tek tek anlatılır.³⁹⁵ 27 Mayıs Darbesiyle Türkiye’de demokrasiye set çekilmiş, yönetim ordunun eline geçmiştir. Askeri yönetim sivil alanı yeni bir kurguyla inşa etmeye girişmiş, bu durum genellikle baskı ve dayatma yoluyla kendini göstermiştir. İlhan da bu eserinde ara ara bu durumdan dem vurarak askeri vesayeti eleştirmekte fakat Menderes Hükümeti’nin yaptıklarına dair daha büyük eleştiriler getirmektedir. Ahmet Ziya karakteri üzerinden şu ifadeleri aktarır:

*...hareket üstyapıdadır, bunlar bürokrat, başka türlüünü esasen bilmezler! Menderes tahakkümünün dayandığı halkçı demagojiye irtica diye hücum edecekler, kasaba çarşılarında çarşafli kadın, bereli ihtiyar kovalayıp, iktidarı dışa bağlı bir iktisadın mutemed adamlarına bırakacaklar. Bırakacaklar da laf mı, şu kurdukları hükümete baksanıza, bıraktular bile: israf bahanesiyle sinai yatırımların durdurulması, buna mukabil ticaret burjuvazisinin şikâyetlerini önleyecek tavizler verilmesi neden, işte bundan!*³⁹⁶

İlhan bu eserinde 27 Mayıs ihtilalinin sonuçlarını ve askeri yönetimin ihtilalden sonraki ilk yılını incelemektedir. Bu dönem içerisinde siyasiler tutuklanarak hapishaneye gönderilmekte, Cumhurbaşkanı ve Başbakan yargılanmaktadır. Askeri yönetimde de ikililik çıkmakta milli birlik komitesi tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. Bu dönemin siyasi, kurumsal yapısı, dini yapısı, ekonomik yapısı ve toplumsal yapısını incelemek konuyu daha ayrıntılı olarak ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Toplumsal Yapının Sınıflandırılması

Türk toplumu batının yaşam tarzına ayak uydurmuş değişim evresi geçirmektedir. Bayanların spor araba kullanması, bunun yanında doberman köpeği

³⁹⁴ İlhan, *Sırtlan Payı*, 17.

³⁹⁵ A.g.e., 64.

³⁹⁶ A.g.e., 254-255.

arabasıyla geziye çıkarması, gece kulüplerinde sabaha kadar eğlenilmesi, şirketin yönetim kurulu başkanının odasında Amerikan barının olması, mutfağında pişen yemeklerin bile yabancı olması ve sonunda modernlik olarak değerlendirilmesi, vs. modernizmin kadın üzerinden değişim ve dönüşümün izlekleri olarak okunabilmektedir. Doktor Sevim, Hayrunnisa ve Suat Karakterleri, bu değişim ve dönüşümün izleklerinin okunabileceği karakterlerdir. Doktor Sevim'in evli olmasına rağmen başka bir erkekle kendi evinde dost hayatı yaşaması ve bu durumdan ayrılmanın eşliğinde olarak gösteren eşinin haberdar olması, Miralay Ferid'in kız kardeşi ve Suat'ın annesi Hayrunnisa'nın erkekvari giyinmesi (pantolon giymesi, kravat takması, erkek usulü saç tıraşı), olağandışı cinsel bir birlikteliği olduğu,³⁹⁷ Rus kadınla olan eşcinsel birlikteliği³⁹⁸ olduğu ifade edilmiştir. Suat karakterinin de eşcinsel meyillerinin olması, bir yandan da pansiyoneri Yüzbaşı Demir'in ona karşı ilgisi cinsel olarak çarpık ilişkilerin olduğunu ve ahlak olgusunun gittikçe yıpratıldığının bir yansıması olarak okunabilmektedir.

Bu yozlaşmış roman kişilerin yaşadığı Batılıymış gibi olma düşüncesi öylesine sığdır ki kısa süreliğine de olsa asıllarına döndüklerinde kendilerini rahat hissetmenin önüne geçemezler. Doktor Sevim'in ayda yılda bir kere de olsa yoğurdu bol sarımsaklı patlıcan kızartması yemesi engel olamadığı bir tutkusudur.³⁹⁹

Eski tarz konakların köhne olarak algılanması ve beğenilmemesi değişim yaşanan bir toplum olduğunun bir göstergesidir. Ramazan gecelerinin eğlencesi olarak bilinen kiraathaneler bile eski ahengini, gösterişini ve insanı eğlendiren özelliğini kaybetmiştir. Binbaşı Ferid karakteri üzerinden bunu şu şekilde aktarır:

-... Çalgıcının teller üzerinde koşturan hareketli parmakları, gözlerinin önünden; salonun tıklım tıklım uğultusunu tırnaklayan genç ve diri seslerin telaşı kulaklarından, günlerce gitmedi. Belleğinde görkemli ve gönendirici bir büyük şenlik olarak duran o gecenin, bu pörsümüştü ve sarkmış kiraathane eskisinde yaşanmış olduğu, inanılacak şey midir?⁴⁰⁰

Dönemin elit tabakası modernliği, giyinmeyi, içki mekânlarını ona göre ayarlamayı, kadınların saçlarını kısa kestirmesi, boyayıp cilalanması, oturulan mekanların buna göre değişimi olarak algılanmaktadır. Halk ise devrimin şokunu

³⁹⁷ A.g.e., 170.

³⁹⁸ A.g.e., 171.

³⁹⁹ Özher, *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, 255.

⁴⁰⁰ İlhan, *Sırtlan Payı*, 79.

yaşamakta, çoğunluğun desteğini alan bir hükümetin asker tarafından alaşağı edilmesine tepkisini ihtilale destek vermeyerek göstermektedir. Bu dönemde de devletin bazı kademelerinde olan kişiler yüzünden çoğu kişi zengin edilmiştir. Buna binaen halk yine fakirdir. Özellikle yine kadın üzerinden modernlik yansıması yapılırken bir Osmanlı kadının Fransız zabitiyle olan ilişkisi gurur kırıcı, Osmanlı kadınlarının onurunun iki paralık edildiği⁴⁰¹ düşüncesinin yansıtıldığı durum bir tür ikileme yol açmaktadır.

Kurumsal Yapının Değerlendirilmesi

27 Mayıs darbesi sonunda kurumsal anlamda siyasete müdahale edilmiş, ordu siyasete eklenmiş, Türkiye bir tür askeri vesayet dönemecine girmiştir. Gülener bu süreci anlatırken şu ifadeleri kullanır: “27 Mayıs 1960 üçlü koalisyonun ürünü olarak ortaya çıkan bir hareketti. Bu koalisyonun ilk üyesi ordu idi. Ordu gerek Osmanlı İmparatorluğu’nda gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nde her zaman siyasetin temel aktörlerinden birisi olmuştur”.⁴⁰² Fakat bu sefer direkt olarak siyasete yön veren, onu kendine göre adapte eden bir sürecin parçası haline getirmiştir. Türk siyasi tarihi incelendiğinde ordunun siyasete belirli aralıklarla “müdahale” edebileceğinin göstergelerini okumak mümkündür. 27 Mayıs, bunun neşet etmiş halidir. Milli Birlik Komitesi adı altında yönetim askeri vesayet altına alınmıştır. Ordu, siyasete müdahilinde evvela hukuk kurumuna el atar. Bu amaçla kurucu bir meclis oluşturularak askeri ve sivil kanattan faydalanarak iki kollu bir meclis tasarısı gerçekleştirilmiştir. Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi adı altında toplanan bu meclis, 1924 Anayasası’nın çeşitli konularda o çağın durumuna cevap vermeyen bir anayasa olduğu kabul edilir 1961 Anayasası oluşturulur. Anayasanın değişmesiyle birçok alanda değişimler kendini göstermiştir. Çift meclis sistemine geçilmiştir. Millet Meclisi ve Senato yasama organı olarak işlerlik kazanmıştır.⁴⁰³ Anayasa Mahkemesi adı altında bir yargılama mercii oluşturulmuş, Milli Güvenlik Kurulu’nun temelleri atılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı ile merkezi kuvvetlendirmeye çalışılmıştır. Bu durumu İlhan, Miralay Ferid üzerinden şu şekilde aktarmıştır:

⁴⁰¹ A.g.e., 99.

⁴⁰² Serdar Gülener, “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1 (2007): 57.

⁴⁰³ A.g.m., 58-61.

-... biz, diye başlıyor, mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet hepsini gördük, lakin bakıyorum, Kemal Paşa'nın sağlığındaki birkaç yıl istisna edilirse, şöyle rahat bir nefes alamamışız hiç. Düzeni hep bir taraftan kurarken, öbür taraftan bozuyoruz, neden?⁴⁰⁴

Dini Yapının Değerlendirilmesi

Manevi bir dinamik olarak din, İlhan'ın bu eserinde zor zamanlarda sığınılan bir liman olarak yansıtılmış, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da dinle mesafeli olmuş, kimi zaman eleştirmiştir. Modernleşme çabası içerisinde Türkiye'nin özellikle elitist kesimin dine bir anane şeklinde bakması, dini bir gelenek şeklinde yaşamasına neden olmuştur. Özellikle Miralay Ferid Bey karakteri üzerinden hastalığının vermiş olduğu ruh durumunun, ölüm korkusunun onu dine yaklaştırdığı gözlemlenmektedir:

*Ölümü, kulağının dibinde, ürkmüş bir at gibi soluyordu. Eski bir asker içgüdüleriyle, farkında olmadan tövbelendi: "...eşhedü en lâ ilâhe İllâllah ve Muhammedun Resûlullah." Yine de, varlığıyla doğrudan doğruya ilgili en çetin gerçek olarak onu ölümü değil, yaşantısı boyunca ölümüne bağlı düşündüğü, bu yüzden şu dakika gerçekleştirilmesini önüne geçilmez bir zorunluluk saydığı, o müthiş 'sır'...*⁴⁰⁵

Dinin artık bir gelenek olarak yaşatıldığını da yine Ferid karakteri üzerinden yansıtılmaktadır:

Boş kadehi yerine koyarken;

-Sen niye içmedin? Diye sordu.

-Müslümanlar Ramazan'da içmez!

Çok şaşırıldı;

-Ah, dedi Ramazan! Unuttum kale!⁴⁰⁶

Ekonomik Yapının Değerlendirilmesi

27 Mayıs ihtilalinden sonra askeri yönetim ekonomik alanda bir bilgiye sahip değildir. Zaten kötü olan ağır aksak giden ekonominin bu durumla iyice bozulma trendine girdiği görülmektedir. Bu kötü gidişi durdurmak için yurt içinden olduğu gibi yurt dışından da özellikle Amerika'dan yardımlar gelmekte, bütün dünya iktisadi istikrarsızlık yüzünden yardım teklif etmektedir. Romanda geçen "Amerika, Muş-

⁴⁰⁴ İlhan, *Sırtlan Payı*, 228.

⁴⁰⁵ A.g.e., 26.

⁴⁰⁶ A.g.e., 98.

*Tatvan demiryolu için 6 milyon dolar veriyor”.*⁴⁰⁷ haberi de bu duruma örnektir. Askeriyede gelen bu yardımların büyük bir kısmını milli savunmaya ayırmaktadır.

Aynı zamanda askeri yönetim ülkedeki tüccarları tutuklamak, Demokrat Parti liderlerinin yolsuzluklarını açıklamakla uğraşmaktadır. Ama İlhan romanda önemli olanın bunlardan ziyade tamamen ekonominin bağımsız olması gerektiğini yazmaktadır.

Siyasal Yapının Değerlendirilmesi

27 Mayıs ihtilaliyle Türk siyasi yaşamı askerlerin eline geçmişti. Askeri ihtilali en ince detayına kadar düşündüğü halde sonrasını hiç hesaba katmadığı görmekteyiz. Halkın ihtilale ilgi göstereceğini tahmin etmekteydi fakat tahminlerinde yanıldılar. Halk ilgi göstereceğine tepki gösteriyordu. Tabi bunu dışa yeni yönetimi desteklememekle belli etmektedir. Askeri yönetim hiçbir partiyi kendine yakın görmüyor, yaptığı ihtilaller rejimi korumaya çalıştığını her fırsatta göstermektedir. Buna binaen CHP taraftarları askerin yönetimi aldıktan sonra kendilerine devredeceği tahminleri ilk etapta suya değişmektedir. Çünkü yönetim uygun zaman ve yönetim sağlanana kadar parti çalışmalarını men etmiştir ve partilerin teşkilatlarını il, ilçe, bucak ayırımı yapmadan şu partinin, bu partinin demeden hepsini kapatmıştır.

27 Mayıs 1960 yılında yapılan askeri darbe yönetimi 27 Mayıs 1961’de seçimlerin yapılacağını ve yönetimi sivillere devredeceğini söylemiştir. Siyaset eleştirisi genellikle yönetime muhalif kişilerce ve ekseriyatla da ordu ve basın kişilerince yapılmıştır. Bu eleştirilerden biri İttihat ve Terakki’nin oluşturulduğu dönemde şu şekilde bir eleştiri yapılmıştır:

*... 'Felaketin asıl sebab-i aslisi siyasettir,' demişti, Ordu yekpare olarak bir siyasetin müdafii oldu mu ne kadar müessir bir silah ise, bünyesinde siyasi tefrikaya sebebiyet verildi mi, o kadar ehemmiyetli bir âmil-i hezimettir. Cennet-mekân Abdülhamid-i Sâni, orduyu ıslah eylemiş, iradesi altında yekpare bir kudret haline getirmişti, İttihatçı rüesası, evvela bu yekpareliği, bilahere silsile-i merâtbi altüst eylediler, binnetice.*⁴⁰⁸

İç siyasette, dış siyasetin etkisi çok olduğu için dışarıda gelişen olay ve olgular iç siyasette de değişmelere neden olmuştur. Eserde 1960 dönemi öncesi ve sonrası ile tarihsel bir git gel yaşandığı için siyaset konusu da bu süreçte anlatılan zamanın özellikleri çeşitli biçimlerde yansıtılmaya çalışılmıştır. Eser ana tema olarak 27 Mayıs

⁴⁰⁷ A.g.e., 45.

⁴⁰⁸ A.g.e., 143.

İhtilali'ne odaklandığından siyasi kurumların durumu ve Türkiye'nin gelmiş olduğu durumu yansıtmak için ekseriyetle bu döneme ve sonrasına odaklanması daha doğru olacaktır. Bu bakımdan İlhan, 27 Mayıs sonrasında ülkenin durumunu şu şekilde aktarır romanda:

*Menderes tahakkümünün dayandığı halkçı demagojiye irtica diye hücum edecekler, kasaba çarşılarında çarşafli kadın, bereli ihtiyar kovalayıp, iktidarı dışa bağlı bir iktisadın mutemed adamlarına bırakacaklar. Bırakacaklar da laf mı, şu kurdukları hükümete baksanıza, bıraktılar bile: israf bahanesiyle sinai yatırımların durdurulması, buna mukabil ticaret burjuvazisinin şikâyetlerini önleyecek tavizler verilmesi neden, işte bundan!*⁴⁰⁹

Hem siyasi hem ekonomi hem de toplumsal açıdan değişimin görüldüğü bu tarihsel gerçekçi roman İlhan'ın incelenen son romanıdır. Özellikle siyasi ve iktisadi roman olarak adlandırılan Sırtlan Payı, 1919 ve daha çok 1960 dönemi Türkiye'sini gözler önüne sermektedir. Yine toplumsal değişimin baş sebebi diğer romanlardaki gibi yabancı okullardır. Bu okula giden roman karakterleri halka yabancı, Batı kültürüne de hayran bir şekilde yetişmiş kişilerdir. Bu durum da onları ülkeden yabancılaştırmış ve değişimi meydana getirmiştir. Diyalektik yöneme başvuran İlhan bu romanında çatışmayı Batı'nın sömürgeciyle Milli Mücadele'yi oluşturan Türkiye olarak işlemiştir. Bu bağlamda siyasi ve iktisadi değişimlerde romanda görülmektedir.

⁴⁰⁹ A.g.e., 255.

SONUÇ

Değişim, toplumu yansıtan ve anlatan en önemli etkenlerden biridir. Değişimin neden meydana geldiği ve ne yöne doğru olduğu toplumbilimlerin konusudur. Toplumun siyasal, kültürel, ekonomik gibi geçirdiği her süreç değişimi de beraberinde getirmiştir. Değişimin var olması toplumbilimlerinin var olması demektir. Değişim süreçleri her toplum için farklılıklar göstermiştir. Her değişim her toplumu ileri götürmemiş hatta geriye doğru da sürüklemiştir. Bu nedenle yıllar boyunca değişimin nasıl ve neden olduğu önem arz etmiştir. Çalışmada da görüldüğü gibi değişime etki eden faktörler de toplumdan topluma değişmiştir. Her şeyin değişime açık olduğu bir dünyada özellikle toplumsal değişim göz ardı edilmemiştir. Toplumsal değişimin gözlemlenebilir durumu da değişimin üzerine odaklanmayı sağlamıştır. Toplumsal değişimin incelenmesi toplumun tarihsel sürecinin incelenmesini de beraberinde getirmiştir. Toplum, toplumsal değişim ve tarih birbiriyle kaçınılmaz ve zorunlu bir ilişki içerisindedir. Bu bağ toplumbilimlerinin çeşitli alanlarında ele alınmıştır ve tarihselleşmiştir. Edebiyat eserleri incelemeleri de bu alana dâhildir. Bu çalışmada da edebiyat sosyolojisinin perspektifiyle toplumsal değişim tartışılmaya çalışılmıştır. Romanlar da toplumu yansıtan bir edebi eser olduğu için çalışmada romanlar üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Romanların nasıl toplumun tarihini ayna gibi yansıttığı da çalışmanın sonucunda görülmüştür.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle birlikte önemli bir değişimin içerisinde olmuştur. Kültürel, ekonomik, siyasal faktörler gibi toplumsal yapıyı belirleyen unsurların değişimi, her kesimden bireyin değişimine de neden olmuştur. Toplumsal yapıdaki değişimler, yapılan inkılaplar sayesinde mecburi tutulduğu için halkın isteği önemsenmemiştir. Halk ise değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin değişimi modernleşme olarak görülmüş ve Batı örnek alınarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin değişmesi ve ilerlemesi Batılılaşması anlamına gelmiştir. Batılılaşmayı savunan aydın kesim ve düşünce dünyası dahi "*Nasıl Batılılaşırız?*" üzerine düşünmeye başlamışlardır. Attila İlhan da kendi döneminde "*Halk nasıl kendi kültürünü ve özünü unutmadan modernleşebilir?*" "*Aydın bu değişimin neresindedir?*" gibi sorulara cevap aramıştır. İlhan, önemli düşünürler gibi değişimi savunmakla beraber, toplumun geçmişini ve özünü küçümsememesi gerektiğini de savunmuştur. Böylece Kemalizm akımına, sol düşünce ve milliyetçiliği

de ekleyerek akıma farklı bakış açısı getirmiştir. Batılılaşma süreci ve toplumun bu süreçteki değişimden nasıl etkilendiği de İlhan için tartışma konusu olmuştur. Bu çalışma ise İlhan'ın bu düşünce dünyasını ve Türkiye'nin değişimini romanları üzerinden ele almıştır. Attila İlhan eserlerinde özellikle “*Aynanın İçindekiler*” roman serisinde yönetim kadrosunun gerçek isimleri kullanarak roman kahramanlarıyla birlikte olayları kurgulayarak okuyucuya 1908 ve 1960 dönemini yaşama olanağı vermiştir. Türkiye toplumunun değişim süreci İlhan'ın eserlerinde edebi bir dil kullanılarak okuyucuya sunulmuştur. İlhan'ın romanlarındaki bu gerçekçi tavrı ve ülkenin durumunu direkt yansıtması çalışmada İlhan'ın ve romanlarının seçilmesine neden olmuştur. “*Aynanın İçindekiler*” serisi *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlık Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu*, *Sırtlan Payı* adlı romanlarından hareket ederek Attila İlhan'ın toplumsal değişme izlekleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

İlhan'ın tartıştığı ve eleştirdiği diğer konu, aydın kesimin içinde bulunduğu durumu ve rolleri olmuştur. Değişim sürecindeki Türkiye'nin ve özellikle sol kesimin büyük bir dönemine tanıklık eden İlhan, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *O Karanlık Biz*, *Yaraya Tuz Basmak*, *Bıçağın Ucu* ve *Sırtlan Payı* romanlarında Marksist diyalektik yöntemi kullanarak Türkiye'deki değişim sürecini ele almıştır. Tarihsel bir gerçeklikle yazdığı romanlarında görüldüğü gibi dönemin önemli olaylarını ve bulgularını okuyucuyla paylaşmıştır. Sosyolojik analiz için de bu durum yapılan çalışma için doğru verilere ulaşmakta kolaylık sağlamıştır. Romanın karakterleri ise romanlar arasında geçiş halinde olup kimi romanda başkişi kimi romanda yan karakter olmuştur. Fakat roman karakterlerinin her romanda görevi farklı olsa da karakteristik özellikleri hep aynı kalmıştır. Bu durum dönemler arası geçişi sağlayarak değişimler ve bağlantılarda neden-sonuç ilişkisinin bağlantısal durumlarını analiz etmeyi kolaylaştırmıştır.

Yakın dönem tarihine ışık tutan “*Aynanın İçindekiler*” serisinde, II. Meşrutiyetten 27 Mayıs 1960 yılına nasıl geldiğini açıklamaya çalışan İlhan, dönemin ortaya çıkan sorunlarına da çözüm aramıştır. İttihat ve Terakki dönemini, İstanbul'un işgalini ve kurtuluşunu, Milli Mücadele dönemini, inkılapları, II. Dünya Savaşı'nın etkilerini, Milli Şef dönemini ve 1960 darbesi gibi Türkiye için dönüm noktası sayılabilecek olayları romanlarında işlemiştir. *Dersaadet'te Sabah Ezanları* romanında ülke yönetimine dair sorunu Bacaksız Abdi Bey karakterinden eleştirerek Abdi Bey gibi bilgisiz kişilerin varlığından dolayı ülkenin iyi yönetilmediğini söylemiştir. Diyalektik

yöntemi kullanan İlhan yine bu romanda Abdi Bey'in karşıtı karakterde Münif Sabri'yi yazarak İzmir'in işgalinden sonra Anadolu'daki canlanmada Münif Sabri'nin rolünü anlatmıştır.

İlhan romanlarında, Batı'nın mekânlarda, toplumda ve bireylerde olan etkisinden bahseden bir yazardır. Mekânsal anlamda Mizrahilerin yalısını okuyucuya sunmuş ve toplumun kendi kültüründen koparken Batı olma yolunda nasıl ilerlediğini ele almıştır. Batı'ya özenerek yapılan tüm eğlenceler, yemekler, kadın erkek ilişkileri gibi bazı toplumsal yönde değişimi gösteren olaylar bu yalıda meydana gelmiştir. Yabancı okullarında okuyan bireylerin değişim sürecinde halktan tamamen koptuğunu söyleyen İlhan bu durumu romanlarında da işlemiştir. Gülistan Satvet ve Suat gibi karakterler yabancı okullarda okumuş fakat kendilerini halktan tamamen koparmışlardır. Yabancı okullarda okumanın verdiği havayla konuşmalarının aralarında Fransız kelimeleri de kullanan Gülistan Satvet ve Suat'ın durumunu yazmıştır. Batılılaşma serüveninde bu tiplerinin çoğu Batılıdan daha Batılı olmaya çalıştıklarını eleştirmiştir. Çünkü İlhan, Batılılaşırken ya da modernleşirken toplumun kendi kültürünü unutmaması gerektiğini de savunmuştur. Romanlarında en çok eleştirdiği konulardan biri de bu durum olmuştur. Türkiye'de amaç olarak belirlenen Batılılaşma serüveninin yansıması modernleşme olmuştur. İlhan'ın düşünceleri ve yazdığı eserleri Batılılaşan Türkiye'ye bir çözüm önerisidir. Aynanın İçindekiler serisi de İlhan'ın düşüncelerinin ve çözüm önerilerinin birer yansımasıdır. Çoğu düşünür gibi modernleşmeyi savunan İlhan, Batı taklitçisi olunmaması yönündeki düşünceleriyle diğer düşünürlerden ayrılır. İlhan, milliyetçi bir tavır sergileyerek Batı'nın aynısı olan bir Türkiye'yi tercih etmemiştir.. Kültürel anlamda Doğu, yöntemsel anlamda Batı olunması gerektiğini savunmuştur. Kültürel bir yozlaşma içine girmeden ekonomik ve siyasi yönden gelişimi savunmuştur. İlhan kendisini hem Kemalist, hem milliyetçi hem de sosyalist olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamaların sonucunda ve milliyetçi diyalektik yöntemiyle İlhan kendini diğer aydınlardan ayırmıştır. Aynı zamanda anti-emperyalist görüşünü Kemalizm ve sosyalizmle birleştirerek modernleşmeye çözüm önerileri geliştirmiştir. Bu bağlamda İlhan'ın edebi yönü düşünsel dünyasından ayrı tutulamaz. Çalışmada da görüldüğü gibi Aynanın İçindekiler serisi de İlhan'ın düşünce dünyasını yansıtan en önemli eserlerinden biridir.

İlhan'a göre aydınlar Türkiye'nin modernleşme sürecinde topluma ışık tutmayarak görevini yerine getirmemiştir. Bunun yerine Batı'nın aynısını alıp topluma empoze etmeye çalışmış, Türkiye'nin kültürel, siyasal, ekonomik yapısını düşünmemiştir. Böylece aydınla toplum arasında mesafe oluşmuştur. Çalışmada ele alınan romanlarda da bu durum açık bir şekilde de görülmüştür.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin geçirdiği ekonomik bunalım ve değişim, sol kesimden yazarların kitaplarının toplatılması gibi toplumsal olaylar *O Karanlıkta Biz* romanında ince ince işlenmiştir. Kore Savaşı sırasında yine Türkiye'nin durumu Demir karakteriyle askerin gözünden anlatılmış ve sosyolojik anlamda toplumun analizini yapmaya olanak sağlamıştır. Serinin içerisinde ilk kaleme aldığı *Bıçağın Ucu* romanında Menderes dönemini yazmış ve eğitim sistemindeki din derslerinin geri gelmesini, Kuran kurslarının açılmasını, aydınların topluma yabancılaşmasını, aile içinde çatışmaların fazlaşmasını gibi değişimleri kaleme almıştır. Böylece denilebilir ki İlhan, Türkiye'deki hiçbir olaya kayıtsız kalmamıştır. Toplum ve toplumun dönüşümünü inceleyerek romanlarında karakterler üzerinden değişimi ve dönüşümü yazmıştır. Bu bağlamda kurgusal olan roman, tarih kitabı gibi geçmişten bilgiler sunmaktadır.

Türkiye'de değişim ve dönüşümünün hızlı olduğu 1908 ve 1960 dönemi, yakın tarih olduğu için ve İlhan'ın 1908 ve 1960 dönem aralığını romanlarında gerçekçi bir şekilde kaleme almasından dolayı Türkiye'de değişimi inceleme fırsatı vermiştir. Denilebilir ki olay örgüsü olan romanlar, toplumu incelemede toplumbilimler için yol göstericidir. Toplumdan ayrılmayan yazar yaşadığı toplumu göz ardı etmemiştir. Özellikle Attila İlhan gibi toplumsal olaylarla ilgilenen ve olaylara kayıtsız kalmayan yazarlar toplumu direkt olarak eserlerine yansıtmışlardır. Bu nedenle bu çalışmada disiplinlerarası bir çalışmayla edebi eserlerden sosyolojik analizler yapılmıştır. Toplumbilimciler, döneme ait bilgilere edebi eserlerden de ulaşabileceklerini düşünmeye başlamıştır. Bu nedenle bireyin ve toplumun hayatını ele alan edebiyat ve sosyoloji ayrı ayrı düşünülemez. Toplumunu incelemek için tarihi de bilmek zorunda olan bir toplumbilimci, romanlarda hem tarihi hem de toplumun yapısını, düzenini, değişimini de öğrenme imkânı bulmaktadır.

Görüldüğü üzere edebiyat ve toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Toplumu anlamak için edebiyata da bakmak gerekmektedir. Bu çalışmada da İlhan dolayısıyla geçmiş döneme gidilerek romanlardan dönemin sosyolojik analizi ortaya çıkarılmıştır. Romanlarda oluşan kurgu hayatın içinden gelmektedir. Hayatın içinde ise yazarın çevresi, yaşadığı dönemi, kültürü, görüşleri vardır. Toplumbilimleri hayatın içinden gelen romanları bilimsel bir perspektifle araştırma imkânı sağlamıştır. Batı'da geçmişi 1880'lere kadar dayanan edebiyat sosyolojisinin Türkiye'de yarım yüzyıllık bir geçmişi vardır. Edebiyat sosyolojinin değeri ise son yıllarda daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Romanlar o an içinde bulunulmayan toplumu inceleme fırsatı verdiği için toplumbilimci bu sayede olaylara daha objektif bakabilmektedir.

Edebiyatın toplumu etkilemesi de göz ardı edilmemelidir. Toplumsal gerçekçi bir şekilde yazılan romanlar bulunan toplumu etkilemiştir. Emile Zola, Balzac, Goethe, Halit Ziya, Halide Edip Adıvar, Kemal Tahir, Alev Alatlı ve Attila İlhan gibi realist yazarlar romanlarıyla hem yaşadıkları dönemi hem de gelecek nesilleri etkisi altına almışlardır. Özellikle değişim, dönüşüm, ilerleme, gerileme ve bunalım gibi dönemlerden geçen bir ülkenin edebiyatı ülkenin durumunu başarılı edebi eserlerle yansıtmıştır. Örneğin Türkiye'de Tanzimat döneminden sonra hızla yazılmaya başlayan romanlar daha çok Batı hayranlığını, Batılılaşmayı, kadının ve ailenin toplumdaki yerini, köylünün durumunu gibi toplumu ilgilendiren durumları ve değişimi konu almıştır. Bu durum ise realist yazarlara toplumbilimci olarak bakılmasına da neden olmuştur. Her yazar kendi toplumunu yazmıştır. Yazdıkları karakterlerde kendilerini bulan okuyucular çalışmada görüldüğü gibi davranışlarını karakterlere benzetmişlerdir. Bu bağlamda edebiyat toplumu değiştirme özelliğine de sahiptir. Edebiyatın toplumda böylesine etkili olduğu bir dünyada toplumbilimlerinin edebiyatı görmezden gelmesi mümkün değildir. Bu çalışmada edebiyatı kullanarak toplumsal bir analizi amaçlamıştır. İlhan gibi toplumsal gerçekçi yazarın bıraktığı eserler sayesinde de Türkiye'nin kültürünün, siyasetinin, ekonomisinin, kurumlarının değişimi incelenmiştir. İncelenen romanlar Türkiye'nin nasıl bir değişim içinden geçtiğini, halkın kendi içinde kültürel anlamda nasıl Batılılaştığını analiz etme imkânı sağlamış ve bu durum aktarılmıştır.

EKLER

Ek-1: Attila İlhan Bibliyografyası

Şiirleri:

Duvar. İstanbul: Işıl Matbaası, 1948.

Sisler Bulvarı. Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, 1948.

Yağmur Kaçağı. Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları. 1955.

Ben Sana Mecburum. İstanbul: Ataç Yayınları, 1960.

Bela Çiçeği. İstanbul: Ataç Yayınları, 1962.

Yasak Sevişmek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.

Tutuklunun Günlüğü. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Böyle Bir Sevmek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977.

Elde Var Hüzün. İstanbul: Adam Yayınları 1982.

Korkunun Krallığı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

Ayrılık Sevdaya Dâhil. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

Kimi Sevsem Sensin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Romanları:

Sokaktaki Adam. Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, 1953.

Zenciler Birbirine Benzemez. Ankara: Dost Yayınları, 1957.

Kurtlar Sofrası. İstanbul: Ataç Yayınları, 1963.

Bıçağın Ucu. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Sırtlan Payı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

Yaraya Tuz Basmak. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978.

Dersaadet'te Sabah Ezanları. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1981.

Fena Halde Leman. İstanbul: Karacan Yayınları, 1980.

O Karanlıkta Biz. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.

Haco Hanım Vay. İstanbul: Altın Kitaplar, 1984.

Allah'ın Süngüleri-Reis Paşa. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Gâzi Paşa. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

O Sarışın Kurt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Öyküleri:

Yengecin Kıskaçı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

Deneme-Anı-Söyleşileri:

Abbas Yolcu. Ankara: Dost Yayınları, 1957.

Yanlış Kadınlar Yanlış Erkekler. İstanbul: Özgür Yayınları, 1985.

Hangi Sol. İstanbul: Varlık, 1970.

Hangi Batı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.

Hangi Seks. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Hangi Sağ. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980.

Hangi Atatürk. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1981.

Hangi Edebiyat. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

Hangi Laiklik. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

Hangi Küreselleşme. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

Faşizmin Ayak Sesleri. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

Gerçekçilik Savaşı. İstanbul: Yazko Yayınları, 1980.

Batı'nın Deli Gömleği. İstanbul: Karacan Yayınları, 1981.

"İkinci Yeni" Savaşı. İstanbul: Yazko Yayınları, 1983.

Sağım Solum Sobe. İstanbul: Özgür Yayınları, 1985.

Ulusal Kültür Savaşı. İstanbul: Özgür Yayınları, 1986.

Sosyalizm Asıl Şimdi. İstanbul: BDS Yayınları, 1991.

Aydınlar Savaşı. İstanbul: BDS Yayınları, 1991.

Kadınlar Savaşı. İstanbul: BDS Yayınları, 1992.

Cumhuriyet Söyleşiler:

Bir Sap Kırmızı Karanfil. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.

Ufkun Arkasını Görebilmek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

Sultan Galiyef: Avrasya'da Dolaşan Hayalet. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Dönek Bereketi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Yıldız, Hilâl ve Kalpak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Senaryoları:

Yalnızlar Rıhtımı. 1959.

Ateşten Damla. 1960.

Şoför Nebahat. 1960.

Devlerin Öfkesi. 1960.

Rıfat Diye Biri. 1962.

Ver Elini İstanbul. 1962.

Paranın Kiri. 1979.

Sekiz Sütuna Manşet. 1982.

Kartallar Yüksek Uçar. 1984.

Yarın Artık Bugündür. 1986.

Yıldızlar Gece Büyür. 1992.

Tele-Flaş. 1993.

Çevirileri:

Kanton'da İsyan (Malraux)

Umut (Malraux)

Basel'in Çanları (Aragon)

KAYNAKÇA

- Acun, Fatma. “Değişme ve Süreklilik: Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, 41- 59.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 2. bs. İstanbul: Doruk Yayınları, 2002.
- Akıncı Çötök, Nesrin. “Giddens Sosyolojisinde Toplumsal Dönüşümün Temel Kavramları ve Bağlantılar: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. C. 3, S. 5 (2017): 189- 207.
- Akman, Kubilay. “Yazarlık Halleri: Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Yazar ve Toplum”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012, 99- 110.
- Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*, 15. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Aliye, Zeynep. *Mavi Adam Attila İlhan’la Söyleşiler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.
- Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, *Görüş Dergisi*, S. 48 (Mayıs 1999): 48- 61.
- Alver, Köksal. “Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26 (2011): 63- 72.
- . “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2004, 13- 22.
- . “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları*, No.52 (2015)
- . ”Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 273- 288.
- . ”Sosyolojik Eleştiri”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 303- 315.
- . *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, 2. bs. Ankara: Hece Yayınları, 2012.

- . *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları, 2006.
- . *Edebiyat Sosyolojisi, Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş*, Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Ankara, Zeynep. *Yalnız Şövalye Attila İlhan*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Appelbaum, Richard. *Toplumsal Değişim Kuramları*, çev. Türker Alkan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Arseven, Tülin. “Attila İlhan’ın Romanları ve Romancılığı”, ed. Yakup Çelik, *Attila İlhan Armağanı: Kaptan’a Saygı İle* Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, 204- 267.
- Arslan, Bahtiyar. “Cemil Meriç’in Kişisel ve Sosyal Kimlik Arayışı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 57, S. 57 (2017): 47-64.
- Aşkaroğlu, Vedi. “Toplum ve Birey: Yabancılaşma Üzerine Kuramsal Bir Tartışma”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C. 35, S. 35 (2017): 78- 83.
- Ateş Durç, Safiye. “Türk Muhalefet Geleneğinde ‘Demokrat Parti’”, *Mukaddime Dergisi*, C. 1, S. 1 (2010): 59- 84.
- Aydın, Ertuğrul. “Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 4 /1-I (Winter 2009): 357- 370.
- Aydın, Ravza. Mizrahi Yahudileri ve İsrail’deki Sosyo Kültürel Durumları, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.20, S.37 (2018): 81- 105.
- Balı, Ali Şafak. “Hukukun Bilimselliği Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1-2 (2004): 223- 237.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Bayhan, Vehbi. “Demokrasi Ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj Ve Nepotizm”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 26 S. 1, (Mayıs 2002): 1- 13.

- Bektaş, Çetin. “Beklentiler, Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler”, *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.7 (2016): 43- 53.
- Belge, Murat. *Marksist Estetik*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1997.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Yayınları, 1995.
- Binyazar, Adnan. *Toplum ve Edebiyat*, İstanbul: Can Yayınları, 2010.
- Bodur, H. Ezber. “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü (Kapitalizmin Ruhunu ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki)”, *Atatürk Ü.İ.F.Dergisi*. S. 9 (1990): 80-108.
- Boratav, Pertev Naili. *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002.
- Bourneour, Roland & Real Quillet. *Roman Dünyası ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Börklüoğlu, Levent. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Türkiye’de Siyaset”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, 99- 160.
- Bursalı, Yeliz Mohan. “Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı ve Politik Davranış Arasındaki İlişkiler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Buzzati, Dino. *Tatar Çölü*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 16. bs. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016.
- Carlaui, J. C. & J. C. Fillox. *Edebi Eleştiri*, çev. A. Hümeysra Çakmaklı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Comte, Auguste. *Pozitivizm İlmihali*, çev. Peyami Erman, İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Coşkun, Sezai. “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 8, (2006): 405- 414.

- Culler, Jonathan. *Yazın Kuramı*, çev. Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2007.
- Cuma, Ahmet. “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi - Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 22 (2009): 81- 94.
- Çelik, Muhammed ve Mehmet Dağ. “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm*. C. 2, S. 3 (t.y.): 50- 70.
- Çıkla, Selçuk. “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, *Hece Dergisi*, Türk Romanı Özel Sayısı, S. 66/67/68 (t.y.): 111- 129.
- Dilthey, Wilhelm. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Dönmezer, Sulhi. *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2006.
- Eagleton, Terry. *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990.
- Ecevit, Yıldız. *Türk Romanında Postmodernist Açılımları*. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Eisenstadt, Shumel Noah. Social change, differantiation and evolution, A.S.R., (3), 375-86’dan aktaran Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı*, çev. Prof. Dr. Ülgen Oskay, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- . *Modernization: Protest and Change*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1966.
- Eliuz, Ülkü. “Atilla İlhan'ın Şiirlerinde Mekânın Postmodernist Açıdan Yorumu”, *Türk Dili Dergisi*, S.594 (2001): 647- 657.
- Enginün, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Erkal, Mustafa. *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

- Erkilet, Alev. *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton*, Ankara: Hece Yayınları, 2007.
- Ernest, Fisher. *Sanatın Gerekliliği*, çev. Cevat Çapan. İstanbul: Payel Yayınları, 1995.
- Ertit, Volkan. “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, *Akademik İncelemeler Dergisi*. C. 9, S. 1 (2014): 103- 124.
- Ertuş, Ayşe. “Attilâ İlhan Şiirleri’nde Eşcinsellik”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. C. 19, S. 19 (2018): 74- 88.
- Escarpit, Robert “Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul, İz Yayınları, 2018, 77- 96.
- . *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ali Türkay Yazıcı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968.
- . *Edebiyat Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Eserpek, Altan. *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme*, Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, 1979.
- Eskicumalı, Ahmet. “Eğitim ve Sosyal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 1 (2001): 109- 128.
- Evin, Ahmet. *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Feyzioğlu, Nesrin. *Attila İlhan'ın İki Romanı Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum: Suna Yayınları, 2006.
- Freville, Jean & Georgi Plehanov. *Sosyalist Açından Toplum, Sanat ve Eleştiri*, çev. Asim Bezirci. İstanbul: Yön Yayınları, 1991.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Goldmann, Lucien. *Towards A Sociology Of The Novel*, London: Tavistock Publications Limited, 1975.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Göğebakan, Turgut. *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

- Gökalp, Ziya. “Roman”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Gökçe, Birsen. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınları, 1996.
- Göktürk, Işıl. *Kültür Sosyolojisi Kültürel Çalışmalar ve Toplum Bilimlerinin Yeniden Biçimlenmesi*, İstanbul: Doğu Kitapevi, 2016.
- Gülener, Serdar. “Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 1, S. 1 (2007): 36- 67.
- Güllülü, Sabahattin. *Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Güzel, Serkan. “‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’ Bileşkesinde Sosyo-Kültürel Yapı Kavramı”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*. C. 0, S. 34 (2006): 83- 96.
- Harrington, Austin. “Sosyal Dünyanın Edebiyat Yoluyla Kavranması: Robert Musil’in Niteliksiz Adam Romanı Üzerine Sosyolojik Düşünceler”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012, 207- 220.
- Herlihy, D. *The Black Death and the Transformation of the West*. Massachusetts: Harvard University Press’ten aktaran Sunar, Lütfi. *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- İleri, Selim. *Nam-ı Diğer Kaptan “Attila İlhan’ı Dinledim”*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2002.
- İlhan, Attilâ. *Abbas Yolcu*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1996.
- , *Aydınlar Savaşı*, 3. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- , *Bıçağın Ucu*, 4. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- , *Dersaadet’ te Sabah Ezanları*, 4. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- , *Hangi Batı*, 11. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

- , *Hangi Sağ*, 2. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- , *Hangi Laiklik*, 2. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998.
- , *Hangi Sol*, 4. bs. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- , *O Karanlıkta Biz*, 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- , *Sırtlan Payı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- , *Sokaktaki Adam*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2015.
- , "Toplumcu Roman Tarihi Perspektifle Yazılabilir", *Hürriyet Gösteri*, S.197-198, Nisan-Mayıs 1997.
- , *Ulusal Kültür Savaşı* 2. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998.
- , *Yaraya Tuz Basmak*, 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- İzzetbegoviç, Ali. *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları, 1987.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram. "İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi", *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011, 139- 147.
- Kahraman, Fatih. "Zygmunt Bauman'da Toplum ve Toplumsal Düzen Kavramsallaştırması". *Sosyal Bilimler Enstitüsü*. C. 6, S. 2 (2016): 395- 404.
- Kahraman, Mehmet. "Türk Romanının Derin Kökleri", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 775 (t.y.): 37- 52.
- Kahraman, Nazan. "Atilla İlhan ve Ulusal Kültür Sentezi Kavrayışı" Yayınlanmış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- , "Türkiye Solunda Bir Figür Olarak Atilla İlhan", *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, C.3, S.1 (2016): 91- 120.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Sodom ve Gomore*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Karpat, Kemal Haşim. *Kısa Türkiye Tarihi*, 8. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

- . *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, 2. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Kaya, Doğan. *Âşık Veysel*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 5, S. 1 (2012): 107- 130.
- Kızılçelik, Sezgin. “Türkiye’deki Sosyal Değişme Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişme Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve Baykan Sezer’den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek”, *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011, 149- 208.
- Kili, Suna. *Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuralları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.
- Konuk, Osman. “Bir Sorun ve Bir Çözüm Kaynağı Olarak Türk Eğitim Sistemi”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, 337- 348.
- Kösemihal, Nurettin Şazi. “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 2, S. 19-20, İstanbul, (1964-1966): 1- 37.
- Langer, Susanne Katherina. *Feeling and Form*, New York: Charles Scribner’ Sons, 1953.
- Lowe, Roy. *Schooling and Social Change 1964- 1990*, London, New York: Routledge, 1997.
- Lowenthal, Leo. “Edebiyat Sosyolojisi Üzerine”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 97- 115.
- Lukacs, Georg. *Roman Kuramı*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Maalouf, Amin. *Semerkant*, çev. Ali Berktaş, 82. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

- Maksad, *İnsan Dergisi*, S. 1, 15 Nisan 1938'den aktaran Kaçmazoğlu. *İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişme Anlayışı: 1923-1945 Dönemi, Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2011, 139- 147.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, 15. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Marks, Karl & Friedrich Engels. *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, 9. bs. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2015.
- Marks, Karl. *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 1992.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Meriç, Cemil. "Edebiyat ve Sosyoloji", *Hisar Dergisi*, S. 83 (1970).
- . *Kırk Ambar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Merrill, Francis. "Edebiyat Sosyolojisi", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 131- 142.
- . "Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012, 193- 220.
- Merton, Robert King. *Social Theory and Social Structure*, Glencoe: The Free Press, III. 1964.
- Michaud, Guy. "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması", *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 65- 76.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- . *Türk Edebiyatına Eleştirel Bakış-3*, 10. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Moretti, Franco. *Mucizevi Göstergeler*, çev. Zeynep Altok. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Naci, Fethi. *On Türk Romanı*, İstanbul: Ok Yayınları, 1971.

- Noble, Trevor. “Sosyoloji ve Edebiyat”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 43- 64.
- Oktay, Ahmet. “Yeni Hayat Üzerine”, <https://www.liseedebyyat.com/ders-notlari/33-9-sinif-tuerk-edebiyati/1744-yen-hayat-uezerne.html>, [02.01.2019].
- Okumuş, Ejder. “Toplumsal Değişme ve Din”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 8, S. 30 (2009): 323- 347.
- Önür, Hıdır. “Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 42. (2017): 161-181.
- Özer, İnan. “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, 249- 277.
- Özher Koç, Sema. Attila İlhan'dan İronik Bir Kahraman: Dersaadet'te Sabah Ezanları Romanının Başkışisi 'Bacaksız' Abdi Bey, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 43, S. 43 (2010): 85- 96.
- . *Kaptan'ın Aynasından Yansıyanlar Romancı Yönüyle Attila İlhan*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Özkeraz, Ahmet. *Modernleşme ve Postmodern Durum*, 2. bs. Konya: Çizgi Yayınları, 2007.
- Öztoğat, Nedret. Göstergibilimsel Bir Okuma: Germinal, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2004): 151-168.
- Öztürk, Akif. “Hakan Günday Romanlarında Sınır-Aşımı Bir Edebiyat Sosyolojisi Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- . *Don Kişot'tan, Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Dr. Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

- Popper, Karl R. *Açık Toplum ve Düşmanları I*, çev. M. Tuncay, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994.
- Pospelov, Gennady N. *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Onay. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 1995.
- Rauf, Mehmet. *Türk Dili Romanı Özel Sayısı*, S. 154 (Temmuz 1964): 1- 638.
- Sağlık, Şaban. “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012, 307- 343.
- Sezer, Baykan. “Değişim Sosyolojisi Ders Notları”, *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2011, 303- 398.
- Solmaz, Bünyamin. “Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 32 (2011): 35- 58.
- Söker, Gönülden Esemeli. *Attila İlhan’da Kültür Sorunsalı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2002.
- Spencer, Herbert. *İlk Prensipler II*, çev. Selmin Evrim, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1947.
- Stael, Madam de. *Edebiyata Dair*, çev. Safiye ve Vahdi Atay, İstanbul: MEB Yayınları, 1967.
- Sunar, Lütfi. *Değişim Sosyolojisi Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Swingwood, Alan. “Edebiyat Sosyolojine Yaklaşımlar”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayınları, 2018, 117- 130.
- Şahin, Enis ve Bilal Tunç. “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. C. 1, S. 2 (2015): 31- 69.
- Şan, Mustafa Kemal. “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Ed. Köksal Alver, İstanbul: İz Yayınları, 2018, 143- 187.

- . “Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine”, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012, 243- 261.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017.
- Tek, Recep. “Edebiyat ve Toplum İlişkisi Bağlamında Âşık Veysel'in Şiir Dünyası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40 (Ocak 2016): 327- 350.
- Timur, Taner. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- . *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001.
- Ulus, Gökçe. “Yaraya Tuz Basmak, Romanında Demir Çukurcalı Örneğiyle Yabancılaşma Sorunsalı”, *Sobider*, Y.4, S. 11 (Haziran 2017): 899- 909.
- Ürek, Ogün. “Toplumsal Düzen Oluşturmaya İlişkin Üç Yaklaşım: Kant, Popper ve Sartre”, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 4, S. 4 (2003): 43- 52.
- Vatandaş, Celalettin. “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran, 6. bs. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017, 63- 95.
- Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*, ing. çev. A. M. Henderson ve Talcott Persons, New York: Oxford University Press, 1947.
- Wolff, Janet. *Sanatın Toplumsal Üretimi*, çev. Ayşegül Demir. İstanbul: Özne Yayınları, 2000.
- Yavuz, Hilmi. “Attila İlhan'la Konuşma”, *Varlık*, Ekim 1972.
- Yazıcı, Mehmet. “Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkic Or Turcic*. C. 8, S. 8 (2013): 1489- 1501.
- Yılmaz, Durali. *Romanımız ve İnsanımız*, İstanbul: Kültür Basın-Yayın Birliği, 1985.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 4. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

DİZİN

- A**
Aydın, 53, 102, 136, 146
- B**
Batılılaşma, 5, 26, 31, 38, 76, 77, 84, 87, 88, 89, 100, 101, 137, 138
- Ç**
Çağdaşlaşma, 31, 32, 34, 37, 147, 152
- D**
Değişme, 2, v, 1, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 28, 29, 30, 37, 39, 40, 145, 148, 149, 151, 152, 153, 154
Dini, 100, 101, 108, 116, 126, 127, 133
Diyalektik, 135, 137
Düzen, 7, 10, 151, 155
- E**
Edebi eser, 1, 20, 43, 46, 47, 48, 50, 55, 62, 89, 98
Edebiyat, 3, v, viii, 3, 4, 10, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 84, 85, 86, 90, 95, 136, 140, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155
Edebiyat sosyolojisi, 3, 51, 52, 53, 58, 60, 63, 67
Ekonomik, 26, 38, 48, 101, 109, 116, 126, 133
- G**
gelenek, 2
- İ**
İlhan, 2, v, vii, 2, 3, 4, 5, 12, 29, 35, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 156
- M**
Milliyetçilik, 37, 150
Modernleşme, 1, 19, 26, 87, 113, 133, 154
- O**
Okuyucu, 55, 57, 71, 104, 129
- R**
Roman, 2, viii, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 84, 86, 90, 94, 95, 104, 105, 106, 111, 127, 129, 147, 149, 151, 152, 154
- S**
Siyasal, 16, 103, 110, 127, 134
- T**
Tarihsel, 5, 12, 105, 106, 137, 149
Toplum, 1, 7, 8, 10, 11, 17, 19, 22, 28, 33, 41, 43, 46, 47, 49, 55, 56, 61, 64, 68, 70, 71, 74, 76, 77, 79, 85, 107, 113, 136, 145, 146, 147, 149, 151, 155
Toplumsal değişme, 13, 14, 15, 18, 21, 27, 28, 39
Toplumsal gerçekçi, 3, 65, 140
- Y**
Yapı, 9, 10, 13, 32, 147, 148, 150
Yazar, 54, 55, 64, 69, 86, 145